

Interkulturalnost i rodna ravnopravnost u obrazovanju 2022.

Interkulturalnost i rodna ravnopravnost u obrazovanju 2022.

Novi Sad
2022

Pedagoški
zavod
Vojvodine

InterKult 2022

Tematski zbornik

Izabrani radovi sa Osme međunarodne konferencije
Interkulturalnost i rodna ravnopravnost u obrazovanju 2022.
održane 01.10.2022. godine u Novom Sadu

Izdavač

Pedagoški zavod Vojvodine
www.pzv.org.rs

Za izdavača

Puskás János, direktor

Urednica

Danijela Radović

Recenzije

Svenka Savić
Arijana Luburić Cvijanović
Karolina Lendák-Kabók

Lektura i korektura

Katarina Krajnović

Štampa:

SZR TFK – SIGNUM, Novi Sad

Prepress: Kasza Csongor, Pedagoški zavod Vojvodine, Novi Sad, Srbija

ISBN 978-86-80707-86-0

Naučni odbor:

Prof. dr Elena Prus, emeritus, Slobodni međunarodni univerzitet u Moldaviji
Prof. dr Ivana Živančević-Sekeruš, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Prof. dr Florin-Ioan Cioban, Univerzitet u Budimpešti „Etveš Lorant“, Mađarska
Prof. dr Daniel-Sorin Vintilă, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Prof. dr Laura Spariosu, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Prof. dr Virđinija Popović, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Prof. dr Marina Puia Badescu, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Prof. dr Florina-Maria Băcilă, Zapadni univerzitet u Temišvaru, Rumunija
Prof. dr Ludmila Braniște, Univerzitet „Aleksandru Joan Kuza“ u Jašu, Rumunija
Prof. dr Gina Nimigean, Univerzitet „Aleksandru Joan Kuza“ u Jašu, Rumunija
Prof. dr Carolina Dodu-Savca, Slobodni međunarodni univerzitet u Moldaviji
Prof. dr Florica Faur, Univerzitet „El Manar“ u Tunisu, Tunis
Prof. dr Nicolae Adrian Henț, Univerzitet Karolinum u Pragu, Češka
Assist. prof. dr Ivana Ivanić, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Assist. prof. dr Nicolae Stanciu, Univerzitet „Sveti Ćiril i Metodije“, Skopje, Severna Makedonija
Assist. prof. dr Codruța-Gabriela Antonesei, Jagelonski univerzitet u Krakovu, Poljska
Assist. prof. dr Irina Postolachi-Josan, Univerzitet Nova Sorbona, Pariz-3, Francuska
Assist. prof. dr Petar Radosavljević, Univerzitet u Zagrebu, Hrvatska
Assist. prof. dr Anna Kunasova, Sanktpeterburški univerzitet, Rusija
Assist. prof. dr Iosefina Blazsani-Batto, Lingvistički univerzitet, Baku, Azerbejdžan
Assist. prof. dr Carmen Dimitriu, Univerzitet u Tel Avivu, Izrael

Organizacioni odbor:

Puskás János, Pedagoški zavod Vojvodine, Novi Sad
Slobodan Bordoški, Pedagoški zavod Vojvodine, Novi Sad
dr Danijela Radović, Pedagoški zavod Vojvodine, Novi Sad
dr Silvia Ilić, Pedagoški zavod Vojvodine, Novi Sad
Kasza Csongor, Pedagoški zavod Vojvodine, Novi Sad
Uță Georgeta, Pedagoški zavod Vojvodine, Novi Sad
Horváth Aranka, Pedagoški zavod Vojvodine, Novi Sad
dr Jasna Uhlarik, Univerzitet u Novom Sadu
dr Marina Šimak Spevakova, Univerzitet u Novom Sadu

SADRŽAJ

Danijela Radović PREDGOVOR	9
Valentina Đekić RODNO STEREOTIPNI PRIKAZ OČIJU LIKOVA U DEČJIM CRTANIM FILMOVIMA	13
Margareta Bašaragin ROD U RAZGOVORU U RAZREDU – PRILOG EMPIRIJSKIM ISTRAŽIVANJIMA RAZMENA NASTAVNICA-UČENICI_CE	32
Marija Aleksandrović RODNA DIMENZIJA U ČITANKAMA ZA PETI I ŠESTI RAZRED KROZ IZBORNI PREDMET: ROMSKI JEZIK SA ELEMENTIMA NACIONALNE KULTURE	59
Vera Kopicl PITANJE RODNE PERSPEKTIVE U OBRAZOVANJU: OTVORENI PROCES	70
Vladislava S. Gordić Petković ROD I IDENTITET U ANALIZI KNJIŽEVNOG TEKSTA.....	87
Sanja Podunavac-Kuzmanović, Jovana Grahovac, Ivana Pajčin, Jovana Milutinović, Svetlana Lazić ZNAČAJ UDRUŽIVANJA ŽENA U AKADEMSKOJ ZAJEDNICI ZA POSTIZANJE RODNE RAVNOPRAVNOSTI NA SVIM NIVOIMA OBRAZOVANJA	102
Milena Žikić ULOGA I DOPRINOS ŽENA U SRPSKIM OSLOBODILAČKIM RATOVIMA OD 1912. DO 1918. GODINE	121
Jelena Brankov-Čerevicki INTERKULTURALNOST I RODNORAVNOPRAVNOST U OPŠTINI BEČEJ.....	135
BIOGRAFIJE AUTORKI.....	153

Pedagoški zavod Vojvodine zahvaljuje svim autorkama koje su, uprkos kratkim rokovima i otežanim okolnostima za rad, pokazale otvorenost za saradnju i spremnost da poklone još svog znanja i iskustva u borbi za rodnu ravnopravnost. Takođe, zahvalnost dugujemo i recenzentkinjama Karolini Lendak-Kabok i Arijani Luburić-Cvijanović, a posebno Svenki Savić, koje su konstruktivnim sugestijama uticale na kvalitet ovog zbornika, kao i koleginicama Stanislavi Malić-Gostović i Katarini Krajnović iz Zavoda za ravnopravnost polova na predlozima i savetima.

PREDGOVOR

Pedagoški zavod Vojvodine je 2022. godine, proširivši tematski okvir jednog od svojih dugogodišnjih projekata, organizovao *Osmu međunarodnu konferenciju Interkulturalnost i rodna ravnopravnost u obrazovanju* i načinio prvi korak u osmišljavanju novog koncepta bavljenja pitanjem rodne ravnopravnosti. Podršku koju je organizacioni tim konferencije dobio od Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje, propise, upravu i nacionalne manjine – nacionalne zajednice, Univerziteta u Novom Sadu, Ambasade Rumunije u Republici Srbiji, Nacionalnih saveta rumunske i mađarske nacionalne manjine, kao i od Zavoda za ravnopravnost polova, vidimo kao znak prepoznavanja potrebe za ovakvim vidom osveščivanja postojanja neravnopravnosti u društvu i novi pomak ka ostvarivanju rodne ravnopravnosti.

U zborniku *Rodna ravnopravnost u obrazovanju*, dvanaest autorki - univerzitetskih profesorica, pedagoškinja, istoričarki, profesorica srpskog i romskog jezika u srednjoj i osnovnoj školi, kao i predstavnica nevladinih organizacija i lokalne samouprave, iz različitih perspektiva i naučnih disciplina posmatraju pitanje rodne ravnopravnosti. Autorke analiziraju ovaj koncept u obrazovanju od predškolskog do univerzitetskog nivoa, ispituju ženski rodni identitet u izmenjenoj ratnoj stvarnosti, promišljaju pitanje jednakih mogućnosti u praktičnoj i projektnoj praksi u jednoj od lokalnih samouprava na teritoriji Vojvodine, preporučujući ove teme kao moguće edukacije u formalnom i neformalnom obrazovnom kontekstu.

Prvi rad u Zborniku Valentine Đekić pod nazivom *Rodno-stereotipni prikaz očiju likova u dečjim crtanim filmovima* jeste, po rečima autorke, „izdvojeni element šireg istraživanja“ sprovedenog u okviru njene doktorske disertacije. Rad se bavi crtanim filmom, medijskim proizvodom koji se često percipira kao bezazlena i zabavna umetnička predstava realne ili imaginarne stvarnosti u kojoj deca žive ili o kojoj maštaju, i koja u isto vreme na svoje ponekad vrlo teško uočljive načine formira rodnu dimenziju kod dece predškolskog i ranoškolskog uzrasta. Rezultati istraživanja pokazuju veštu upotrebu filmske umetnosti koja se veoma često može tumačiti i kao sredstvo zloupotrebe za tendenciozno formiranje stereotipnih koncepata rodni dimenzija. U svom radu autorka zaključuje da su naizgled neprimetni detalji, kao što su boja i veličina očiju likova ili širina zenice i dužina trepavice, korisni instrumenti za stvaranje rodni stereotipa, odnosno tradicionalnog i patrijarhalnog načina prikazivanja muških i ženskih uloga, te se o njima mora svesno promišljati prilikom izbora crtanih filmova koji se koriste u obrazovnom kontekstu za rekonstrukciju rodni dimenzija.

Rod u razgovoru u razredu – prilog empirijskim istraživanjima razmena nastavnica –učenici/ce, rad Margarete Bašaragin, bavi se diskursnim strategijama koje mogu doprineti formiranju rodnih identiteta kroz verbalne interakcije između učenika i učenica i nastavnice na času stranog jezika u osnovnoj školi. Imajući u vidu da su u domaćoj literaturi radovi o diskursnim strategijama na časovima najčešće usmereni na savladavanje obrazovnih ishoda i veća postignuća učenika i učenica, ovo empirijsko istraživanje, koje u fokusu ima rodni aspekt identiteta učenika i učenica, zavređuje posebnu pažnju. Analizom rezultata, autorka zaključuje da postoje razlike u jezičkom ponašanju učenika i učenica u direktnoj komunikaciji ili u komunikaciji sa nastavnicom i potvrđuju izgradnju „različitih elemenata rodnih identiteta“.

Rodna dimenzija udžbenika koji su u upotrebi u obrazovnom sistemu jeste sve češći predmet istraživanja, ali rad *Rodna dimenzija u čitankama za peti i šesti razred kroz izborni predmet: Romski jezik sa elementima nacionalne kulture* autorke Marije Aleksandrović, jeste prvi koji se bavi rodom i stereotipima u čitankama koje se koriste u nastavi izbornog predmeta Romski jezik sa elementima nacionalne kulture u petom i šestom razredu osnovne škole. Autorka u svom radu, odgovarajući na pitanja da li se u procesu učenja romskog jezika neguje kritičko mišljenje o duboko ukorenjenim rodnim ulogama i da li se koristi rodno osetljiv jezik, odnosno da li se u udžbenicima romskog jezika mogu pronaći tekstovi koji inspirišu potrebu za rodnom ravnopravnošću i kod učenika i kod učenica, dolazi do zaključka da je manje od petine tekstova pisano rodno osetljivim jezikom, i da su oni bogati stereotipnim prikazima romske nacionalne zajednice koji uključuju i rodno neravne odnose.

Sam naslov rada autorke Vere Kopicl *Pitanje rodne perspektive u obrazovanju: otvoren proces* na kratak i vrlo efikasan način opisuje poziciju fenomena rodne ravnopravnosti u programima nastave srpskog jezika i književnosti. Budući da je u novom programu za srednju školu svoje mesto našlo svega četiri autorke, nedvosmisleno se može zaključiti da je pitanje rodne ravnopravnosti skrajnuto i zapostavljeno, ali autorka koristi mogućnost alternativnog čitanja srpskih književnica i na taj način otvara prostor za podizanje svesti o neophodnosti rodne ravnopravnosti u savremenom društvu.

U svom radu *Rod i identitet u analizi književnog teksta* Vladislava S. Gordić Petković na prvom mestu razgraničava termine pol i rod, ne samo iz rodne i feminističke perspektive već i iz perspektive društvenih i humanističkih nauka. Nadovezujući se na žensko iskustvo oblikovano sličnim okolnostima, kritički posmatra pitanje univerzalne „ženske imaginacije“ i objašnjava koliko je ona bliska stereotipnom prikazu žene i ženskosti isključivanjem šireg istorijskog i kulturološkog konteksta u kojem autorke stvaraju. Autorka nastavu književnosti na univerzitetskom nivou, koja poseban fokus usmerava ka rodnim stereotipima i pitanjima rodne neravne ravnopravnosti, vidi kao još jedan od instrumenata kojim se

moгу pomerati shvatanja potrebe za ravnopravnošću među polovima, sa duboko ukorenjenih i nesvesno prihvaćenih do osvešćenih i kritički promišljenih nivoa.

Članice Udruženja naučnica Srbije „SRNA“ Sanja Podunavac-Kuzmanović, Jovana Grahovac, Ivana Pajčin, Jovana Milutinović i Svetlana Lazić autorke su rada *Značaj udruživanja žena u akademskoj zajednici za postizanje rodne ravnopravnosti na svim nivoima obrazovanja*. Kroz istorijsku prizmu posmatrale su fenomen udruživanja žena oko ideje promocije i unapređivanja obrazovanja žena i predstavile svoju organizaciju koja, između ostalog, ima za cilj razvijanje STEM obrazovanja¹ i motivisanje devojčica da se bave naukom često doživljavane kao muškom disciplinom.

Rad Milene Žikić pod naslovom *Uloga i doprinos žena srpskim oslobodilačkim ratovima od 1912. do 1918. godine* bavi se ulogama koje žene preuzimaju u ratnim okolnostima. Autorka govori o doslednim pozicijama šefica saniteta, borkinja na frontu, ambasadorke, upravnicu bolnica ili predsednicu društava, koje su izvan njima dodeljenih uskih okvira porodice, ušle u proces menjanja rodnih uloga i emancipacije žena, obavljajući poslove u humanitarnim organizacijama, transportnim jedinicama, medicinskim misijama i propagandi.

Imajući u vidu koliko je važno praktično poštovanje i primenjivanje ideje o ravnopravnosti na lokalnom nivou, posebno mesto u ovom Zborniku, kao primeru dobre prakse, dodeljeno je radu pod naslovom *Interkulturalnost i rodna ravnopravnost u Opštini Bečej*, autorke Jelene Brankov-Čerevicki, diplomirane pravnice koja u Opštinskoj upravi Bečej radi na poslovima šefice odseka za ljudske resurse i koordinatorke za rodnu ravnopravnost i sprovođenje politike jednakih mogućnosti. Autorka u radu predstavlja širok zakonski okvir rodne ravnopravnosti i zabrane diskriminacije i upoznaje čitaoce i čitateljke sa dugačkim procesom koji vodi od opštih međunarodnih povelja do praktičnih strategija i akcionih planova na lokalnom nivou, zahvaljujući kojim je određenom broju žena sa teritorije opštine Bečej obezbeđena praktična primena rodne ravnopravnosti u svakodnevnom životu i poštovanje zagarantovanih prava. Ovaj primer dobre prakse preporučujemo drugim društvenim zajednicama kao idejno rešenje za „urodnjavanje javnih politika kao garanta proklamovanih prava“.

Pedagoški zavod ovo izdanje vidi kao prvo u nizu zbornika koji se bave temom rodne (ne)ravnopravnosti i kao inspiraciju za dalja istraživanja i tumačenja ovog fenomena.

Danijela Radović

U Novom Sadu, oktobar, 2022. godine

¹ STEM obrazovanje se temelji na ideji da se učenici obrazuju u četiri akademske discipline, a to su nauka (Science), tehnologija (Technology), inženjstvo (Engineering) i matematika (Mathematics).

Valentina Đekić

PU „Suncokreti” Vladimirci

vanja.mladja@gmail.com

RODNO STEREOTIPNI PRIKAZ OČIJU LIKOVA U DEČJIM CRTANIM FILMOVIMA¹

Predmet ovog rada je crtani film kao medijski proizvod i način na koji on prenosi deci poruke utičući tako na rodnu socijalizaciju dece. Cilj ovog rada je da utvrdim način stereotipnog prikaza očiju likova u crtanim filmovima u pogledu boje dužice, veličine očiju i širine zenica, dužine trepavica i dekonstruišem rodne stereotipe i slikovne kodove filmske umetnosti kojima se implicitno prenose stereotipne poruke deci u kratkometražnim crtanim filmovima obuhvaćenim korpusom istraživanja. Od istraživačkih metoda primenjujem feminističku analizu sadržaja i komparativnu metodu. Rezultati pokazuju da autori i autorke i kreativni timovi crtanih filmova, (zlo)upotrebljavajući slikovne kodove filmske umetnosti, vešto koriste boju dužice, veličinu očiju, širinu zenica očiju i dužinu trepavica likova kako bi suptilno poslali stereotipne poruke u svrhu tradicionalnog prikazivanja muških i ženskih likova. Zaključujem da, iako je reč o serijalu savremenih crtanih filmova, postoji (zlo)upotreba kodova filmske umetnosti u svrhu stereotipnog prikaza očiju čime se likovi, kako ženski, tako i muški, stereotipno prikazuju u skladu sa patrijarhalnim kodeksom. Preporuka je da autori i autorke, odnosno kreativni timovi u budućim crtanim filmovima stvaraju sadržaje koji će biti lišeni rodno stereotipne konstrukcije likova i na taj način ponude novu paradigmu i rekonstrukciju rodnih uloga u patrijarhatu.

Ključne reči: deca, crtani film, televizija, rodna socijalizacija, stereotipi.

1. Uvod

Uticaj medijskih sadržaja različitih medijskih platformi, a među njima posebno uticaj televizije na decu i njeno konzumiranje kome su najviše izložena deca, još uvek nedovoljno zaokuplja pažnju teoretičara i teoretičarki i istraživača i istraživačica. U dosadašnjim radovima najviše pažnje je posvećivano, posebno u

¹ Rad je proistekao iz istraživanja sprovedenog za potrebe doktorske disertacije autorke i predstavlja izdvojeni element šireg istraživanja. Doktorska disertacija je odbranjena 22.09.2022. na Univerzitetu u Novom Sadu - UCIMSI, Centar za Rodne studije. Zahvaljujem prof. dr Dubravki Valić Nedeljković na korisnim primedbama i konstruktivnim savetima.

domenu uticaja medijskih sadržaja na podsticanje kognitivnog razvoja, počecima socijalizacije dece uz gledanje televizije, uticaju nasilja na televiziji, formiranju stereotipa, razvoju televizijskog obrazovanja, medijskoj pismenosti i formiranju polnog i rodnog identiteta. „Prema tvrdnjama brojnih naučnika i naučnica, predškolski period deteta je period u kojem se postavljaju temelji za psihofizički, socioemocionalni, intelektualni razvoj deteta, a posebno formiranje rodnog identiteta“ (Đekić 2017, 72).

Tako, Dafina Lemiš (2008) baveći se pitanjima uticaja televizije na decu naglašava da deca stereotipne stavove u najvećoj meri usvajaju gledajući televizijske sadržaje u koje spadaju i crtani filmovi. Ona naglašava da obrađivanje informacija koje deca dobijaju gledanjem televizijskog sadržaja, zavisi i od položaja dece u društveno-političkom i kulturnom kontekstu. Dakle, šta će i kako će deca internalizovati zavisi od *sadržaja* koji gledaju, *okolnosti* u kojima žive, ali i u kom *kontekstu* taj sadržaj gledaju.

2. Definicija crtanog filma

Dečiji crtani film nije jednostavno definisati zbog njegove složenosti. Iz ugla medija, „animirani film je multimedijaska umetnost zato što u sebi objedinjuje *likovnu umetnost* u svim njenim oblicima: crtežu, slici, ilustraciji, karikaturi, vajarstvu (kroz plastelin i lutka-film), zatim *filmsku umetnost* kroz scenario, montažu, režiju, tonsku obradu, kao i *muzičku umetnost* kroz komponovanu muziku za film, aranžiranu ili odabranu od već postojeće. Treba dodati i književnost, sa bogatom riznicom dela koja mogu poslužiti kao predložak za animirani film, specijalno napisanu priču, kao i *dramsku umetnost*, kojom se kroz dijaloge i glasove upotpunjuje filmska celina” (Vlajić 2000, 95).

Prema mišljenju Gilića (2013) crtani film se uglavnom svrstava u rod igranog filma, koji žanrovski može pripadati različitim žanrovima drame, avanturističkom žanru i slično, dok podžanrovski u zavisnosti od teme, radnje i fabule, on može biti svrstan u melodramu, socijalnu dramu, političku dramu, mjuzikl, komediju, naučnu fantastiku i drugo. Ipak, danas nije lako žanrovski definisati crtani film. Razlog tome je pojava i razvoj novih medija koji utiču na razvoj perceptivnog aparata gledalaca i gledateljki, tako da ukoliko želi da opstane na tržištu i zadrži svoju publiku i crtani film se mora menjati. Današnja net generacija² dece traži dinamiku, zahtevnija je u pogledu multimedijalnog sadržaja i sposobna je za pravilnu brzu percepciju različitih žanrova. Da bi išao u korak sa zahtevima publike, kako navodi Mek Kvin (2000), crtani film sve više postaje multižanrovski i dobija novi oblik koji nastaje

² Generacije odrasle uz digitalne medije.

kombinacijom osnovnih žanrova. Posmatrajući crtani film kao televizijski programski proizvod on se može svrstati i u televizijski žanr, koji je prema rečima Radović, Jovanović (2010, 295) karakterističan po „određenoj dramaturgiji, sadržaju, načinu prezentacije i nameni” što se sve može reći i da su karakteristike crtanog filma. Ipak, različiti teoretičari i teoretičarke smatraju da će crtani film u skorij budućnosti sve više biti žanr za sebe.

Zbog toga, crtani film je najjednostavnije definisati kao vrstu animiranog audio-vizuelnog medijskog proizvoda, i on je danas prepoznat kao televizijski žanr koji predstavlja moćno „komunikativno sredstvo za ostvarivanje namera“ (Swales 1990, 45-58, prema Lakić 1999, 41).

Njegova moć leži upravo u samom određenju da je on televizijski žanr jer prema mišljenju Mek Kvina (2000, 45) „žanr odražava vladajuća merila određenog društva”. Međutim, kao i sama merila tako i žanrovi, kako navodi Mek Kvin (2000), nisu nepromenljivi i nepomerivi. Potrebno je naglasiti da su promene u standardima žanra, iako neminovne, postepene, što televiziji daje mogućnost da dotadašnje uspešne formule odbaci tek kada opadne gledanost. Ovo je posebno vidljivo kada određeno društvo želi da svoje zacrtane vrednosti kontinuirano i nesmetano prenosi, kao što su recimo rodni konstrukti. Prema rečima Mek Kvina (2000) tada se unutar žanra moraju pojaviti novine, kako bi i dalje privlačili pažnju i interesovanje publike. Na primeru crtanih filmova to bi značilo vizuelnu promenu izgleda likova, tema, načina snimanja, prebacivanje formata 2D u 3D i slično, uz ponavljanje i zadržavanje konvencionalnih elemenata. Ukoliko navedenih promena ne bi bilo ili bi ih bilo suviše, što se postiže (zlo)upotrebom (ne)slikovnih kodova filmske umetnosti, gledaoci i gledateljke bi mogli biti zbunjeni/e ili nezainteresovani/e.

Crtani film je deo odrastanja dece i kao takav predstavlja veoma važan faktor socijalizacije. Dečje „interesovanje za crtane filmove počinje u ranom dobu i menja se tokom razvoja, a vrhunac interesovanja dece za crtane filmove javlja se oko pete, šeste godine života“ (Đekić 2016, 84). Ovo daje šansu odraslima (autorima i autorkama, kreativnim timovima, korporacijama i svima drugima) koji/e imaju snagu moći dominantne grupe, da zloupotrebljavaju ove animirane forme namenjene deci i prenose im stereotipne poruke utičući na razvoj dečje ličnosti i kasnije ponašanje.

Danas je u crtanim filmovima sve teže pronaći bilo kakve stereotipe jer su oni s godinama postali skriveni i neprimetno se, kroz likove iz crtanog filma, odašilju, prenose i ukorenjuju u dečijoj podsvesti oblikujući na taj način njihovo ponašanje.

Zato je za dekonstrukciju medijskog diskursa u analizu veoma važno uključiti, pored teme i žanra, i društveno-politički, medijski i kulturni kontekst i stereotipe kojima se oni služe, jer naracija crtanog filma, kako navode Valić-Nedeljković i

Kleut (2013), uglavnom ima prošlost kako bi uticala na sadašnjost i imala uticaja na budućnost.

Tako na primer, opterećeni rodnim stereotipima „crtani filmovi, osim pasivnosti žena, neguju i kult lepote koji se nameće devojčicama u veoma ranom uzrastu. To može imati negativne posledice na devojčice, koje kasnije razvijaju kritički odnos prema svom telu. Međutim, nisu samo uloge žena ograničavajuće, već i predstave o muškarcima nameću dečacima mačo imidž, koji ukoliko ne poštuju, nisu “pravi muškarci”” (Pešić, Đekić 2017, 150).

3. Oči kao neverbalni kanal i kodovi filmske umetnosti u funkciji prenošenja poruka

Dekonstruisati crtani film kao sadržaj medijskog diskursa, znači istražiti modele i načine njegove komunikacije (slikovne/neslikovne) sa gledaocima i gledateljama, njegove reprezentacije sadašnjeg vremena kroz identitete crtanih likova, kako bi rasvetlili konstrukciju vladajućih snaga, njihovog održavanja i moći kojom vladaju. Vođena idejom da saznam kako neverbalno/slikovno likovi u crtanim filmovima obojeni rodnim stereotipima „predstavljaju specifična uverenja koja se odnose na verovanja da tipični muškarci i žene treba da poseduju određene fizičke karakteristike” (Deaux & LaFrance 1998, prema Đekić 2021, 87), uočila sam da oni to čine kroz različite komunikacione kanale. Jedan od tih kanala svakako jesu oči kao neverbalni kanal kojim se odašilju i prenose dominantne poruke patrijarhalnog sistema. Naime, autori i autorke i kreativni timovi crtanih filmova pored ostalih komunikacionih komponenti, boju dužice, veličinu očiju i širinu zenice očiju likova vešto koriste (zlo)upotrebljavajući slikovne kodove filmske umetnosti kako bi suptilno poslali stereotipne poruke u svrhu tradicionalnog prikazivanja muških i ženskih likova.

Tragajući za radovima koji se odnose na analizu stereotipnog delovanja očiju likova u dečijim crtanim filmovima, pronašla sam rezultate analiza u radovima feminističkih teoretičara i teoretičarki koji se, šire gledano, odnose na celokupnu verbalnu i neverbalnu analizu najčešće Diznijevih junaka i junakinja. U ovim radovima poređenje dužine trepavica kod muškaraca i žena je sastavni deo analiza, uglavnom naveden najčešće u jednoj rečenici, kao što su to učinili Matović (2010), Pešić, Đekić (2017), Đekić (2016, 2021). Moram naglasiti da postoje i radovi u polju filmske teorije i neverbalne komunikacije, ali oni govore o opštoj ekspresiji očiju, kao što su radovi Gimboša (2012), Vlahović Filipov (2014), Darvina (2009), Morisa (2005a, 2005b) i drugih. Dakle, prema mojim saznanjima nema radova u kojima se razmatraju implicitni uticaji kodova filmske umetnosti kako bi se stereotipno boje dužice, veličine očiju i širine zenica upotrebile kao oblik

neverbalne komunikacije u svrhu pojačavanja delovanja i prenošenja stereotipnih poruka, koji neprimetno zavode mentalno i psihološki nezrelu predškolsku i rano osnovnoškolsku decu.

Da bi se razumela izuzetno velika moć i uticaj crtanih filmova kao faktora socijalizacije dece za rodne uloge, neophodno je imati dovoljno informacija o tome na koje načine i kako likovi u dečijim crtanim filmovima mogu prenositi rodne stereotipe potpomognuti kodovima filmske umetnosti. Prema teoriji filmske umetnosti osnovni principi funkcionisanja televizijskog sadržaja, u našem slučaju crtanih filmova, zasnovani su na slikovnom i neslikovnom nivou. Ovi nivoi u suštini podrazumevaju većim delom zasnovanost na neverbalnoj (slikovnom kodu) komunikaciji, dok se verbalna (neslikovni kod) komunikacija odnosi na muzički i jezički kod. Sami kodovi prema definiciji Tadića (2006, 85) „predstavljaju određene standardizovane znakovne elemente radnje” tj. sredstva izražavanja koja „pripadaju filmskoj umetnosti sama po sebi ili nekim drugim izražajnim formama, a pri tom se koriste u televizijskoj reklami kao i u filmu u celini”.

Tako na primer, „Reakcija na kontakt očima urođena je” (Andevski 2008, 18) i čvrsto ugrađena u šemu ponašanja, kao i mnogi drugi kanali neverbalne komunikacije poput facijalne ekspresije i držanja tela. Gimboš (2012) smatra da oči, ostvarujući kontakt pogledom, spadaju u najdelotvorniji kanal prenošenja neverbalnih signala. Zato animatori, prema mišljenju Gimboša (2012), prilikom crtanja animacija najveću pažnju posvećuju očima jer u animaciji se emocije i potrebe, kao i u stvarnom životu, mogu dočarati samo ekspresijom očima. Osnivač moderne teorije evolucije Čarls Darvin (Charles Darwin, 2009/1897) objavivši 1872. godine svoju knjigu o ekspresiji emocija kod ljudi i životinja, među prvima je sistematizovao i uredio mnoštvo kanala neverbalne komunikacije dajući značenje samoj formi izražaja. Kao istraživač savremenog doba, polazeći od Darvinove teorije u proučavanju neverbalnih kanala, Desmond Morris (Desmond Morris 2005b, 41) posebnu pažnju posvećuje očima kao sredstvu i kanalu odašiljanja neverbalnih poruka. Govoreći o značaju i opremljenosti očiju za neverbalno sporazumevanje on navodi da bebe ne samo što „imaju veće oči od odraslih, u odnosu na veličinu tela, već su im i zenice veće” jer na taj način beba „izgleda dopadljivija, što povećava izgleda da bude pažena i negovana s više ljubavi” (Morris 2005b, 41). Zenica je crna tačka u središtu oka koja ima sposobnost da se zatvara i otvara i na taj način kontroliše količinu svetlosti koja dopire u oko. Pri jakoj svetlosti zenica može da se zatvori do veličine vrha čiode, dok se na blagom svetlu zenica otvara i postaje veliki crni krug. Kako navodi Morris (2005b), različitim istraživanjima je zapaženo da pored reagovanja na intenzitet svetlosti, zenice reaguju i na emocionalne podsticaje. „Kada vidimo nešto što nam se dopada, zenice se šire nešto više nego što bi se očekivalo s obzirom na trenutno osvetljenje. A kada vidimo nešto neprijatno zenice se sužavaju više nego što bi se

inače suzile” (Moris 2005b, 41). Ova emocionalna reakcija je potpuno nevoljna. Druge osobe mogu da je registruju, ali ne i da budu svesne čime su privučene ili odbijene. S druge strane, široke zenice su privlačnije onima koji ih posmatraju jer široke zenice „prenose jake pozitivne signale” (Moris 2005b, 42). Bebe zahvaljujući širokim zenicama mogu kontrolisati svoje majke, jer majke reaguju na ove pozitivne signale grljenjem, nošenjem, maženjem bebe, te bebe na taj način zadovoljavaju svoju potrebu za ljubavlju i dodirom. Kako se na tamnim dužicama očiju zenica gotovo stapa sa njom, a signali koje zenica upućuje bolje se primete na svetlim dužicama očiju (zelenim i plavim), nije neobično „bebeće plavetnilo” koje omogućava dodatnu privlačnost. Ovo je osobina kojom je prema rečima Morisa (2005b) priroda obdabila bebu - plavim očima od samog rođenja koje traje intenzivno punih šest meseci. „Bebeće plavetnilo” (Moris 2005b, 42) očiju je karakteristično za sve bele bebe, i ono im omogućava da svojim plavim očima, na kojoj su jasno ocrtane široke crne zenice, privuku roditelje dok su nemoćne da brinu o njima. Nakon šestog meseca bebine plave oči se blago „zamućuju” te postepeno prelaze u smeđu boju. Ukoliko boja dužice u ovom periodu transformacije ostane bistra, jasno plava ili zelena, velika je verovatnoća da će tu boju beba imati do kraja života (Moris 2005b).

Boja dužice oka je moćno sredstvo koje se koristi u animaciji i lako je uvideti „vizuelni komentar” (Vlahović Filipov 2014, 102) koji se nameće gledaocima i gledateljicama odgovarajućom bojom dužice. Vešta (zlo)upotreba slikovnih kodova filmske umetnosti u vidu vizuelnih doživljaja teksta koji izgovaraju junaci i junakinje crtanih filmova sa odgovarajućom stereotipnom bojom dužice i veličinom očiju kao i širinom zenica, neprimetno implementiraju dominantne poruke grupe koja ima društvenu moć u diskursu. Danas, kada smo okruženi izuzetno velikim brojem vizuelnih poruka, animacija je zasigurno izuzetno moćno sredstvo u nizu „intenzivnih vizuelnih komunikacija” (Vlahović Filipov 2014, 102) kojima se teži stereotipnim porukama uspostaviti dihotomni odnos „Mi” i „Oni”. Ova dihotomija suštinski čini da se neguje pozitivna slika o sebi kao dominantnoj, a negativna slika o njima kao nedominantnoj grupi čime se „Oni” kao „Drugo” marginalizuje i diskriminiše. Dominantna grupa poput autora i autorki, kreativnih timova i korporacija uvidevši moć neverbalnih znakova u animaciji poput boja, a samim tim i boja dužice oka, vešto ih zloupotrebljava kako bi prenosila stereotipne poruke deci oblikujući dečje mišljenje, a kasnije i ponašanje dece. Dakle, dominantna grupa koja ima snagu moći vešto zloupotrebljava crtane filmove koristeći neverbalnu komunikaciju koja je „samo srce komunikacije, potreba da se prenose poruke do ljudi koji možda govore drugačijim jezikom, imaju drugačije običaje” (Zappaterra 1998, 8 prema Vlahović Filipov 2014, 103) ili su deca. Neverbalnim signalima i sredstvima dobra animacija može prevazići sve komunikacione prepreke „na način na koji to pisana

komunikacija zasigurno nikada ne bi mogla” (Zappaterra 1998, 8 prema Vlahović Filipov 2014, 103).

Valja naglasiti da onima koji su osmišljavali i slikovno kreirali likove dečjih crtanih filmova, boja dužice oka, širina zenica, veličina oka i dužina trepavica nije bila oduvek u žiži interesovanja. Više ih je zanimalo da lik poseduje oči, neobraćajući mnogo pažnju na detalje očiju, te su prvi likovi koji su se pojavljivali uglavnom imali tamne dužice, sitne oči (gotovo tačkice), a zenice nevidljive.

Uzrok pomenute nezainteresovanosti za gore pomenute detalje očiju prvih likova u prvim epizodama crtanih filmova je višestruk. Najpre, televizori u boji se pojavljuju krajem pedesetih godina XX veka, tako da su prve epizode crtanih filmova prikazivane na crno-belim televizorima. Boja dužica se nije mnogo opazala, a nije bila bitna ni dužina trepavica kao ni veličina oka i širina zenica. Potom, tek krajem prošlog veka pojavljuju se značajnija istraživanja u oblasti neverbalne komunikacije o uticaju boje dužice, veličine oka, širine zenica i dužine trepavica kojima se opsežnije bavio Desmond Moris (2005a, 2005b) kao teoretičar i praktičar neverbalne komunikacije. Konačno, sam patrijarhalni obrazac fizičkog izgleda muškaraca i žena diktirao je izgled očiju animiranih junaka i junakinja čiji zadatak je bio da očuvaju stereotipnu sliku patrijarhalnog diskursa.

Zato danas, nakon saznanja o značajnim istraživanjima koja govore o moćnim uticajima dužice oka, veličine oka, širine zenica i dužine trepavica, postoji njihova (zlo)upotreba u svrhu odašiljanja, učvršćivanja i održavanja u skladu sa patrijarhalnim kodeksom muškosti i ženskosti. Tako se žena posmatra kao objekat koji mora biti dopadljiv i privlačan, te mora imati svetle dužice očiju ili kao oličenje zla što se dočarava tamnom dužicom oka ili uskim zenicama na svetlijim dužicama, dok muškarci ukoliko su oličenje snage, ratnika ili zaštitnika, imaju tamnije boje dužica, za razliku od muškarca svetlijih dužica kojima se pripisuje romantična, nežna duša i krhka priroda, i viđen je kao lepota, kraljević ili dobrodušni princ.

4. Metodologija istraživanja: predmet, cilj i zadaci istraživanja

Predmet ovog rada je crtani film kao medijski proizvod i način na koji on prenosi poruke deci i tako utiče na njihovu rodnu socijalizaciju.

Cilj je utvrditi način stereotipnog prikaza očiju likova u crtanim filmovima u pogledu boje dužice, veličine očiju, širine zenica i dužine trepavica. Namera mi je da dekonstruišem rodne stereotipe i slikovne kodove filmske umetnosti kojima se

implicitno prenose stereotipne poruke deci u kratkometražnim crtanim filmovima obuhvaćenim korpusom istraživanja.

Za realizaciju cilja postavila sam zadatak iz kojeg su proizašla istraživačka pitanja.

Opšti zadatak:

Utvrđiti postojanje rodno stereotipnog prikaza očiju muških i ženskih likova u pogledu boje dužice očiju, veličine očiju, različite širine zenica očiju i dužine trepavica likova u dečijim crtanim filmovima. Namera je uočiti (zlo)upotrebu slikovnih kodova filmske umetnosti kao sredstva kojim se likovi čine privlačnijim, kako bi se privukla pažnja dece da se sa njima identifikuju u procesu socijalizacije.

Istraživačka pitanja:

- a) Utvrđiti boju dužica, veličinu očiju i dužinu trepavica likova u serijalima,
- b) Utvrđiti da li se različitom bojom dužice, širinom zenica, veličinom oka i dužinom trepavica odašilju i prenose rodno stereotipne poruke i koje?

5. Metode i korpus istraživanja

U radu sam koristila feminističku metodu kvantitativno-kvalitativne analize sadržaja (Reinharz, Davidman 1992). Za proučavanje rodnog prikaza stereotipa očiju likova koristila sam kategorije za analizu koje sam konstruisala za potrebe ovog rada.

Korpus za analizu sadržaja sadrži sedam serijala crtanoog filma emitovanog na drugom programu javnog servisa RTS-a svake subote u jutarnjem terminu od 8 do 10 časova u periodu od 12. marta do 2. aprila 2016. godine.

Serijal *Bio jednom jedan život*, obuhvaćen korpusom za istraživanje, nastao je osamdesetih godina XX veka (1983), dok su preostali serijali nastali u prve dve decenije XXI veka: *Snupi* (2014-2015), *Kalimero* (2013-2016), *Kloin ormarić* (2009-2013), *Leon* (2009), *Džoni Test* (2005), *Zozonci* (2009-2015).

Prve epizode serijala navedenih crtanih filmova nastajale su tokom 1950. godine (*Snupi*), 1963. (*Kalimero*), 2013. (*Kloin ormarić*), 2009. (*Leon*), 2005. (*Džoni Test*), 2003. (*Zozonci*), 1978. (*Bio jednom jedan život*).

Svaki serijal sadrži određen broj epizoda tako da ukupno zbirno za obradu ima 65 epizoda u okviru svih sedam serijala. Celokupna analiza izvršena je na osnovu snimanja emitovanih serijala na televizijskom aparatu u kućnim uslovima u terminu kada su oni emitovani subotom.

Jedinica analize je epizoda crtanoog filma bez obzira na dužinu trajanja.

6. Rezultati analize

6.1. Identitet likova

Prema nalazima analize zapazila sam da je ukupno zastupljenih 1331 (100%) likova u svim serijalima, a od tog broja muški likovi čine tri četvrtine, odnosno 1047 (78,66%), dok ženski likovi preostalu četvrtinu, odnosno 284 (21,3%) lika. Ova primetna veća zastupljenost muških u odnosu na ženske likove ide u prilog stereotipnoj reprezentaciji muškaraca i žena koja je karakteristična za patrijarhalni obrazac, a koji prema rečima Pejtmen (2001, 46) predstavlja „sistem odnosa muškaraca i žena”. Ista autorka (2001) dalje navodi da je patrijarhat prisutan u svim epohama i društvima, ali se pojavljuje u različitim oblicima i formama što ga čini teže zapaženim. Tako u današnjim društvima postoji patrijarhalni sistem u kojem žena ima značajna poboljšanja u privatnom i javnom domenu posmatrano kroz prizmu njenog društvenog položaja. Međutim, i u tim društvima još uvek postoje forme i oblici u kojima muškarci imaju premoć u odnosu na žene, samo su teže uočljive. Navedeni patrijarhalni sistem, u kontekstu analize korpusom obuhvaćenih crtanih filmova, pored već navedenog odnosa zastupljenosti muških i ženskih likova, ogleda se i kroz odnos njihove zastupljenosti u pogledu glavnih i sporednih uloga, kao i kroz oblik njihove pojavnosti. Tako navedenu sliku ilustruju podaci analize prema kojima muških likova u glavnoj ulozi ima 209 (65,3%), dok je ženskih likova duplo manje, svega 111 (34,6%). Znatno izraženija razlika je u sporednim ulogama gde je 835 (82,5%) muškaraca i 176 (17,4%) žena.

„Na ovaj način, odnosno većim brojem zastupljenih muškaraca u odnosu na žene, kreatori i kreatorke crtanih filmova utiču da deca moć i status u društvu povezuju sa muškarcima. Istovremeno za žene važi suprotno. One imaju manje uloga i uglavnom su nevažne (Leaper, Friedman 2007). Često ženski oblik pojavnosti jeste i manje značajan, na primer predstavljene su kao životinje” (Đekić 2021, 93).

Prividno deluje da je oblik pojavnosti približan, jer se 653 (49,06%) likova pojavljuje u ljudskom obliku, dok je 678 (50,49%) u životinjskom obliku. Međutim, dubljom analizom se ipak uočava premoć muškaraca u odnosu na žene koje su više predstavljene u nižem obliku postojanja u odnosu na ljudski. Dakle, muški likovi se češće pojavljuju u ljudskom, dok ženski likovi preovlađuju u životinjskom obliku.

Tabela 1. Boje dužica, veličine očiju i dužine trepavica likova u svim serijalima

Likovi	Veličina očiju, dužina trepavica	Snupi		Kalimero		Kloin ormarić		Leon		Džoni Test		Zozonci		Hormoni		Ukupno	
		M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž
Pol likova	Plave	/	/	32 47,06%	/	6 6,98%	14 21,21%	/	/	114 36,65%	68 46,57%	10 15,87%	4 30,77%	105 24,42%	2 20%	267 25,50%	88 30,99%
		/	/	6 8,82%	21 100%	11 16,67%	/	/	37 11,88%	67 45,89%	11 17,46%	5 38,46%	/	3 30%	65 6,21%	107 37,68%	
		/	/	26 38,23%	/	64 74,42%	14 21,21%	/	/	42 13,50%	1 0,68%	38 60,32%	4 30,77%	5 1,16%	/	175 16,71%	19 6,69%
		/	/	/	/	/	/	/	/	2 0,64%	/	/	/	/	/	2 0,19%	/
Boja dužice očiju	Crne	44 100%	24 100%	4 5,88%	/	5 5,81%	27 40,90%	4 100%	4 100%	74 23,79%	8 5,48%	4 6,35%	/	320 74,42%	5 50%	496 47,37%	68 23,94%
		/	/	/	/	/	/	/	/	42 13,50%	2 1,37%	/	/	/	/	42 4,01%	2 0,70%
Ukupno	Svi likovi u serijalu	44 100%	24 100%	68 100%	21 100%	86 100%	66 100%	45 100%	4 100%	311 100%	146 100%	63 100%	13 100%	430 100%	10 100%	1047 100%	284 100%

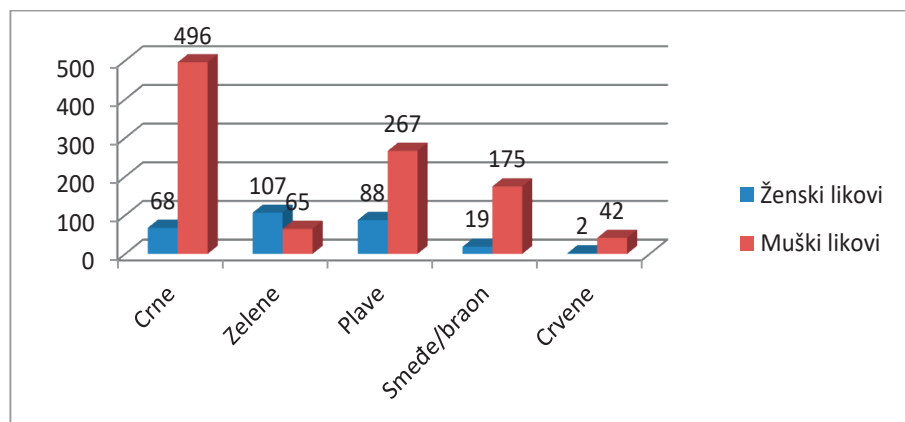
6.2. Boje dužica, veličine očiju, širina zenica i dužine trepavica likova u serijalima odašilju stereotipne poruke

Kada je reč o boji dužica, veličini očiju i dužini trepavica rezultate analize u celosti sam predstavila Grafikonom broj 1. Međutim, radi lakše preglednosti, rezultate iz tabele ključne za ovaj rad u daljem tekstu predstaviću i grafičkim prikazima.

Posmatrano po serijalima na osnovu dobijenih rezultata prikazanih Tabelom 1, zapazila sam da su u *Snupi* serijalu i muški i ženski likovi prikazani samo sa crnim očima u vidu tačkica, što se zapravo može posmatrati kao crna dužica oka i to 44 (100%) muških likova i 24 (100%) ženskih likova. Serijal *Kalimero* ima 32 (47%) muška lika koji imaju plave dužice oka, dok kod ženskih likova nije zastupljena plava boja dužice oka, zelenu boju dužice zapazila sam kod 6 (8,82%) muških i 21 (100%) ženskog lika, smeđa/braon boja dužice zastupljena je kod 26 (38,23%) muških likova i kod nijednog ženskog lika, dok je crna boja dužice takođe zastupljena samo kod muških likova i to kod 4 (5,88%). *Kloin ormarić* je serijal koji ima 6 (6,98%) muških i 14 (21,21%) ženskih likova sa plavom dužicom očiju, 11 (12,79%) muških i 11 (16,67%)¹ ženskih imaju zelene boje dužica, smeđe/braon dužice zapazila sam kod 64 (74,42%) muških i 14 (21,21%) ženskih likova, dok sam crnih dužica zapazila 5 (5,81%) kod muških likova i 27 (40,90%) kod ženskih likova. U serijalu *Leon* zastupljene su samo crne boje dužica i to 45 (100%) kod muških i 4 (100%) kod ženskih likova. Serijal *Džoni Test* za razliku od svih serijala ima sve zastupljene boje dužica, tako da plavih dužica ima kod 144 (36,65%) muških likova, a 68 (46,57%) kod ženskih, zelenih dužica kod 37 (11,88%) muških i 67 (45,89%) kod ženskih likova, smeđe/braon dužice su prisutne kod 42 (13,50%) muška i jednog (0,68%) ženskog lika, sivu boju uočila sam kod dva (0,64%) muška lika, crnih kod 74 (23,79%) muška i 8 (5,48%) kod ženskih likova. Crvene dužice su karakteristične u serijalu za robote - 42 (13,50%) kod muških i 2 (1,37%) kod ženskih robota. U serijalu *Zozonci* 10 (15,87%) muških i 4 (30,77%) ženska lika imaju plave dužice, 11 (17,46%) muških likova i 5 (38,46%) ženskih ima zelene dužice, smeđe/braon dužice zastupljene su kod 38 (60,32%) muških i 4 (30,77%) ženska lika, i konačno crnih dužica zastupljeno je kod 4 (6,35%) muška lika. Serijal *Bio jednom jedan život* plavih dužica zapazila sam kod 105 (24,42%) muških likova, dok je kod ženskih samo 2 (20%), zelenih sam zapazila kod 3 (30%) ženska lika, dok smeđu/braon kod 5 (1,16%) muških likova, a crnih sam uočila 320 (74,42%) kod muških i 5 (50%) kod ženskih likova.

¹ Ženskih likova je u svim serijalima manje u odnosu na broj muških likova pa se zbog toga javljaju različiti procentualni odnosi.

Prema rezultatima prikazanim u tabeli broj 1 (koje sam radi lakše preglednosti predstavila i grafičkim prikazom broj 1), kada je reč o ukupnom broju likova, bez obzira kojem serijalu pripadaju, muški likovi najviše imaju crnu boju dužice očiju - njih 496 (47,37%), potom plavu 267 (25,50%), smeđe/braon 175 (16,71%) i zelenu 65 (6,21%), dok ženski likovi najviše imaju zelenu boju dužice očiju - njih 107 (37,68%), potom plavu 88 (30,99%), crnu 68 (23,94%), a najmanje smeđu/braon 19 (6,69%). Crvene dužice nisu prirodne boje već su karakteristične za robote, one nemaju zenice, ali su ubrojane jer su deci roboti interesantni i privlačni posebno dečacima zbog zanimanja policajca koje im je dodeljeno u serijalu *Džoni Test*. Tako 42 (13,50%) muških likova ima crvene dužice, dok je ista boja zapažena kod samo dva (1,37%) ženska lika.

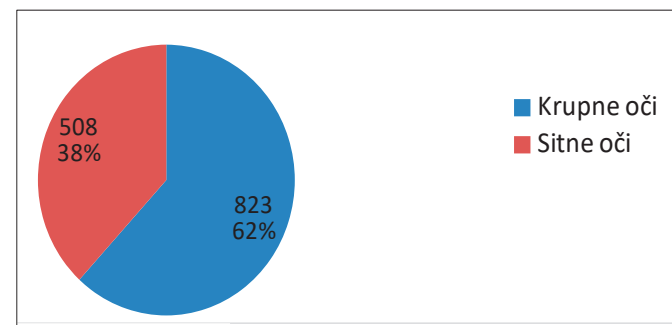

Grafikon broj 1. Boje dužica očiju muških i ženskih likova zbirno u svim serijalima

Imajući u vidu da oko može odašiljati neverbalne signale kojima je moguće uspostaviti intenzivnu vizuelnu komunikaciju, kako je Vlahović Filipov (2014) naziva, jasno je da dužica očiju predstavlja moćno sredstvo koje se može koristiti u animaciji. Neke emocije i potrebe se prema Gimboš (2012) mogu dočarati samo ekspresijom očiju, posebno ako se zna da se široke zenice lakše primete na svetlijim dužicama očiju (zelenim i plavim), nego na tamnijim gde se zenica stapa sa dužicom. Dugogodišnjim istraživanjima Moris (2005b) je zapazio da široke zenice prenose jake pozitivne emocije, te privlačno deluju, dok uske zenice odbijaju i uglavnom odašilju negativne emocije.

Valja naglasiti da je veličina očiju veoma važna dimenzija, što su oči krupnije dužice su vidljivije, a ako su još i svetlije, zenice su uočljivije, iako i kod krupnijeg oka i tamnija dužica deluje intenzivnije.

Prikaz krupnih očiju zapazila sam u svim serijalima osim u serijalu *Snupi* i *Bio jednom jedan život*, što sam i predstavila Tabelom broj 1. Ipak, radi jasnijeg pregleda dobijene rezultate predstavila sam grafičkim prikazom broj 2, gde se može videti da ukupan odnos krupnih i sitnih očiju koje imaju svi likovi u svim serijalima izgleda tako što 823 lika oba pola (62%) ukupnog broja svih likova imaju krupne oči, dok 508 likova (38%) čine likovi koji imaju sitne oči.

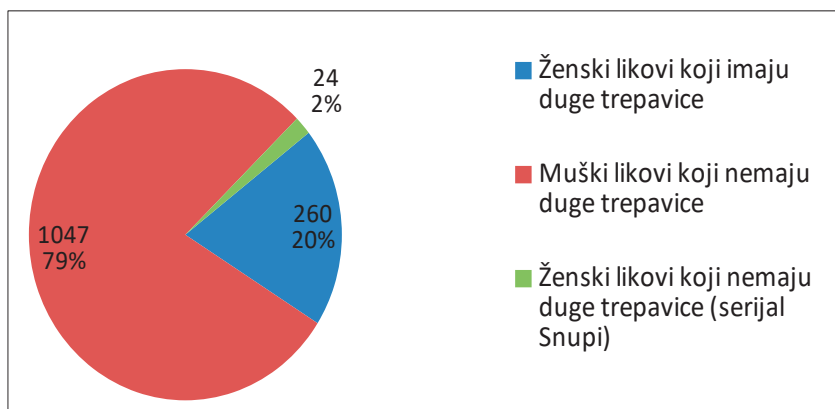
Grafikon broj 2. Odnos veličine očiju likova u svim serijalima

Postoje vidljive razlike i u vizuelnom predstavljanju očiju muških i ženskih likova i kada je dužina trepavica u pitanju. Oči likova oba pola su vizuelno veoma privlačne, no primetno je postojanje ženskih, odnosno muških crta lica gde su kod većine ženskih likova oči naglašene dugim trepavicama što nije slučaj kada su muški likovi u pitanju (pogledati Tabelu 1).

Grafikonom broj 3 predstavila sam odnos dužine trepavica muških i ženskih likova u svim serijalima, te je lako uočiti da svi ženski likovi u svim serijalima, njih 260 (19%), osim u serijalu *Snupi* imaju duge trepavice. Ženski likovi u serijalu *Snupi*, njih 24 (2%), imaju kratke trepavice, odnosno nemaju ih uopšte ili nisu jasno prikazane, kao ni kod muških likova kojih ukupno u svim serijalima ima 1047 (79%). Način na koji su ženski i muški likovi vizuelno predstavljeni u pogledu dužine trepavica oslikava patrijarhalni obrazac muškosti i ženskosti po kome se ženama sugerše da se ulepšavaju i brinu o svojoj privlačnosti, jer je važno da budu lepe, privlačne i zavodljive, a to se postiže izraženijom dužinom trepavica.

Na pitanje, zašto samo u serijalu *Snupi* ženski likovi nemaju trepavice, odnosno nemaju duge i naglašene trepavice, odgovor bi se mogao povezati sa nekoliko značajnih faktora. Najpre, prve epizode ovog serijala prikazane su polovinom XX veka kada su televizori bili crno-beli i boja nije bila vidljiva, te se nije obraćalo mnogo pažnje na ekspresiju oka u pogledu detalja očiju i postojanja naglašenih

trepavica, posebno ne dugih, kod ženskih likova. Iz navedenih razloga kreatorima i kreatorkama crtanih junaka i junakinja više je značilo da junaci/kinje imaju oči čija će se ekspresija ogledati u mogućnosti otvaranja i zatvaranja kapka i različitog položaja obrva čime će odašiljati svoje emocije i tako prenositi neverbalne poruke auditorijumu. Takođe, može se dovesti i u vezu sa činjenicom da istraživanja na polju neverbalne komunikacije u tom vremenskom periodu nisu mnogo posvećivala pažnju navedenim dimenzijama oka (boji dužice, veličini oka, dužini trepavica, širini zenica) u kontekstu snažne vizualne komunikacije. Osim toga *Snupi* je u svom prvobitnom pojavljivanju bio crtani strip čiji su junaci i junakinje znatno kasnije postali oživiljeni likovi na filmskom platnu, te je velika verovatnoća da su autori i autorke želeli/e da zadrže autentičan izgled likova tog vremena.

Grafikon broj 3. Odnos dužine trepavica muških i ženskih likova u svim serijalima

Rezultati istraživanja pokazali su da postoje stereotipni prikazi očiju likova u pogledu boje dužice, veličine očiju i širine zenica, dužine trepavica koji je potpomognut upotrebom slikovnih kodova filmske umetnosti kako bi se suptilno prenosile stereotipne poruke u kratkometražnim dečjim crtanim filmovima obuhvaćenim korpusom istraživanja.

Autori i autorke i kreativni timovi veoma vešto koriste slikovne kodove filmske umetnosti, kao sredstvo koje likove čini privlačnijim, a sve kako bi privukli dečju pažnju da ih gledaju i identifikuju se sa likovima. Sami stereotipni prikazi oka imaju višestruke funkcije koje svakako kao krajnji cilj imaju da što neprimetnije prenesu dominantne poruke grupe koja ima snagu moći.

Koristeći dostignuća i saznanja neverbalne komunikacije kreativni timovi, znajući da svetle dužice (zelene i plave) i kod muških i kod ženskih likova deluju

privlačnije, koriste ih kada žele da deci privuku pažnju kako bi ona posmatrala svaki pokret lika, ali i pažljivo slušala šta lik verbalno izgovara. Budući da se svetle dužice uglavnom nesvesno zapažaju, a pri tom ukomponovane sa odgovarajućom širinom zenica u zavisnosti od vrste stereotipne informacije koja želi da se deci prenese, one mogu imati pozitivan ili negativan efekat. Široke zenice su privlačnije i odašilju pozitivne emocije, dok uske zenice odbijaju i odašilju negativne emocije. Zato svetlije dužice i široke zenice uglavnom imaju junaci ili junakinje koji treba da budu prikazani kao likovi mekog srca, nežni, lepi, privlačni, romantični, slabi, oni/e kojima treba zaštita, dok svetlije dužice i uske zenice uglavnom nose likovi koji/e su okarakterisani/e kao negativni. Ništa manje nisu primetne ni tamnije dužice (smeđe/braon i crne) i zastupljene su uglavnom kod likova koji se poistovećuju sa oličenjem zla, ili sa likovima koji ne pripadaju beloj rasi, ili su se, kao što je slučaj u ovoj analizi, crtani likovi prvi put pojavili u epizodama koje su emitovane u vreme crno-belih televizora, te sama boja dužice i širina zenica nije imala posebnog značaja.

Prikaz krupnih očiju je zapažen u svim serijalima osim u serijalu *Snupi* i *Bio jednom jedan život*. Veličina oka ima značaja jer što je oko krupnije dužica je veća i zenica izraženija.

Kada je reč o dužini trepavica važno je naglasiti da prema savremenim modnim trendovima trepavice, i to što duže, čine ženu privlačnijom i više joj naglašavaju oči. Zato su svi ženski likovi sem onih u serijalu *Snupi* prikazani sa dugim trepavicama.

Imajući u vidu da su svetlije dužice posebno privlačnije, kao i da su tamnije dužice oličenje zla, ili prezentuju sliku pripadnika drugih rasa, zatim činjenicu da sami animirani junaci i junakinje potiču iz vremena pedesetih godina kada su dominirali crno-beli TV prijemnici, te da autori i autorke nisu želeli/e da u savremenim formatima menjaju njihov tradicionalni izgled, javlja se jedan paradoks koji je najlakše predstaviti pitanjem: otkuda više očiju crne boje dužice kod muških likova, a kod ženskih zelenih i plavih?

Na navedeno pitanje postoji više odgovora. Pored činjenice da se do druge polovine XX veka nije mnogo obraćala pažnja na širinu zenice i boju dužice, zbog nedostatka rezultata istraživanja u oblasti neverbalne komunikacije i delovanja boje dužice, ali i usled činjenice da su se prvi televizori u boji počeli pojavljivati na samom kraju pedesetih godina XX veka, veoma važno je naglasiti da ključni razlog jeste patrijarhalni obrazac društveno kreiranih rodni uloga, odnosa i fizičkog izgleda muškarca i žene.

Kada je reč o rodni ulogama i odnosu muškaraca i žena patrijarhalni sistem se zasniva na uspostavljanju dihotomnog odnosa nejednakosti „Mi” kao dominantna

grupa i „Oni” kao nedominantna grupa. Ova dihotomija suštinski čini da se neguje pozitivna slika o sebi kao dominantnoj, a negativna slika o njima kao nedominantnoj grupi, čime se „Oni” kao „Drugo” marginalizuje i diskriminiše. Preneto na rezultate dobijene u ovoj analizi dihotomni odnos je vidljiv najpre u samoj brojnosti muških i ženskih likova, gde je muških likova više i uvek im je dodeljena značajnija uloga nego ženskim likovima (pogledati podnaslov Identitet likova). Posmatrano iz ugla patrijarhalnog obrasca o tome kakav bi fizički izgled trebalo da imaju muškarci, a kakav žene, dodatno pojašnjava rezultate zašto ima više očiju crne boje dužice kod muških likova, a kod ženskih zelenih i plavih.

Polazeći od patrijarhalnog kodeksa u kojem se muškarac zamišlja kao snažan, korpulentan, zaštitnički nastrojen, ali i kao agresivan ratnik, sasvim je očekivano da on ima tamniju boju očiju i tamniju kosu, posebno kada je bela boja kože u pitanju, za razliku od muškarca svetlih očiju koji se vezuje za romantičnu dušu, nežnu i krhku prirodu, lepotana, nekog kraljevića ili dobrodušnog princa.

U istom kodeksu žena se posmatra kao dekorativni predmet koji treba da bude privlačan muškarcu, i njena osnovna uloga je da bude zavodljiva, da zabavi muškarca, da bude lepa i nežna, dopadljiva kandidatkinja za udaju, pa u tom kontekstu da bi odgovorila takvom zadatku ona mora imati duge trepavice, svetlije dužice i široke zenice što će je učiniti atraktivnijom. U slučaju da su njene dužice tamnije boje ona će biti okarakterisana kao oličenje zla. Otuda muških likova ima više sa crnim dužicama, dok ženskih sa svetlim dužicama.

Potrebno je naglasiti da ni nove tehnologije koje su dovele do pojave novog formata 3D dimenzije, nakon 2000. godine, nisu mnogo doprinele u razbijanju stereotipnih slika izgleda očiju muškaraca i žena. Upravo suprotno, doprinele su da u korpusom obuhvaćenim crtanim filmovima još privlačnije predstave i uklope u stereotipni prikaz ženske likove sa zelenim i plavim očima, izuzetno krupnim, sa dugim trepavicama na prelepom licu junakinja, dok kod muškaraca taj trend ima nešto drugačiji redosled, pa je najčešća boja dužice crne, a zatim plava.

7. Zaključak

Iako je reč o serijalu savremenih crtanih filmova zaključujem da postoji (zlo)upotreba kodova filmske umetnosti u svrhu stereotipnog prikaza očiju likova, čime se i ženski i muški likovi stereotipno prikazuju u skladu sa patrijarhalnim kodeksom.

Rezultati analize upućuju na to da se žena posmatra kao objekat koji mora biti dopadljiv i privlačan muškarcu, ili je oličenje zla, što se ekspresijom i bojom dužice, veličine oka, širine zenica i dužinom trepavica očiju postiže. Muškarci

moraju biti oličenje snage i moći, ratnika, zaštite, besa i ljutnje, što tamnija boja dužice i obezbeđuje, dok su romantičnost i nežnost rezervisane za svetliju boju očiju muškaraca. S druge strane, pored stereotipnog prikaza fizičkog izgleda očiju muških i ženskih likova, da bi junak ili junakinja iz crtalog filma bio/la privlačniji/a i da bi deca lakše prihvatila i neprimetno usvojila neku verbalnu poruku koju on ili ona izgovara, likovi deluju tako što raširenim zenicama prenose jake pozitivne emocije, odnosno skupljenim zenicama negativne, delujući tako na dečju podsvest. Deca tako ne samo što ih gledaju jer su im privlačni, nego i internalizuju poruke koje im se šalju, a potom privučeni i fascinirani likom počinju da se ponašaju poput njega tj. da imitiraju crtalog junaka ili junakinju. Važno je imati na umu da je crtani film deo svakodnevnog života dece, te samim tim on predstavlja važan faktor socijalizacije.

Zato je važno podstaći autore i autorke i kreativne timove da u budućim crtanim filmovima stvaraju sadržaje koji će biti lišeni rodno stereotipne konstrukcije likova i na taj način ponude novu paradigmu i rekonstrukciju rodni uloga u patrijarhatu. Važno je uticati i na emitere da pažljivije odabiraju dečije crtane filmove, te emituju samo one oslobođene stereotipnih obrazaca.

Takođe, od značaja je podstaći sve odrasle koji/e se bave edukacijom dece u polju medijske pismenosti (roditelje, vaspitače/ice, učitelje/ice, urednike/ce u medijima), a na osnovu rezultata ovog rada da usmere svoju pažnju na promišljanje i preduzimanje koraka u smislu kreiranja veština kod dece da nauče da dekodiraju rodne stereotipe i prepoznaju instrumente kojima se oni predstavljaju u crtanim filmovima, jer će ih deca samo tako postati svesna. Rezultati ovog rada mogu biti doprinos za smernice na putu edukacije dece.

Literatura:

- Andevski, Milica. 2008. *Umetnost komuniciranja*. Novi Sad: Cekom – books d.o.o.
- Darwin, Charls. 1897/2009. *The expression of the emotions in man and animals*. New York: D. Appleton and company. (original work published 1872). http://darwin-online.org.uk/converted/pdf/1897_Expression_F1152.pdf
- Đekić, Valentina. 2016. Rodne uloge i stereotipi u savremenom crtanim filmu. U: Pralica, Dejan & Šinković, Norbert (Ur.). Zbornik radova: *Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene 6*. Novi Sad: Univerzitet Novom Sadu. Filozofski fakultet, Odsek za medijske studije, 82-92.
- Đekić, Valentina. 2017. Uloga televizije u vaspitanju i obrazovanju dece – značaj medijskog opismenjavanja. U: Mirjana Matović (ur.). *Krugovi Detinjstva: časopis*

za multidisciplinarna istraživanja detinjstva. Novi Sad: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača, godina 5, (1-2): 71-81.

Đekić, Valentina. 2021. Rodni stereotipi u odabranim dečjim kratkometražnim crtanim filmovima. *CM: Communication and Media*, 16, (49):83-114.

Gilić, Nikica. 2013. *Filmske vrste i rodovi*. Zagreb: Društvo za promicanje književnosti na novim medijima.
<https://elektroniceknjige.com/download/filmske-vrste-i-rodovi/pdf>

Gimboš, Igor. 2012. Neverbalna komunikacija u animiranim filmovima: kinezički i proksemički znakovi. *CM: Communication and Media*. 7, (22):107-122.
www.fpn.bg.ac.rs/arhiva/sites/default/files/wp-content/uploads/CM22-Web.pdf

<http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1452-7405/2012/1452-74051222107G.pdf>

Lakić, Igor. 1999. *Analiza žanra: diskurs jezika struke*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore.

Lemiš, Dafina. 2008. *Deca i televizija*. Beograd: Klio.

Matović, Marijana. 2010. Rodni stereotipi u crtanim filmovima Volta Diznija. *CM: Communication and Media*, 5 (15):107-122. www.fpn.bg.ac.rs/sites/default/files/wp-content/uploads/CM15.pdf

Mek Kvin, Dejvid. 2000. *Televizija: medijski priručnik*. Beograd: Clio.

Moris, Dezmond. 2005a. *Otkrivanje čoveka: vodič kroz govor tela*. Niš: Zograf.

Moris, Dezmond. 2005b. *Razumevanje bebe*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Pejtmen, Kerol. 2001. *Polni ugovor*. Beograd: Feministička 94.

Pešić, Tijana i Đekić, Valentina. 2017. Diznijevi crtani filmovi kao refleksija patrijarhalnog društvenog obrasca. U: *Tematski zbornik: Kompetencije vaspitača za društvo znanja: Četvrta međunarodna naučno-stručna konferencija Metodički dani 2015*. Kikinda: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Kikindi, 149-160.

Reinharz, Shulamit, Davidman, Lynn 1992. *Feminist Methods in Social Research*. New York, Oxford: Oxford University Press.

Tadić, Darko. 2006. *TV reklama: televizijska reklama kao propagandno sredstvo*. Beograd: Spektrum books.

Valić Nedeljković, Dubravka, Kleut, Jelena. 2013. Teorijsko-metodološki okvir istraživanja. U: Valić Nedeljković, D, Kleut, J. (ur). *Evropa, ovde i tamo: Analiza*

diskursa o evropeizaciji u medijima Zapadnog Balkana. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za medijske studije, 65-71.

Vlahović Filipov, R. Senka. 2014. Ilustracija knjiga za decu u vreme razvijenih vizuelnih komunikacija: festival ilustracije knjige Bookill fest. *Detinjstvo: časopis o književnosti za decu*. Novi Sad: Zmajevе Dečje igre. (4):101-110).
http://senkavlahovicfilipov.blogspot.rs/2015/06/ilustracija-knjiga-za-decu-u-vreme_22.html

Vlajić, Vera. 2000. Život linija. U: Milan Knežević (ur.). *Zbornik Animirani film: studije, polemike, ogledi, razgovori*. Beograd: Festival jugoslovenskog dokumentarnog i kratkometražnog filma, 90 – 95.

Gender-stereotyped depiction of the eyes of characters in children's cartoons

The subject of this paper is cartoons as a media product and the way in which it conveys messages to children, affecting the gender socialization of children. The aim of the paper is to determine the way of stereotypical representation of characters' eyes in terms of iris color, eye size and pupil width, eyelash length, deconstruct gender stereotypes and pictorial codes of film art that implicitly convey stereotypical messages to children in the short cartoons included in the corpus of research. As for the methods, I apply feminist content analysis and the comparative method. The results show that authors and creative teams of cartoons skillfully use the iris color, eye size, pupil width and eyelash length of the characters by (mis)using the pictorial codes of film art to subtly send stereotypical messages for the purpose of traditional portrayal of male and female characters. I conclude that although it is a series of contemporary cartoons, there is a (mis)use of the codes of film art for the purpose of stereotypically depicting the eyes of the characters, which stereotypically portrays both female and male characters in accordance with the patriarchal code. It is recommended that authors and creative teams in future cartoons create content that will be devoid of gender stereotypical construction of characters and thus offer a new paradigm and reconstruction of gender roles in patriarchy.

Key words: children, cartoon, television, gender socialization, stereotype

Margareta Bašaragin

„Ženske studije i istraživanja”, Novi Sad, Podružnica Subotica
margareta.basaragin@gmail.com

ROD U RAZGOVORU U RAZREDU – PRILOG EMPIRIJSKIM ISTRAŽIVANJIMA RAZMENA NASTAVNICA-UČENICI_CE¹

Cilj rada je da proučim elemente verbalnog ponašanja učenika i učenica i nastavnice na primeru diskursnih strategija koje doprinose izgradnji rodni identiteta učenika i učenica tokom razgovora u razredu. U analizi primenjujem teorije fokusa i periferije tokom narativnog procesa Čejfa (1976, 1980, 1991) i „činjenje roda“ (doing gender) Vest i Zimerman (1987). Korpus empirijskih podataka čini transkript (prema Savić 1993) audio-zapisa časa nemačkog jezika kao drugog stranog jezika u petom razredu osnovne škole u Subotici (maj 2022) na srpskom nastavnom jeziku. Jedinica analize je jedan iniciranje-odgovor-povratna informacija/evaluacija-ciklus predstavljen u razmenama, koji se sastoji od višestrukih ili prostih iskaza govornika_ca. Poredim materijale prethodnog istraživanja razgovora u razredu (Bašaragin 2019) sa današnjim. Rezultati pokazuju razlike u jezičkom ponašanju učenika i učenica međusobno i u odnosu prema nastavnici tokom časa, što je izraženo na periferiji razgovora u razredu. Ti podaci potvrđuju izgradnju različitih elemenata rodni identiteta. Rezultate ovog istraživanja poredim sa prethodnim istraživanjem iz 2015. godine i pokazujem razlike u jezičkom ponašanju nastavnice prema učenicima i učenicama. Zaključujem da demokratičnija atmosfera na časovima stranog jezika doprinosi aktivnom spontanom uključivanju učenika i učenica, što smatram pozitivnim elementima časa. Ovi segmenti su otkriveni zahvaljujući detaljnoj analizi transkripcije razgovora u razredu. Međutim, pojedini uočeni elementi na osnovu analize transkripta razgovora ostaju izvan glavnog razgovornog toka nastavnice, usmerene na osnovni cilj časa, pa dodatne elemente u njemu propušta. Preporučujem snimanje i transkribovanje časova nastave kao oblika samoanalize (samovrednovanja) postupka nastavnica na časovima.

Ključne reči: čas nemačkog jezika, fokus i periferija, razgovor u razredu, rod, transkripcija.

¹ Zahvaljujem profesoricu Svenki Savić i recenzentkinjama na korisnim sugestijama za prethodne verzije rada.

1. Uvodna razmatranja

Potpuna empirijska istraživanja razgovora u razredu, od upotrebe jezika u institucijama obrazovanja tokom nastavnog časa, kod nas nisu dovoljno prisutna, za razliku od literature u svetu (Cazden 2001, Júle 2005, Rymes 2008, Walsh 2006, 2011. i dr.). Domaći radovi posvećeni 'interakciji' između nastavnice² i učenika i učenica tokom časa tematizuju pre svega načine i razvoj kompetencija nastavnice da bi se obezbedilo uspešno savladavanje ishoda, ciljeva i standarda nastave i veće postignuće učenika i učenica (up. Jovanović 2009, Koprivica Lelićanin i Šuvaković 2011, Kostović 2005, Lalić-Vučelić 2008, Milin 2012. i dr.).

Važna komponenta obrazovnih (i vaspitnih) institucija je proces socijalizacije tokom kojeg učenici i učenice usvajaju i razvijaju različite komponente identiteta (jezičke, rodne, kulturološke i druge), vrednosti, stavove i obrasce ponašanja (up. Maltz, Borker 1982, Richards 2006, Tannen 1999 [1990], 1997 i dr.). U domaćoj literaturi upravo je malo pažnje posvećeno načinu na koji se ovaj proces odvija tokom razgovora u razredu, a zapravo je ključan tokom formiranja prethodno spomenutih elemenata (up. Bašaragin 2016a, 2016b, 2019).

Razgovor u razredu između nastavnice i učenika i učenica je insceniran komunikativni događaj u kojem su uloge sagovornika i sagovornica unapred određene, usmeren ka realizaciji ciljeva nastave i učenja, a odvija se pod kontrolisanim uslovima nastavnica u ograničenom vremenu i prostoru (Bašaragin 2016, 123).

Na osnovu literature iz sveta koja proučava razgovor u razredu, Bašaragin (2019, 71) izdvaja nekoliko opštih konstitutivnih karakteristika razgovora u razredu:

1. to je formalan, institucionalizovan govor, uslovljen konvencijama prakse, planiran, sa unapred utvrđenim ciljevima;
2. ima oblik diskusije tj. grupnog dijaloga i u njemu učestvuje više sagovornika i sagovornica;
3. pokazuje relativno stabilnu trijadičnu strukturu koja se ostvaruje u razmenama: iniciranje-odgovor-povratna informacija/evaluacija (IOP/E);
4. neravnomerna preraspodela moći: sagovornici_e (nastavnica i učenici_e) nemaju jednaka prava govorenja;

² Pod ženskim gramatičkim oblikom „nastavnica“ podrazumevam oblike „nastavnik i nastavnica“ i nadalje u radu koristim samo oblik ženskog gramatičkog roda. U radu primenjujem rodno osetljiv jezik u formi kojom se donjom crtom simbolično ukazuje na postojanje više rodova u društvu (tzv. Gender_Gap: učenik_ca), prema teorijskom pristupu Lan Hornšajt (up. Bašaragin 2019).

5. govor nastavnica i govor učenika i učenica razlikuje se na više nivoa, karakterišu ih različite razgovorne strategije i uslovljeni su mikro i makro kontekstom, individualnim stilovima, uzrastom i polom/rodom.

2. Teorijski okvir istraživanja

Teorijski okvir istraživanja čine teorije fokusa i periferije tokom narativnog procesa Čejfa (1976, 1980, 1991) i „činjenje roda“ Vest i Zimmerman (1987).

Valas Čejf (Chafe 1976, 1980, 1991) bavi se prirodom ljudskog znanja (psiholingvistička i/ili kognitivna lingvistička teorija), a interesuju ga međukulturne razlike koje se ogledaju u specifičnim narativnim postupcima i osobinama. Razrađuje i pojmove **fokusa** i **periferije**³ tokom narativnog procesa i zaključuje da periferija služi ne samo kontekstualizaciji naracije, već i dopunjuje i objašnjava fokus u određenom segmentu. Naglašavanje fokusa i/ili periferije u naraciji može biti individualna karakteristika naratora_ki, ali isto tako zavisi i od pola i starosne dobi, a njihova smena pokazatelj je razvoja i kulturnog uticaja (up. Savić 1993, 92-106).

Kendas Vest i Don Zimmerman (1987) razvijaju teoriju „činjenja rodom“⁴ (eng. doing gender) tj. rod se uspostavlja (stvara, manifestuje) i ponavlja tokom svakodnevnih interakcija koje istovremeno rod sam struktuiraju. Rod se tako potvrđuje i stiče rutinskim, permanentnim ponavljanjem određenih oblika ponašanja (i verbalnih) putem kojih se manifestuje 'suština' ženstvenosti i muževnosti i na nivou predstave i na nivou opažaja (West i Zimmerman 1987, 127).

U analizi dodatno koristim koncept govorenog prostora (eng. linguistic space) koji se odnosi na količinu govorenja (iskaza) sagovornika i sagovornica, njegovu funkciju u razgovoru i način na koji ga sagovornici i sagovornice koriste (Jüle 2005, 25)⁵.

³ Savić (1993, 154) objašnjava *fokus* i *periferiju* na sledeći način: „Opažajući neki događaj govornik_ca određuje šta će mu_joj biti u fokusu, a šta u periferiji pažnje (prema shvatanju Čejfa, 1980). Ova dva dela percepcije se izražavaju odgovarajućim sintaksičkim oblikovanjem iskaza.“ „Fokus je „nešto 'dato', 'poznato', 'staro'“ (Savić 1993, 99) i „pomera se kroz razgovor, koji saradnički grade govornik_ca i sagovornik_ca, govornik_ca se može pozvati na fokus, može ga na momenat napustiti (u digresiji) ili mu se ponovo vratiti uvođenjem posebnih jezičkih signala o tome“ (Savić 1993, 100).

⁴ Kendas Vest i Don Zimmerman razvijaju tzv. interakciono-konstruktivističku teoriju u rodnim studijama. „Činjenje roda“ objašnjava da rod kao komponenta identiteta nije nepromenljiva datost, već rezultat različitih društvenih praksi i proces tokom svakodnevnih interakcija. Šta mi smatramo pod nekim rodom i koje su njegove odlike zavisi od konteksta, vremena i prostora u kojem živimo (up. Bašaragin 2019, 4-5).

⁵ Kada govorimo o razgovoru u razredu, naročito na časovima jezika, količina govora igra ključnu ulogu. U tom smislu je neophodno utvrditi ko ima pristup razgovoru, ko koliko govori i šta time postiže jer to otkriva i odnose moći među nastavnicom i učenicima i učenicama.

3. Cilj istraživanja i istraživačka pitanja

Cilj istraživanja je da proučim elemente verbalnog ponašanja učenika i učenica i nastavnice na primeru diskursnih strategija koje doprinose izgradnji rodnih identiteta učenika i učenica tokom razgovora u razredu.

Osnovna istraživačka pitanja su:

- Ko dominira razgovorom u razredu?
- Ko kontroliše razgovorni tok?
- Šta se dešava na periferiji razgovora u razredu?

4. Metodologija istraživanja

Transkripcija diskursa kod nas nije standardizovana mada je koriste različite (inter)discipline. U svetskoj i domaćoj literaturi mogu se pronaći različiti pristupi beleženju razgovornog jezika u zavisnosti od teorijske orijentacije, predmeta i ciljeva istraživanja, što jeste jedna od metodoloških teškoća kada se transkripti čitaju i interpretiraju značenja (up. Bašaragin 2019, 45-80). Prvi sistem transkripcije i transkriptne znake kod nas uvodi Svenka Savić sa istraživačicama još sredinom sedamdesetih godina prošlog veka u okviru projekta „Psiholingvistička istraživanja“ (1975-2000), kada se otvorila problematika standardizacije govorenog materijala (up. Savić 2010, 56, pogledati fusnotu 8 u ovom radu).

Transkripcija se definiše kao metodološki postupak za prikupljanje i/ili analizu, tačnije prenošenje govorenog materijala u pisanu formu (Savić 1993, 54) kako bi se dinamika zvukovnih, odnosno vizuelnih elemenata interakcije prenela u statične znakove i pojmovno razlikovala (Nullmeier i dr. 2008, 39). Osnovne dve karakteristike transkripcije su da je ona *proces* koji omogućava istraživačima i istraživačicama da prođu u prirodu razgovora (Savić 1993, 57) i da je sama po sebi već oblik *analize* (Duranti 1997, 137). Bašaragin (2019, 48) naglašava da odabir elementa razgovora koji beležimo u postupku transkripcije, njihov oblik i detaljnost zavisi i od načina na koji je materijal prikupljan. Audio-zapisi ne beleže neverbalnu interakciju u potpunosti (iako je moguće zabeležiti npr. zvuk koračanja ili dobovanje prstima i sl). Isto tako su nedostadni za tačnu identifikaciju sagovornika_ca (naročito kada u razgovoru učestvuje više njih), njihovu prostornu raspoređenost i ne beleže sve oblike ponašanja i aktivnosti koje čine ili utiču na razgovor ili pak teku paralelno sa njim.

4.1. Korpus empirijskih podataka

Korpus empirijskih podataka čini transkript (prema Savić 1993) audio-zapisa časa nemačkog jezika kao drugog stranog jezika u petom razredu osnovne škole u Subotici (maj 2022) na srpskom nastavnom jeziku. Snimljen je i odmor pre časa.⁶ Na času je bilo prisutno ukupno 15:9 učenica (Ua) i 6 učenika (U). Nastavnica (N)⁷ ima radno iskustvo od devetnaest godina. U pitanju je čas obrade (lekcija nemačkog Was kostet das? Koliko košta?) na kom učenici i učenice usvajaju novu leksiku i jezičke izraze, uvežbavaju izgovor i razumevanje govorenog teksta u vezi sa razgovorom u prodavnici (kupac-prodavac).

4.2. Postupak prikupljanja materijala

Postupak prikupljanja materijala tekao je u nekoliko faza. U prvoj pripreмноj fazi kontaktirala sam direktorku osnovne škole, izradila i prikupila dozvole i saglasnosti direktorke i roditelja učenika i učenica pojedinačno (Prilog 2).

Drugu fazu čini audio-snimanje časa. U poslednjoj trećoj fazi transkribovala sam materijal prema odabranim konvencijama - u pitanju je transkriptni sistem „Novosadskog korpusa razgovornog jezika“^{8,9} (Prilog 1). Postupak je podrazumevao da sam najpre identifikovala sagovornike_{ce}¹⁰, potom zapisivala iskaze, segmentirala jedinice analize i unosila transkriptne znake.

⁶ Snimak je sačinjen 23. maja 2022. U pitanju je 4. čas poslepodnevne smene (16.20 - 17.05h) u kabinetu za nemački jezik koji je smešten na prvom spratu školske zgrade. Razmeštaj učionice nije klasičan (Prilog 3). Klupe su razmeštene u polukrug: tri paralelno sa zidom do ulaznih vrata i tri u ravni sa prozorima, u dnu učionice povezane su nizom od četiri klupe, a napred stoji još jedna. Katedra je ispred table, kompjuterski sto u desnom uglu pored table, a na plafonu iznad katedre prikačen je projektor koji je okrenut prema tabli.

⁷ Nastavnica je i istraživačica i autorka teksta, što može biti indikacija za podsvesno uticanje na rezultate.

⁸ „Novosadski korpus razgovornog jezika“ je formiran dugogodišnjim radom na prikupljanju i transkripciji jezičkog materijala zasnovanog na spontanom govornim situacijama u okviru projekta *Psiholingvistička istraživanja* na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu (1977–2000) pod rukovodstvom profesorke emerite Svenke Savić (Savić 2010, 56).

⁹ Znaci za transkripciju obogaćeni su znakom |, koji služi za oznaku pojave kada se iskazi neposredno (bez ikakve pauze) nastavljaju jedni na druge (a pri tom nema preklapanja) (eng. latching) i znakom ===== za beleženje prekidanja i preklapanja.

¹⁰ Za nastavnicu N, za učenike U1-U6 i za učenice Ua1-Ua6 redosledom stupanja u razgovor. Sva lična imena zamenjena su pseudonimima.

4.3. Jedinica analize

Jedinica analize je jedan iniciranje-odgovor-povratna informacija/evaluacija-ciklus (IOP/E) predstavljen u razmenama¹¹, koji se sastoji od višestrukih ili prostih iskaza govornika_{ca}.

Tradicionalna struktura razgovora u razredu je trijadična: sastoji se iz ciklusa iniciranje-odgovor-povratna informacija/evaluacija (IOP/E) (eng. Initiation-Response-Feedback/Evaluation, IRF/E): nastavnica postavlja pitanje na koje učenik_{ca} daje odgovor, koji potom nastavnica evaluira (McHoul 1978)¹² (Primer 1).

Primer 1

N: A ko je // a ko je Vater?

U3: ê otac.

=====

Ua4: Otac.

=====

Ua3: Otac.

=====

U1: Tata, tata.

N: Tata, otac, dobro.

¹¹ Saks, Šeglof i Džeferson (Sacks, Scheglof, Jefferson 1974) razvijaju univerzalni model koji opisuje mehanizme organizacije razgovora kroz razmene. *Razmena* se posmatra kao jedinica spontanog razgovora kontekstualno relativno zavisnog. Razgovor se prema ovom modelu ostvaruje smenom reda govorenja (eng. turn taking) između sagovornika i sagovornica i teče po određenim pravilima. Da bi neki razgovor funkcionisao ključno je: a) da samo jedan_a govornik_{ca} govori i b) da dođe do smene govornika_{ca} (sistem razmena). Svaki_a govornik_{ca} ima pravo da neometano završi svoj red (eng. turn). Postoje različiti tipovi redova (eng. unit-types), to može biti npr. pojedina reč, fraza ili čitava rečenica. Na kraju jednog reda, dakle npr. na kraju rečenice, nalazi se mesto prelaza (eng. transition place). Trenutni_a govornik_{ca} može izabrati sledećeg_u (eng. next speaker selection) npr. direktnim oslovljavanjem. Isto tako može nastaviti da govori (eng. self-selection) ili drugi_a sagovornik_{ca} može preuzeti reč i prekinuti red prvog_e sagovornika_{ce}. Kada se ovo desi dolazi do povrede prava govorenja prvog_e sagovornika_{ce} da završi svoj red i nastupa prekidanje (eng. inerruption).

¹² Aleksander Makhoul proučava kako su pravila za sistem razmena u spontanom razgovorima (Sacks i dr. 1974) modifikovana u organizaciji razgovora u razredu i zaključuje „da samo nastavnik_{ca} može na kreativan način da upravlja redom govorenja“ (McHoul 1978, 188). Prava govorenja učenika i učenica ograničena su između mogućnosti da odgovore na postavljeno pitanje ili odaberu nastavnika_{cu} kao sledećeg_u sagovornika_{cu}. Veoma retko učenici_e međusobno dodeljuju red govorenja ili ga dodeljuju sami_e sebi (Bašaragin 2019, 40).

4.4. Dodatni korpus za poređenje rezultata istraživanja

Dodatni korpus empirijskih podataka razgovora u razredu čine odabrani podaci istraživanja razgovora u razredu iz 2015. godine (objavljeno u Bašaragin 2019). Autorka je u istraživanju sačinila detaljne transkripte video i audio-zapisa dva školska časa maternjeg jezika u srpskom i mađarskom odeljenju 8. razreda u dve osnovne škole u Subotici (snimljena u proleće 2015). Cilj istraživanja bio je da pokaže prisustvo implicitne rodne diskriminacije u skrivenom kurikulumu tokom javne komunikacije između nastavnica i učenika_ca u razredu na srpskom jeziku (u kojem postoje jasni jezički znaci za obeležje roda) i na mađarskom jeziku (koji ne poznaje kategoriju roda u tipološkom sistemu jezika). Koristila je teorijski okvir iz rodnih studija o višestrukim identitetima¹³ (Batler 2010 [1990], 2001 [1993]) i „činjenje roda“ (West i Zimmerman 1987). Pokazala je da je implicitna rodna diskriminacija deo skrivenog diskursa i eksplicitne diskursne upotrebe jezika nastavnica u razredu.

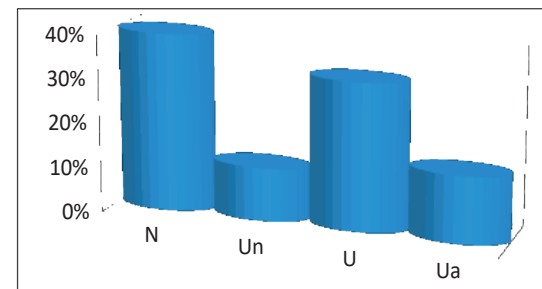
5. Rezultati istraživanja

5.1. Kome pripada govoreni prostor?

U nekoliko odvojenih istraživanja autorka Elison Džul (Alison Júle 2002, 2004, 2005) pokazala je da se količina govorenja i jezičko ponašanje učenika i učenica razlikuje. Podatak da učenici tokom nastavnog časa govore više objašnjava time da se oni u razgovoru takmiče i bore za prostor dok učenice saraduju i pružaju podršku. Time se prema autorki stvara slika da učenici imaju razvijeniju jezičku kompetenciju. Nastavnice se distanciraju od manje kompetentnih i uobličavaju svoj govor tako da onima koji već govore stvaraju nove mogućnosti da učestvuju u razgovoru.

Analizirala sam količinu govorenja (ukupan broj iskaza) učenika i učenica da bih utvrdila ko u govorenju dominira. U transkriptu analiziranog časa zabeležila sam ukupno 733 pojedinačnih iskaza (kao najmanjih jedinica analize). Od toga nastavnici (N) pripada 292 (40%), a razredu zajedno (kada govore svi) (Un) 92 (12%). U razgovoru učestvuje pojedinačno ukupno 6 učenika (U) od 9, koji zajedno doprinose sa 242 iskaza (33%) i svih 6 učenica (Ua) sa 108 iskaza (15%) (Grafikon 1).

¹³ Identitet je prema Batleru fluidan, nestabilan, heterogen i promenljiv, društveno i kulturno uslovljen i nastaje putem različitih oblika imenovanja koja sadrže kategorije identiteta (npr. rod, uzrast ili etnicitet). I Subjekt i njegov identitet su rezultat istorijskog procesa koji na osobu deluje kao normiranje i zavise od kulturnih, društvenih i političkih prilika nekog vremena i prostora (Gildemeister i Hericks 2012, 211).

N – nastavnica, Un – razred, U – učenici, Ua – učenice

Grafikon 1. Govoreni prostor na času nemačkog jezika

Rezultati su pokazali da učenici govore više od učenica (33% prema 15%). Nastavnica ne dominira količinom govorenja na času, jer je ukupno govorenje razreda i učenika i učenica pojedinačno znatno veće (ukupno 60%). Ovakvi rezultati ne odgovaraju podacima iz literature koja je saglasna da nastavnice govore tri puta više nego učenici i učenice (Cazden 2001, Jule 2005, Rymes 2008, Walsh 2006, 2011 i dr.).

5.2. Ko kontroliše razgovorni tok?

5.2.1. Započinjanje razmene

U analizi razgovora u razredu osnovno je pitanje ko razmenu započinje, jer otkriva ko ima moć da razgovorni tok kontroliše. Autor Makhaul (1978, 189-211) smatra da je kontrola razgovornog toka i selekcija sagovornika i sagovornica pravo i obaveza nastavnice: ona započinje novu temu i inicira novu razmenu, može da govori neograničeno dugo i koristi pauze bilo kada, bez straha da će red govorenja preuzeti neko_a drugi_a. Prava govorenja učenika i učenica su ograničena. Na kraju, nastavnica ispravlja svaku devijaciju razgovornog sleda u razmeni nastavnica – učenik_ca.

Ukupno sam u prikupljenom materijalu zabeležila 138 razmena od kojih 25 započinju i iniciraju učenici (18%), 23 učenice (17%), a nastavnica 90 (65%). Nastavnica, dakle, inicira najveći broj razmena i one su uvek u vezi sa temom ili aktivnostima tokom nastavnog časa, dok učenici više nego učenice iniciraju razmene koje ili remete tok časa (Primer 6) ili nisu u vezi sa nastavom (detaljnije u delu 5.3).

Od ukupnog broja razmena (138) svega sedam se odvija isključivo između učenika i učenica, a 14 puta je prisutna razmena u razmeni – kada se tokom jednog IOP/E

ciklusa ostvaruje dve ili više razmena između različitih sagovornika_ca (up. Bašaragin 2019, 122-113). U Primeru 2 u jednom IOP/E ciklusu ostvaruju se tri razmene: između U1 i N, Ua3 i N i U4 i N.

Primer 2

N: I onda uzmete radn// ovaj udžbenik Also, nehmt die Lehrbücher hervor.ſ

=====

U1: Nastavnice, a ovo je udžbenik? (..) Koja strana?

N: ſDie Seite ist sechzig. Sechzig.

U1: Šezdeset.

(škripa stolica po podu)

Ua3: U udžbeniku?

N: Tako je.

U4: Udžbenik, nastavnice?

N: Da, da.

5.2.2. Upotreba diskursnih strategija prekidanja i preklapanja

Prekidanja i preklapanja su moćno sredstvo kada je u pitanju kontrola i dominacija nad razgovorom i najčešće su diskursne strategije u razgovoru u razredu (Savić 1993, 64-65). Istraživanja su pokazala da su ove strategije u vezi sa odnosima moći među sagovornicima_ama i da postoje razlike između muškaraca i žena (Bašaragin i Savić 2019, Swann 1988, Spender 1990 [1984], Trömel-Plötz 1991 i dr.). Isto se odnosi i na situaciji u učionici: muškarci imaju autoritet u učionici, njima nastavnice posvećuju više vremena i pažnje, duplo češće im upućuju svoja pitanja, hrabre ih i hvale tri puta više nego učenice (Bašaragin 2016a, 2016b, 2019, Spender 1990 [1984], Swan 2003 i dr.).

Između prekidanja i preklapanja postoji razlika koju su uočili Zimmerman i Vest (Zimmerman, West 1975). Obe strategije se odnose na istovremeno govorenje, ali u preklapanjima sagovornik_ca započinje svoj red govorenja neposredno pre završetka reda trenutnog_e govornika_ce, a u prekidanjima govornik_ca preuzme red govorenja od trenutnog_e govornika_ce.

Preklapanja se u zabeleženom materijalu dešavaju uglavnom u situacijama istovremenog odgovora na pitanje koje je postavila nastavnica i ukupno ih je 23, bilo da ih čini odeljenje kao celina ili pojedinačni učenici i učenice (Primer 3). Takođe se javljaju u situacijama kada je nov IOP/E ciklus započet iako poslednji

iskaz nije završen (Primer 4). To je očekivan rezultat jer u razgovoru u razredu učestvuje mnogo potencijalnih sagovornika_ca, a nastavnica kontroliše i struktuirala razgovorni tok pošto joj to omogućuje formalna situacija ovog institucionalizovanog oblika razgovora, kao i činjenica da pripada odraslim osobama. Pored toga, autorka Dajana Masumeci (prema Volšu 2011, 5-6) naglašava da je obrazac postavljanja pitanja i davanje odgovora i za nastavnicu i za učenike_ce rutina i konvencija primerenog ponašanja u učionici.

Primer 3

N: Dobro i o čemu je tekst?

U3: Pa, o trafici.

=====

U4: O eurima.

=====

Ua4: Kako kupuje.

Primer 4

N: Šta je to liest?

U3: Liest ê kao//

N: Od lesen.ſ

=====

U2: Kao list.

N: ſOd lesen.ſ

U1: ſOd lesen.

=====

U3: ſê citati.ſ

U5: ſČitati.ſ

N: ſDa. Znači//

=====

U5: ſTo!

Kada su u pitanju prekidanja situacija je sledeća. U transkriptu sam ih zabeležila ukupno 17 (Tabela 1), od toga učenici najviše prekidaju (15 puta) i to nastavnicu

(8 puta), zatim učenice (4 puta) i snimak sa cedeaa (3). Učenice prekidaju samo jednom zvučni zapis sa cedeaa, a nastavnica jednom učenika (u Primeru 4).

Tabela 1. Distribucija prekidanja na času nemačkog jezika

	N prekida	U prekida	Ua prekida	Ukupno
N	-	8	-	-
U	1	-	-	1
Ua	-	4	-	-
CD	-	3	1	-
Ukupno	-	15	1	17

N-nastavnica, U-učenici, Ua-učenice, CD-cede.

Red govorenja u razgovoru u razredu je veoma složen i razlikuje se od situacije do situacije. Učenici_e moraju naučiti da prepoznaju kada se u govoru nastavnice javlja mogućnost preuzimanja reda govorenja, da li je njen govor upućen svima ili pojedinačnom_oj učeniku_ci i da procene da li smeju sami_e sebi dodeliti reč ili čekati da ih nastavnica prozove (Enders-Dräger, Fuchs 1989, 104-105). Tako nastavnicu najčešće prekidaju učenici kako bi dobili reč da govore, čitaju ili daju odgovor (U1: Mogu ja, nastavnice?, Nastavnice, mogu ja? i slično).

Analizom transkripta sam utvrdila da učenici prekidaju učenice na taj način što umesto njih daju odgovor na postavljeno pitanje ili govore pre nego što su završile iskaz (Primer 5). Uloga nastavnice je pri tom da ih uči redu govorenja (Čekaj sad da ona završi), što spada u obrazac primerenog ponašanja i na času i u svakodnevnoj komunikaciji. Ističem da učenice ne prekidaju.

Primer 5

Ua4: Nastavnice, stave uvek četiri zarez//

=====

U3: Nastavnice?

N: Čekaj sad da ona završi.

5.3. Šta je na periferiji razgovornog toka u učionici?

Fokus razgovora u razredu čine iskazi i nastavnice i učenika_ca koji su u vezi sa aktivnostima tokom nastavnog časa, a odnose se na glavni cilj i namenu školskog časa – u ovom slučaju savladavanje nove leksike i jezičkih izraza, uvežbavanje izgovora i razumevanje govorenog teksta u vezi sa razgovorom u prodavnici

(kupac-prodavac). Tu spada i tzv. 'jezik škole' (up. Swann 2003). Sve van fokusa, od glavnog toka razgovora u razredu smatram periferijom razgovora u razredu.

Zabeležila sam u transkriptu ukupno 29 razmena (od 138,21%) koje se odvijaju na periferiji razgovora u razredu. Prema funkciji koje pojedinačne razmene imaju klasifikovala sam ih u: 1. komentare, 2. disciplinovanje, 3. „upad“, 4. šala i 5. ostalo.

Komentara je ukupno osam i pri tom ih čine isključivo učenici na sledeći način:

a) učenici komentarišu sebe i svoje sposobnosti (U1: Eto, je l' da da sam pametan!, U4: Ipak sam pogrešio, U2: Ja sam sve znao!, U1: Tooool!);

b) učenici komentarišu druge učenike (U2: Pa, pametan si!, U1: Ajde, brate, koliko ti treba!, U2: Tako se to piše!);

c) učenici komentarišu učenice (U2: Pa ti!)

Disciplinovanje je prisutno u dva IOP/E ciklusa i to nastavnica isključivo disciplinuje učenike, i u jednom učenik disciplinuje razred. To odgovara podacima iz literature koja je saglasna da učenici ometaju razgovorni tok i uopšte nastavne aktivnosti na času (Bašaragin i Savić 2019, Swann 1988, 2003, Spender 1990 [1984], Trömel-Plötz 1990, 1991 i dr.). Autorka Spender (Spender [1984] 1990) tako ističe da učenici često manipulišu nastavnicama, remete čas i nekooperativni su, te utišavaju učenice. Dok se od učenica očekuje da budu tihe, mirne i poslušne, za učenike je tipično da postavljaju pitanja, propituju autoritet nastavnice i zahtevaju objašnjenja. Učenice imaju ograničeno pravo (a i vreme) da govore na času i ne samo da dobijaju manje pažnje od nastavnica, već moraju duže čekati da je steknu.

U Primeru 6 učenik U2 ometa čas i privlači pažnju na sebe. Nastavnica ga disciplinuje najpre indirektno time što vraća fokus na nastavnu aktivnost (Uradi si sve dobro?), a potom i direktno ispravlja neprimereno ponašanje kojim rastaće fokus časa (Što pričaš onda?). Ovde saradnički deluje drugi učenik U6 koji se obraća svima sa implicitnim zahtevom da se ponašaju u skladu sa konvencijom ponašanja na času koja je poznata svima (Nemojte da nervirate nastavnicu!).

Primer 6

(Čuje se zvuk alarma – isteklo vreme na štoperici za izradu zadatka)

N: O, čekaj, to je alarm.

(N prilazi katedri i isključuje alarm.)

U2: Prpr, prpr, prr, prr! Strr strr!

N: Uradio si sve dobro? (prema U2)

U2: A ne, ja nisam.

U3: Ja skoro.

N: Što pričaš onda?

U2: A, dobro.

N: Pa, proveravamo.

U2: Dobro.

U4: Ja proveravam.

N: Pa jesi dobro uradio ili nisi? (prema U2)

U4: Nastavnice, dobro. Nemojte da nervirate nastavnicu!

(Tihi žamor)

Drugi primer disciplinovanja učenika (U1) u vezi je sa ismevanjem učenice (Ua2) (Primer 7). I ovoga puta nastavnica najpre vraća fokus na nastavnu aktivnost (Jesi napisao?) a potom direktno koriguje neprihvatljivo ponašanje kojim vređa učenicu (Ali što je ovaj imitiraš kako kašlje?). U1 najpre propituje autoritet nastavnice (Ma ne, navik'o sam da je imitiram) a na intervenciju nastavnice vraća se aktivnostima u fokusu časa.

Primer 7

(Un pišu)

Ua2: (kašlje)

U1: (imitira kašalj)

N: Jesi napisao?

U1: Evo.

N: Ali što je ovaj imitiraš kako kašlje?

U1: Ko?

N: Pa ti nju.

Ua2: (kašlje)

U1: Ma ne, navik'o sam da je imitiram.

N: Molim? Navik'o si da je imitiraš?

Ua2: (kašlje)

Pod „**upadom**“ podrazumevam iskaz u razmeni koja se već ostvaruje, a govornik_ca je remeti i čini sa namerom da privuče pažnju na sebe, poremeti fokus i razgovorni tok. Od ukupno deset „upada“ samo jedan čini učenica i to da bi javila da je zadatak završila (Ua1: Ja sam sve napisala.). Ostalo pripada učenicima: U1: Ja sa dva telefona, U4: Ko?, U1: Da, ja sam Namac, U5: Ja imam para, U1: Ich habe kein//, U1: Meni prvo čokolada!, U2: Nastavnice, meni se spava, U2: Nem tudom magyarul, U1: Das nicht.

U Primeru 8 „upad“ čini učenik U2 nakon pohvale koju je nastavnica dala učenici Ua3 za tačan odgovor. U2 je željan pohvale jer pita: „Nastavnice, znamo mi nemački?“ i dodaje: „Nem tudom magyarul.“ (Ne znam mađarski), a taj iskaz nema nikakve veze sa onim što se radi na času. Reakcija nastavnice ovoga puta je da ga ignoriše i time osigurava očuvanje fokusa razgovora u razredu.

Primer 8

Ua3: (diže ruku)

N: Aha, ti želiš sledeće! Izvoli.

Ua3: Die für è neunzig Cent, bitte.

N: Aha, Die für neunzig Cent, bitte. Tako je.

(Un pišu)

N: Pa, bravo, bravo!

N: Noch etwas.

U2: Nastavnice, znamo mi nemački?]

U2:]Nem tudom magyarul.

N: Šta će onda biti, ko se javlja?

Van fokusa glavnog razgovornog toka ostaju i pojedinačno zabeležene razmene između učenika_ca koje nastavnica ne primećuje jer joj je pažnja usmerena na glavnu aktivnost. U Primeru 9 nastavnica ne čuje razgovor između učenika (U1, U2, U4) i učenice (Ua3) (jer sedi za kompjuterom pored zvučnika i pušta audio-snimak). Ostvarene razmene tu najvećim delom pripadaju fokusu časa osim iskaza učenika U1 (Ajde!) i U2 (Štapovi za pecanje) koji se trudi da bude **šaljiv** i zabavan. Nažalost, audio-snimak nije zabeležio ono što bi video-snimak, te ne znamo uži kontekst niti razlog nezadovoljstva U1.

Primer 9

U4: Gde mi pišemo?

Ua3: Iznad!

U2: Dole gde piše zadatak četiri.

=====

U1: Ajde!

U4: Šta?

U2: Štapovi za pecanje.

Transkriptom sam zabeležila i situaciju kada se učenica (Ua1) **našalila**: „Nastavnice, to je plutujuća, plutujuća stolica.“ (jer je nastavnica više puta pomerala stolicu za katedru i za kompjuterski sto). I tada je izostala verbalna reakcija nastavnice, što ne znači da neverbalne nije bilo, ali je audio-snimak nije zabeležio.

Na periferiji su i sledeće situacije. Na početku časa četiri puta se razmena odnosi na snimanje časa i to učenici pitaju da li je snimanje započeto, a nastavnica ignoriše pitanja. Potom se učenice obraćaju drugaricama u klupi: Ua3 „Šta je ovo?“ dok su izrađivale zadatak i učenica Ua3: „Šta je rekao?“ jer nije čula odgovor. Nastavnica je samo jednom postavila pitanje na periferiji: „A šta je sa Milanom? On je bolestan, je li?“.

5.4. Poređenje sa prethodnim rezultatima

U prethodnom istraživanju (Bašaragin 2015) autorka podatke dobijene iz transkripta sistematizuje prema strukturi razgovora u razredu (organizaciji i funkciji pojedinačnih iskaza i razmena) i primenom više diskursnih strategija (oslovljavanje i obraćanje, prekidanje i preklapanje i povratna informacija nastavnice i evaluacija učenika_ca). Podaci koje je prikupila pokazuju da govoreni prostor i u odeljenju na srpskom i u odeljenju na mađarskom jeziku pripada nastavnicama: čak 93% govorenja na času srpskog jezika pripada nastavnici, a na času mađarskog jezika 91%. One najčešće iniciraju verbalnu i neverbalnu interakciju, vode razgovor i strukturu nastavnog časa. Uloga učenika_ca je podređena. U ovom istraživanju govoreni prostor *ne* pripada nastavnici, već učenicima i učenicama, jer nastavnici pripada svega 40% ukupnog govorenja na času (mada je moguće da je subjekat nesvesno uticao na rezultate istraživanja). I pored toga, nastavnica kontroliše najveći deo razgovornog toka i započinje najviše razmena unutar IOP/E ciklusa.

Rezultati prethodnih istraživanja su pokazali da je ukupan broj preklapanja i prekidanja tokom časa srpskog jezika mnogo veći (50) od časa mađarskog jezika (20), dok ovo istraživanje pokazuje da su istovremene verbalne aktivnosti prisutne 35 puta. Nastavnice i srpskog (27) i mađarskog jezika (15) mnogo češće učestvuju u prekidanjima i preklapanjima, dok nastavnica nemačkog prekida samo jednom i to da bi pojasnila prethodno upućeno pitanje.

Noviji podaci potvrđuju i one iz ranije analize diskursne strategije prekidanja¹⁴: učenici prekidaju mnogo više nego učenice i u razredu na srpskom i u razredu na mađarskom nastavnom jeziku. Rezultati analize časova srpskog i mađarskog jezika su pokazala da prekidanja utiču ne samo na status učenika u razgovoru, već im i omogućavaju da kontrolišu jezičko ponašanje nastavnice. Nastavnice sa svoje strane podstiču uspostavljanje hijerarhije u odeljenju i više pozicioniranje učenika u razgovoru time što ih u većoj meri hvale i pozitivno vrednuju kada preuzimaju inicijativu, ignorišu neprimereno ponašanje ili slušaju njihove instrukcije. Takođe, nastavnice srpskog i mađarskog jezika mnogo više komentarišu učenike i učenice u odnosu na nastavnicu nemačkog jezika koja to ne čini.

Na času srpskog jezika nastavnica ukupno osamnaest puta opominje i upozorava: učenike osam puta, učenice šest puta i četiri puta čitav razred. Uz to, direktnim oslovljavanjem mora da disciplinuje učenike koji češće propituju autoritet nastavnice, remete čas, nekooperativni su, te se trude da zadobiju više pažnje. Na času mađarskog jezika nastavnica nijednom ne disciplinuje nikoga. U analizi razgovora na času nemačkog jezika nastavnica dva puta disciplinuje učenike jer ometaju čas i ismevaju učenicu i jednom učenik disciplinuje razred.

6. Diskusija rezultata istraživanja

Pređeni podaci analize razgovora u razredu na osnovnu transkripta časa nemačkog jezika ohrabruju - **govoreni prostor** u razgovoru u razredu ne mora po pravilu da pripada nastavnici. Za ostvarivanje toga cilja ključna je edukacija nastavnica kojom bi razvile sposobnost da opažaju koliko, šta i kome govore (što se u ovom istraživanju pokazalo kao vrlo pozitivno). Ako imamo na umu osnovne ciljeve i ishode učenja stranih i maternjih jezika važno je dati dovoljno prostora i učenicima i učenicama da govore. Višeglasnost i veće prisustvo izgovorene reči mladih i dece na časovima nastave ne znači gubitak kontrole nad njegovim sadržajem i ciljem i ishodom, već upravo omogućuje ravnopravno učešće svih. Na

¹⁴ Bašaragin (2019) nije navela odvojene podatke za prekidanja i za preklapanja, tako da nije moguće kvantitativno poređenje prekidanja za učenike i učenice, već njihova ukupna istovremena verbalna aktivnost.

taj način mladi i deca imaju priliku da razvijaju svoje jezičke kompetencije i uče se bontonu razgovora u instituciji (ali i u svakodnevnim situacijama).

Uočene **razlike u verbalnom ponašanju** učenika u odnosu na učenice u petom razredu osnovne škole ne razlikuju se suštinski od onih zabeleženih u uzrastu mladih u osmom razredu (Bašaragin 2019). Govor učenika je dominantniji, agresivniji, usmeren na sebe i svoje sposobnosti. To se odnosi na odabir strategija koje koriste u upotrebi jezika tokom školskog časa: prekidaju mnogo više nego učenice, komentarišu, ismevaju, remete razgovorni tok i trude se da zadobiju pažnju nastavnice i reč da govore.

Učenice petog razreda već su usvojile osnovna konverzacijska pravila: ne upadaju u reč, čekaju svoj red govorenja, saraduju, ne ismevaju druge i ne remete čas. Isto se odnosi i na učenice osmog razreda. Dakle, i pre nego što je socijalizacija okončana, na početku formiranja rodni identiteta prisutna je podvojenost u jezičkom ponašanju učenika i učenica. Uloga nastavnice je ključna jer mora dati dovoljno prostora i učenicima i učenicama da govore i trebalo bi da je svesna različitog (jezičkog) ponašanja i jednih i drugih.

Razgovor u razredu je mnogo više od nastavnog (školskog) časa¹⁵ i obuhvata ukupnost verbalne i neverbalne interakcije između nastavnice i učenika_ca tokom školskog časa ne samo u vezi sa aktivnostima koje čine nastavni proces (Bašaragin 2019, 93, fusnota). Na **periferiji** razgovornog događaja u učionici dešavaju se različite verbalne i neverbalne poruke i informacije (nažalost, ovde neverbalne nisu obuhvaćene, kao što su pokazivanje rukama, izrazi lica učenika_ca i slično, jer je materijal sakupljen audio-zapisom). One otkrivaju kako se konstruišu i manifestuju elementi jezičkog, rodnog i uopšte kulturnog identiteta učenika_ca, ali i nastavnice i kako se odvijaju segmenti procesa socijalizacije u instituciji škole.

7. Zaključna razmatranja

Primena teorija fokusa i periferije tokom narativnog procesa Čejfa (1976, 1980, 1991) i „činjenje roda“ (doing gender) Vest i Zimmerman (1987) na transkript audio-snimka razgovora u razredu na času nemačkog jezika u petom razredu osnovne škole pokazala se odgovarajućom u traganju za odgovorima na pitanja šta se dešava tokom interakcije u učionici. Ovaj institucionalizovani oblik razgovora nedovoljno je istraživani kod nas van okvira metodološko-didaktičkih nauka, naročito kada je u pitanju njegova rodna obeležnost. Interdisciplinarni pristup omogućava da sveobuhvatnije sagledamo složene procese interakcije i otkrivamo

¹⁵ „osnovna unutrašnja organizaciona jedinica nastave“ (Poljak 1970, 174), „osnovna vremenska i didaktička jedinica nastavnog rada“ (Vilotijević 1999, 105).

različite oblike i funkcije ovog diskursa, naročito van glavnog razgovornog toka. Zato je važno posvetiti veću pažnju onome šta se dešava na periferiji razgovora u razredu, a ključno je za prevazilaženje stereotipnog jezičkog i nejezičkog ponašanja učenika_ca i reagovati adekvatno u skladu sa principima rodne ravnopravnosti.

Zaključujem da demokratičnija atmosfera na časovima stranog jezika doprinosi aktivnom spontanom uključivanju učenika i učenica, što smatram pozitivnim elementima časa. Ovi segmenti su otkriveni zahvaljujući detaljnoj analizi transkripcije razgovora u razredu. Međutim, pojedini uočeni elementi na osnovu analize transkripta razgovora ostaju izvan glavnog razgovornog toka nastavnice usmerene na osnovni cilj časa, pa dodatne elemente u njemu propušta.

8. Preporuke

Promene u nastavnoj praksi su veoma važne da bismo prevazišle postojeću situaciju u učionici kojom dominiraju stereotipna očekivanja i neravnopravnost u ponašanju nastavnice i učenika_ca. Zato dajem preporuke za promenu postojećeg stanja namenjene nastavnicama, istraživačima_cama, obrazovnim institucijama i svima uključenima u planiranje i izvođenje nastave:

1. Snimanje i transkribovanje časova nastave kao oblika samoanalize (samovrednovanja) postupka nastavnica na časovima.
2. Uvrstiti u kurikule obrazovanja za nastavnice na svim nivoima obrazovanja sadržaje koji se odnose na razgovor u razredu i podstiču kritički pristup jezičkom ponašanju nastavnica, sa akcentom na uticaj koji neposredna interakcija tokom školskog časa ima na razvoj različitih komponenti identiteta učenika_ca, naročito rodni.
3. Podsticati sveobuhvatna interdisciplinarna istraživanja koja za temu imaju rodnu obeležnost razgovora u razredu na časovima različitih nastavnih predmeta i na različitim nivoima obrazovanja kako bi se razvile strategije za prevazilaženje diskriminatornih elemenata.
4. Dosledno primenjivati rodno osetljiv jezik tokom razgovora u razredu, zatim prilikom drugih vidova izvođenja nastave (poseta bioskopu, biblioteci, pozorištu i sl.), u svim vannastavnim aktivnostima, u udžbenicima i nastavnim materijalima i u svim ostalim segmentima obrazovne institucije (pravilnici, zapisnici, nastavnička i odeljenska veća i sl.).
5. Promovisati i razvijati rodnu ravnopravnost u svim elementima obrazovnog procesa.

Literatura

Bašaragin Margareta. „Interakcija roda i jezika u razgovoru nastavnik-učenik u razredu: prekidanja i preklapanja“, Prilozi proučavanju jezika, 47: 123-133, 2016a.

Bašaragin, Margareta. „A társadalmi nem és a nyelv kölcsönhatása a tantermi beszélgetésekben – megszólítás” (Beretka Katinka fordítása), *Létiünk*, XLVI (4): 109-128, 2016b.

Bašaragin, Margareta. *Rod, kultura i diskurs razgovora u razredu*. Novi Sad: Fondacija akademika Bogumila Hrabaka za publikovanje doktorskih disertacija, 2019.

Bašaragin, Margareta; Savić, Svenka. „Funkcije diskursne strategije 'govorenje uglas' u TV duelu političara u Srbiji“. U: *Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije Mediji i javne politike – između proklamovanog i prakse*, ur. Gruhonjić, Dinko i Drašković, Brankica 91-107. Novi Sad: Odsek za medijske studije, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, 2019.

Bašaragin, Margareta; Savić, Svenka. „Gender perspective on teacher-pupil classroom interaction: Feedback and evaluation”, *Slovenščina*, 2.0 (2): 172-196, 2019.

Batler, Džudit. *Nevolje sa rodnom*. Beograd: Karpos, 2010 [1990].

Batler, Džudit. *Tela koja nešto znače*. Beograd: Samizdat, 2001 [1993].

Cazden, B. Courtney. *Classroom Discourse. The Language of Teaching and Learning*. Portsmouth, NH: Heinemann, 2001.

Chafe, L Wallace. „Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics and point of view.“ In *Subject and topic*, edited by Charles N. Li, 25-55. New York: Academic Press, 1976.

Chafe, L Wallace. *The Pear Stories: Cognitive, Cultural, and Linguistic Aspects of Narrative Production*. Norwood, NJ: Ablex, 1980.

Chafe, L Wallace. „Repeated Verbalizations as Evidence for the Organization of Knowledge“. In Werner Bahner, Joachim Schildt, and Dieter Viehweger (eds.), *Proceedings of the Fourteenth International Congress of Linguists*, Berlin 1987, 57-68. Berlin: Akademie-Verlag, 1991.

Duranti, Alessandro. *Linguistic anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Enders-Dräger, Uta; Fuchs, Claudia. *Interaktionen der Geschlechter. Sexismusstrukturen in der Schule*. Weinheim, München: Juventa Verlag, 1989.

Gildemeister, Regine; Hericks, Katja. *Geschlechtersoziologie. Theoretische Zugänge zu einer vertrackten Kategorie des Sozialen*. München: Oldenbourg Verlag, 2012.

Jovanović, Marija. „O postojećoj komunikaciji u nastavi i o neophodnim promenama“, *Nastava i vaspitanje* 58 (2): 201-215, 2009.

Júle, Allyson. „Speaking Their Sex: A Study of Gender and linguistic Space in an ESL Classroom“, *TESL Canada Journal/ Revue du Canada* (19/2): 37-51, 2002.

Júle, Allyson. *Gender, Participation and Silence in the Language Classroom: Shushing the Girls*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004.

Júle, Allyson. „A fair share: Gender and linguistic space in a language classroom“, *Multilingua* (24): 25-37, 2005.

Koprivica Lelićanin; Marija i Aleksandra Šuvaković. „Diskurs u učionici stranog jezika“, *Pedagogija* LXVI (2): 297-306, 2011.

Kostović, Svetlana. *Vaspitni stil nastavnika*. Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine, 2005.

Lalić-Vučelić, Nataša. „Kvalitet komunikacije između nastavnika i učenika i primena podsticajnih mera“. U: *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, ur. Slavica Šefkusić, 40 (1)/2008, 122-136. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, 2008.

Maltz, Daniel; Borker, Ruth. „A cultural approach to male-female miscommunication“. In: *Language and social identity*, ed. by John J. Gumperz, 196-216. Cambridge: University Press, 1982.

McHoul, Alexander. „The organization of turns at formal talk in the classroom“, *Language in Society* (7): 183-213, 1978.

Milin, Vladeta. „Povezanost konekcije aktivnog učenja i savremenih shvatanja razgovora u nastavi“. *Pedagogija*, LXVII (1): 31-42, 2012.

Nullmeier, Frank; Pritzlaff, Tanja; Weihe, Anne C.; Baumgarten, Britta. *Entscheiden in Gremien. Von der Videoaufzeichnung zur Prozessanalyse*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, GWV Fachverlage GmbH, 2008.

Poljak, Vladimir. *Didaktika*. Zagreb: Školska knjiga, 1970.

Richards, Keith. „'Being the teacher': Identity and classroom conversation“, *Applied Linguistics*, Vol 27(1): 51-77, 2006.

Rymes, Betsy. *Classroom Discourse Analysis: A Tool for Critical Reflection*. Cresskill, NJ: Hampton Press, 2008.

Sacks, Harvey; Schegloff, Emanuel A.; Jefferson, Gail. „A Simplest Systematics for the Organisation of Turn-Taking for Conversation“, *Language* (50/4/1): 696-735, 1974.

Savić, Svenka. *Diskurs analiza*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 1993.

Savić, Svenka. „Izgrađivanje akademske zajednice: 1960-2010“. U *Zbornik u čast Svenki Savić: Diskurs i diskursi*, ur. Vera Vasić. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2010.

Spender, Dale. „Mit Agressivität zum Erfolg: Über den doppelten Standart, der in den Klassenzimmer operiert“. In: *Gewalt durch die Sprache. Die Verfechtung von Frauen in Gespräche*, ed. by Senta Trömel-Plötz, Senta, 71-98. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbücher Verlag, 1990 [1984].

Swann, Joan. „Talk Control: An Illustration from the Classroom of Problems in Analysing Male Dominance of Conversation”, reprinted in: *Gender Perspectives on Writing and Language*, ed. Logan, C, 1997, 16-21. Ontario: Broadview Press, 1988.

Swann, Joan. „Schooled Language: Language and Gender in Educational Settings”. In: *The Handbook of Language and Gender*, ed by Holmes, J. and M. Meyerhoffs, 624-644. Maiden, Oxford, Berlin: Blackwell Publishing, 2003.

Tanen, Debora. *Ti jednostavno ne razumeš*. [sa engleskog prevela Slavica Perović] Rijeka Crnojevića: Oktoih, 1999 [1990].

Tannen, Deborah. *Andere Worte, Andere Welten: Kommunikation zwischen Frauen und Männern*. [Aus dem Engl. von Dorothea Thielke] Frankfurt/Main, New York: Campus Verlag, 1997.

Trömel-Plötz, Senta (Hrsg.). *Gewalt durch die Sprache. Die Vergewaltigung von Frauen in Gesprächen*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1990.

Trömel-Plötz, Senta. *Frauensprache: Sprache der Veränderung*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1991.

Vilotijević, Mladen. *Didaktika 1, 2, 3*. Beograd: Naučna knjiga, Učiteljski fakultet, 1999.

Walsh, Steve. *Investigating Classroom discourse*. London and New York: Routledge, 2006.

Walsh, Steve. *Exploring Classroom discourse*. Language in Action. London and New York: Routledge, 2011.

West, Candace; Zimmerman, Don H. „Doing Gender“, *Gender and Society*. 1 (2): 125-151, 1987.

Prilozi

Prilog 1: Znaci za transkripciju

U1-U6	pojedinačni učenici po redosledu stupanja u razgovor
Ua1-Ua6	pojedinačne učenice po redosledu stupanja u razgovor
Un	ceo ili većina razreda
N	nastavnica
(.)	kratka pauza
(...)	duža pauza
(.n)	vrlo duga pauza
tekst između ova dva znaka	posebno naglašeno
-tekst između ova dva znaka-	glasno izgovoreno
=tekst između ova dva znaka=	tiho izgovoreno
<tekst između ova dva znaka>	brzo izgovoreno
>tekst između ova dva znaka<	sporo izgovoreno
∫	razmena bez pauze
∨	razdvajanje reči na slogove
***	ne čuje se ili se ne razume deo iskaza
ê	neartikulisani glas
Y	uzdah
aa	produžavanje krajnjeg vokala
//	nije završen započeti iskaz, (samo)ispravljanje
(tekst u zagradi)	informacije koje se tiču šireg konteksta
=====	prekidanja/preklapanja

Prilog 2: Saglasnost direktorke i roditelja

САГЛАСНОСТ ДИРЕКТОРКЕ ОШ „[REDACTED]“ СУБОТИЦА

На овај начин дајем свој информисани пристанак за извођење истраживања које др Маргарета Башарагин спроводи у ОШ „[REDACTED]“ у Суботици за потребе израде научног рада за Међународну научну конференцију „Интеркултуралност и родна рavnopravnost у образовању ИНТЕРКУЛТ 2022 коју организује Педагошки завод Војводине, Нови Сад.

Овим потврђујем да сам прочитала информације у вези са истраживањем, те сам у потпуности упозната са циљевима и условима истраживања. Упозната сам да се у истраживању гарантује анонимност ученика и ученица, поштују се етички кодекси, у сваком сегменту чувају интегритет и права ученика и ученица и да су подаци потпуно и строго поверљиви и неће бити коришћени у друге сврхе.

Директорка: [REDACTED]

Датум и место: 16. V 2022. Суботица

ИНФОРМАЦИЈА ЗА РОДИТЕЛЈЕ/СТАРАТЕЛЈЕ

Poštovani/e,

Molim Vas da date saglasnost za učešće Vašeg deteta u naučnom istraživanju koje sprovodim u OŠ „xxxxxxx“ u Subotici u okviru izrade naučnog rada za Međunarodnu naučnu konferenciju „Interkulturalnost i rodna ravnopravnost u obrazovanju INTERKULT 2022“ koju organizuje Pedagoški zavod Vojvodine, Novi Sad.

Radi se o audio-zapisu jednog časa nemačkog jezika kojim proučavam verbalnu i neverbalnu interakciju (jezičko i nejezičko ponašanje) učenika i učenica tokom školskog časa. Istraživanje je pismeno odobrila direktorka ustanove xxxxxxxx.

U istraživanju se garantuje anonimnost učenika i učenica i u svakom segmentu čuva njihov integritet i prava i poštuju se etički kodeksi.

SVI DOBIJENI PODACI I REZULTATI ISTRAŽIVANJA SU POVERLJIVI I MOGU SE KORISTITI ISKLJUČIVO U SVRHU ISTRAŽIVANJA I NEĆE BITI KORIŠĆENI U DRUGE SVRHE.

S poštovanjem,

dr Margareta Bašaragin,

nastavnica nemačkog jezika i istraživačica

ИНФОРМИСАНИ ПРИСТАНАК РОДИТЕЛЈА/СТАРАТЕЛЈА

Na ovaj način dajem svoj informisani pristanak da moje dete učestvuje u istraživanju koje se sprovodi u OŠ „xxxxxxxxxxxx“ u Subotici za potrebe izrade naučnog rada za Međunarodnu naučnu konferenciju „Interkulturalnost i rodna ravnopravnost u obrazovanju INTERKULT 2022“ koju organizuje Pedagoški zavod Vojvodine, Novi Sad.

Ovim potvrđujemo da smo pročitali informacije u vezi sa istraživanjem, obavili razgovor sa voditeljkom istraživanja, te smo u potpunosti upoznati sa ciljevima i uslovima istraživanja. Upoznati smo da možemo bez uticaja na dalje školovanje našeg deteta odbiti ili ne prihvatiti dalje učestvovanje u istraživanju. Upoznati smo da se u istraživanju garantuje anonimnost učenika i učenica, poštuju se etički kodeksi, u svakom segmentu se čuvaju integritet i prava učenika i učenica. Upoznati smo da su podaci potpuno i strogo poverljivi, da se koriste isključivo u svrhu istraživanja i neće biti korišćeni u druge svrhe. Takođe smo upoznati da za

učestvovanje u ispitivanju nećemo imati nikakvu materijalnu niti nematerijalnu korist.

Roditelj/Staratelj:

.....

Datum i mesto:

Istraživačica: Margareta Bašaragin

Datum:.....

Prilog 3: Izgled i raspored učionice

Prilog 4: Udžbenik i radni list *Prima plus A1.1, nemački jezik, udžbenik za 5. razred osnovne škole* Friederike Jin, Lutz Rohrmann, Milena Zbrankova, Data status, Beograd, 2011.

7 | Was kostet das?

1 Am Kiosk

76 Hör den Dialog noch einmal und lies 1-3. Was ist richtig?

- Guten Tag, ich hätte gerne Kaugummis. Was kosten die?
 - Die Kaugummis kosten 1 Euro 50.
 - 1 Euro 50? Die sind aber teuer. Und was kosten die Gummibärchen?
 - Die kosten 75 Cent.
 - Dann nehme ich die und einen Schokoriegel. Was kosten die Schokoriegel?
 - Der kostet 70 Cent und der 90 Cent.
 - Dann nehme ich den da.
 - Noch etwas?
 - Nein, das ist alles. Was kostet das?
 - Das macht zusammen 1 Euro 45. – Das sind 2 Euro – und 55 Cent zurück.
 - Danke, tschüts.
 - Tschüts.

1. Die Kaugummis kosten a) 1 Euro 50. b) 55 Cent.

2. Die Schokoriegel kosten a) 55 und 75 Cent. b) 70 und 90 Cent.

3. Sie bezahlen a) zwei Euro. b) 1 Euro.

2 Sprechen üben

77 a Hör zu und sprich nach.

1,50 € kosten 1,50 €	Die Kaugummis kosten 1,50 €
0,75 € kosten 0,75 €	Die Gummibärchen kosten 0,75 €
0,90 € kosten 0,90 €	Der Schokoriegel kostet 0,90 €
1,45 € zusammen 1,45 €	Das macht zusammen 1,45 €

b Fragt und antwortet.

Was kostet der Comic? Der Comic kostet ... Was kosten die Filzstifte?

3 Einkaufsdialoge

78 a Dialog 1 – Lies die Aussagen 1-4. Hör zu und notiere R (richtig) oder F (falsch).

- Das Mädchen kauft zwei Kaugummis.
- Der Kaugummi kostet 0,35 €.
- Das Mädchen kauft eine Zeitschrift.
- Die Verkäuferin gibt 4 € zurück.

78 b Dialog 2 – Hör zu. Was kauft Lukas? Was macht die Verkäuferin falsch?

7 | Was kostet das?

1 Am Kiosk

76 a Ergänze den Dialog. Hör zur Kontrolle.

tschüts – Ein – haben – kostet – möchte – ist – Cent – Euro – die – und

- Guten Tag, ich _____ einen Kaugummi.
- Den da?
- Ja, den da.
- Der _____ 35 _____
- Und _____ Sie _____ „Bravo“?
- Ja, die _____ heute ganz neu.
- Die auch, bitte.
- _____ Kaugummi _____ die „Bravo“ – 1 _____ 65. _____ 2 Euro und 35 Cent zurück. Danke.
- Danke, _____

77 b Hör zu und ergänze den Dialog.

O.k., dann die – Äh ... das ist falsch, glaube ich. – Die für 90 Cent, bitte. – 5 € – Haben Sie Gummibärchen? – Ja, die Zeitung bitte.

- Dein Vater liest die „Tageszeitung“
- Ja, hier die kosten 90 Cent oder die 1,50 €
- Gummibärchen und die „Tageszeitung“ 3,10 €
- Noch etwas?
- Und 2 Euro 90 zurück
- Die „Bild“-Zeitung, die „Tageszeitung“ ...?
- Äh, ich weiß nicht – die ist für meinen Vater.
- Wie bitte? Ach so ... Entschuldigung. Danke!

2 Hören üben

79 a Was kosten die Sachen? Hör zu und schreib.

1. _____ 2. _____ 3. _____ 4. _____ 5. _____

79 b Englische Wörter im Deutschen – Hör zu und markiere die betonte Silbe.

der Comic – der Tablet – das T-Shirt – das Internet – surfen – chatten – das Smartphone – das Handy – der Laptop

c Hör noch einmal und sprich nach.

Gender in classroom discourse – a contribution to empirical researches of teacher-students exchanges

This paper aims to explore the elements of verbal behavior of male and female pupils and their teacher on the example of discourse strategies that contribute to the diverse construction of pupils' gender identities during classroom talk. For the analysis I apply theories of focus and periphery during the narrative process (Chafe 1976, 1980, 1991) and 'doing gender' (West and Zimmerman 1987). The corpus of empirical data consists of the transcript (according to Savić 1993) of audio recordings of German lessons during the fifth grade of primary school in Subotica in a Serbian class (May 2022). The basic unit of the analysis is an Initiation-Response-Feedback/Evaluation-cycle presented in turn, consisting of multiple or single speech contributions of actors. I compare the obtained materials with the previous ones (Bašaragin 2019). The results show the differences in language behavior of pupils directed to each other and to the teacher during the lesson, which is expressed on the periphery of classroom discourse. These data confirm the construction of various elements of gender identities. I compare these results with the previous research (2015) to reveal the differences in the teacher's language behavior towards the pupils. I conclude that a more democratic atmosphere in foreign language lessons contributes to active, spontaneous involvement of pupils, which I consider to be positive elements of the lessons. These elements were discovered thanks to detailed analysis of the transcript of classroom discourse. However, some of the observed elements based on this analysis remain outside the main conversational flow of the teacher, who focuses on the basic teaching goals, so she misses additional elements in it. I recommend recording and transcribing of classroom discourse as a form of self-analysis (self-evaluation) of the teachers' actions in classroom.

Key words: classroom discourse, focus and periphery, gender, German lessons, transcription.

Marija Aleksandrović

Visoka škola strukovnih studija za vaspitače „Mihailo Palov”,
Vršac, Republika Srbija
maleksandrovic@yahoo.com

RODNA DIMENZIJA U ČITANKAMA ZA PETI I ŠESTI RAZRED KROZ IZBORNI PREDMET: ROMSKI JEZIK SA ELEMENTIMA NACIONALNE KULTURE

Izborni predmet *Romski jezik sa elementima nacionalne kulture* realizuje se u Vojvodini od školske 1996/97. godine. Dve osnovne škole u kojima je pokrenuta nastava romskog jezika su bile „Mileta Protić” u Tovariševu i „Žarko Zrenjanin” u Obrovcu. Tada je nastavu pohađalo ukupno 75 učenika i učenica. Danas se izborni predmet *Romski jezik sa elementima nacionalne kulture* uči na teritoriji cele Srbije sa oko 2000 učenika i učenica od prvog do osmog razreda u 68 škola. Prvi bukvar *Lil ramosarimako* autora Trifuna Dimića napisan je 1995. godine za potrebe pokretanja nastave na romskom jeziku. Danas se u nastavi koriste sledeći udžbenici: Slikovnica za prvi razred osnovne škole, Bukvar za drugi razred, Čitanka za treći razred, Čitanka za četvrti razred, Čitanka i radna sveska za peti razred, Čitanka i radna sveska za šesti razred. U radu se bavimo konceptom rodne ravnopravnosti u udžbenicima za peti i šesti razred, pokušavajući da damo odgovore na pitanja: Da li se učenice i učenici ohrabruju da kritički promišljaju i uočavaju strukturnu utemeljenost rodnih odnosa u kontekstu romske zajednice, da li se u tekstovima koristi rodno osetljiv jezik i koliko udžbenici podstiču interesovanje za rodnu ravnopravnost. Analizirajući čitanke zaključujemo da je svega 18% tekstova rodno osetljivo uključujući autorske tekstove, dok su preuzeti tekstovi iz različitih putopisa stereotipni prema romskoj zajednici.

Ključne reči: romski jezik, udžbenici na romskom jeziku, rodna ravnopravnost u školama, romski jezik sa elementima nacionalne kulture.

1. Uvod

Izborni predmet *Romski jezik sa elementima nacionalne kulture* pokrenut je u Vojvodini školske 1996/97. godine kao fakultativni predmet *Jezik sa elementima kulture Roma*. Tada je nastava romskog jezika počela da se odvija u dve osnovne škole: „Mileta Protić” u Tovariševu i „Žarko Zrenjanin” u Obrovcu. Nastavu je pohađalo ukupno 75 učenika i učenica. Danas se izborni predmet *Romski jezik sa elementima nacionalne kulture* uči na teritoriji cele Srbije sa oko 2000 učenika i

učenica od prvog do osmog razreda u 68 škola. Prvi bukvar *Lil ramosarimako* autora Trifuna Dimića napisan je 1995. godine za potrebe pokretanja nastave na romskom jeziku¹, a danas učenici i učenice imaju mogućnost da koriste udžbenike na romskom jeziku: *Slikovnica za prvi razred osnovne škole, Bukvar za drugi razred, Čitanka za treći razred, Čitanka za četvrti razred, Čitanka i radna sveska za peti razred, Čitanka i radna sveska za šesti razred*², dok za sedmi i osmi razred ne postoje udžbenici. Čitanke sa radnim listovima za peti i šesti razred koje će biti predmet ovog istraživanja u nastavi su od septembra školske 2022/23. godine i nalaze se u katalogu obaveznih udžbenika³. U radu se kroz analitički metod bavimo kvantitativnom analizom sadržaja postavljajući pitanja: Da li se učenice i učenici ohrabruju da kritički promišljaju i uočavaju strukturnu utemeljenost rodni odnosa u kontekstu romske zajednice, da li se u tekstovima koristi rodno osetljiv jezik i koliko udžbenici podstiču interesovanje za rodnu ravnopravnost.

2. Instrument istraživanja

U radu je korišćena kvantitativna analiza sadržaja koja podrazumeva analizu sadržaja zasnovanu na kodiranju osnovne poruke teksta, a zatim daljom analizom povezuju se izdvojene kategorije i objašnjavaju kroz prizmu rodne ravnopravnosti.

Slika 1. Čitanka sa radnim listom za peti razred, Beograd, 2022.

Slika 2. Čitanka sa radnim listom za šesti razred, Beograd, 2022.

¹ <http://www.uskolavrsac.edu.rs/Novi%20sajt%202010/Dokumenta/Izdanja/26%20Okrugli%20sto/default.htm>

² <https://mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2022/03/Katalog-udzbenika-na-jezicima-nacionalnih-manjina.pdf>

³ Isto.

3. Analiza tekstova

Drabarno pustik thaj bučarimasko lil pandžtone klasake – Dromarneja lačho djes! / Čitanka i radni list za peti razred – Putniče, dobar dan! (Đurić, Aleksandrović, Jovanović 2022), koncipirana je tako što sadrži četiri osnovne teme: Negovanje maternjeg jezika: *I škola pale sa/Škola za sve*; Porodica i rodbinski odnosi: *Mungri familia/Moja porodica*; Kraće usmene forme: *Po opralipe o kham bešlo/Na nebu je sunce selo*; *Romane sumnale djesa/Romski praznici*. Ukupno 44 lekcije.

Prva osnovna tema pod nazivom: *I škola pale sa – Škola za sve*, sadrži 14 lekcija. *I škola pale sa – Škola za sve*; *Tomnaki paramiča/Jesenja priča*; *Tomna/Jesen*; *Sostar phurdel i balval?/Zašto duva vetar?*; *Amen pučas/Mi pitamo*; *Las nava thaj keras khera/Pomoću reči gradimo kuće*; *Rromani čhib, paramiča katar i čhib/Romski jezik, priča o jeziku*; *Khelas men alavenca/Igramo se rečima*; *Patrin, rromano lil/Patrin, romsko pismo*; *Zor čhibaki/Snaga jezika*; *Kalderaško rromano dijalekto/Kalderaški romski dijalekat*; *Angluno ramome lil pe rromani čhib/Prvo napisano pismo na romskom jeziku*; *Alavenca keras šukaripe vorbako/Rečima stvaramo lepotu govora*; *Paramiča katar e kernavna/Priča o glagolima*.

U autorskim tekstovima *Tomnaki paramiča/Jesenja priča* i *Rromani čhib, paramiča katar i čhib/Romski jezik, priča o jeziku*, imaju glavne aktere ženskog pola koje svoje rodne uloge iz ugla devojčice i mudre Romkinje iskazuju na pozitivan način. U svim tekstovima se koristio rodno osetljiv jezik. Većina tekstova iz prvog poglavlja se ne bavi temom rodne ravnopravnosti, već se pojedinačni tekstovi bave rodnim odnosima, kao na primer u tekstu *Tomnaki paramiča/Jesenja priča* u kojoj devojčica Mira žuri baki na selo da joj pomogne u seoskom domaćinstvu da prekopa baštu pre jesenjih kiša. U drugoj autorskoj priči *Rromani čhib, paramiča katar i čhib/Romski jezik, priča o jeziku*, mudra Romkinja objašnjava strancu pojam i značaj očuvanja maternjeg jezika. U priči se Romkinja stavlja u poziciju mudrosti i znanja što se u romskoj zajednici prepoznaje kao imperativ kod starije populacije.

Druga tema u čitanci je pod nazivom *Mungri familia/Moja porodica*, sastoji se od deset tekstova pod naslovima: *Mungri familia/Moja porodica*; *Bibi/Tetka*; *O Puškin thaj e Rroma (biografsko paramiča)/Puškin i Romi (biografska priča)*; *E Rroma ande dasikani literatura/Romi u srpskoj književnosti*; *E India, amari phuv/Indija, naša postojbina*; *Rromani gili/Pesma Roma*; *Dejake čhave/Majčini sinovi*; *Sar sas varekana rromane familie/Izgled nekadašnje romske porodice*; *Džambasko buti/Džambasko zanimanje*; *Maškarthemutno lilaripe rromengo/Svetska književnost Roma*. Sedam tekstova je preuzeto iz monografija, tri su autorska teksta, jedan tekst je autorke Maje Jovanović. Preuzeti tekstovi iz monografija kao što su: *E Rroma ande dasikani literatura /Romi u srpskoj književnosti*; *E India, amari phuv/Indija, naša postojbina*; *Rromani gili/Pesma Roma*; *Dejake čhave/Majčini sinovi*; *Sar sas*

varekana rromane familie/Izgled nekadašnje romske porodice; Džambasko buti/Džambasko zanimanje; Maškarthemutno lilaripe rromengo/Svetska književnost Roma, nisu rodno senzitivni, šta više ističu muškarca u prvi plan, a žena se opisuje kao putena, slobodna, bez uzusa (odlomak iz Koštane). Žene su u odlomku *Sar sas varekana rromane familie/Izgled nekadašnje romske porodice* prikazane na sledeći način: „[...] u crtama mladih žena i devojaka ima nečeg sanjalačkog, što u docnijim godinama prelazi u izraz životinjske gramzivosti” (Acković 2012) pokazuje kako su „drugi” videli Romkinje kao romantične i po malo divlje. Romkinje i Romi su u monografijama koje su pisali putopisci prikazani na stereotipan i diskriminatoran način. Ovakav način viđenja Roma i razbijanja stereotipnih slika, autori i autorke čitanki su kroz didaktičko-metodičku aparaturu pokušali da navedu učenice i učenike da kritički promišljaju kao i da prepoznaju rodne stereotipne slike. Autorski tekst *Bibi/Tetka*, prikazuje tetku kao drugu majku, što se u romskoj zajednici tako i sagledava uloga tetke. Ako izuzmemo jedan autorski tekst koji afirmativno govori o ženi, svi ostali tekstovi koji su preuzeti iz monografija, Romkinju predstavljaju na stereotipan način. Ovo se može objasniti činjenicom da se drugi talas feminizma pojavio od šezdesetih do osamdesetih godina dvadesetog veka (Stefanović 2017, 20) dok su tekstovi o Romima i Romkinjama pisani s kraja devetnaestog i početkom dvadesetog veka.

Treća tema u čitanci nalazi se pod naslovom: *Po opralipe o kham bešlo/Na nebu je sunce selo...* koja sadrži usmeno stvaralaštvo Roma i Romkinja i četrnaest kraćih narodnih umotvorina: *Garadine nava/ Zagonetke; Baxtarimata/Blagoslove, Sidjarne nava/Brzalice, Suneske djilja/Uspavanke; Bučarne nava/Poslovice; Djindonengi djilji/Brojajlica; Ušti Ružo, fulav tut/Ustani Ružo očešljaj kose; Saporro zelenorro/Zmija zelenika; Sar kerdili lauta/Kako je nastala violina; Sar bijandilo Rrom/Kako je nastao Rom; Phuv, Opralipe thaj lenge čhavorra /Zemlja, oblak i njihova deca; Papinengo kidipe/Jato gusaka; Muce thoven gada/Mačke peru veš; O Karankoči/Karankoči*. Sagledavajući dve uspavanke, možemo zaključiti da su one namenjene muškom detetu:

„[...] *Tiro pato si khamesko phak, Bari si baxt mungre čhaveske!*”/ [...] *Tvoj krevet je sunčevo krilo, Velika sreća je mog sina!*”, kao i stihovi druge uspavanke:

„[...] *Krjanga thaj patrina,*

Munre čhaveske djilaben.

[...] *Drosin peli, najarda les!*

Patrin peli, učharda les,

Balval phurdel del les kuna.

Sov čhaveja, sov bakhreja [...]”.

*
„[...] *Grane i lišće*

Mome sinu peva.

[...] *Rosa je pala, okupala ga!*

List je pao, pokrio ga,

Vetar je dunuo – zaljuljao ga.

Spavaj sine, spavaj jagnje [...]”.

Obe uspavanke oslikavaju patrijarhalnu kulturu Roma i Romkinja u kojoj je dominantan muškarac. Najsnažnije isticanje značaja muškog deteta u porodici možda se najbolje može videti u brojalici:

„[...] *So si šov?*

Šov rakhle baxt ando kher.

So si efta?

Efta raxhlja bibaxt ando kher [...]”.

*
„[...] *Šta je šest?*

Šest sinova su sreća u kući.

Šta je sedam?

Sedam kćeri je nesreća u kući [...].

Kroz didaktičko-metodičku aparaturu učenicima i učenicama je ponuđeno da razgovaraju na temu rodne ravnopravnosti i da kroz primere ukažu da se u romskoj kulturi danas drugačije sagledava položaj ženskog deteta. U svadbenoj pesmi *Ušti Ružo, fulav tut /Ustani Ružo očešljaj kose*, Ruža je simbol ženske lepote i smernosti, dok se u odlomku *Muce thoven gada/Mačke peru veš*, devojčica Čorori prikazuje kao poslušna i naivna. Zbog svoje dobrote biva nagrađena od čarobnih mačaka, što potencira na zaključak da se dobrota nagrađuje. Balada *Saporro zelenorro/Zmija zelenika*, prikazuje hrabru ženu koja zbog ljubavi prema mužu iskazuje spremnost da stavi ruku u njegova nedra i izvadi zmiju „zeleniku”. Međutim, zbog njene velike ljubavi prema mužu i hrabrosti ona biva nagrađena, te umesto zmije, vadi dukate i bisere. U baladi je žena nagrađena ukoliko bezuslovno voli supruga, što je takođe jedan od postulata patrijarhalne romske zajednice. Mara je junakinja u priči *Sar kerdili lauta/Kako je nastala violina*, koja je zbog ljubavi prema tuđincu žrtvovala porodicu, te je na kraju zbog zabranjene ljubavi prema

tuđincu prodala dušu đavolu. U priči se kažnjava ljubav prema tuđincu, što je pokazatelj hermetički zatvorene romske kulture prema „drugima”. Sagledavajući usmene narodne umotvorine, možemo zaključiti da su prepune stereotipnih slika kako prema ženskom detetu, tako i prema ne romskoj zajednici. Kroz didaktičko-metodičku aparaturu učenicima i učenicama se ukazuje na stereotipne slike i navode se na razgovor kako prevazići stereotipe danas. Četvrto poglavlje odnosi se na praznike Roma i Romkinja i sadrži šest tekstova: *I Bibija/Tetkica Bibija; I Vasilica/Vasilica; Erdelezi/Đurđevdan; Ramazano i Bajramo/Ramazan i Bajram; Maškarthemutno djes rromengo/Svetski dan Roma; Rromani himna/Romska himna.*

Od navedenih naslova, dva teksta su o romskim sveticama Bibiji i Vasilici. Svetica Bibija je prikazana kao starija Romkinja isceliteljka i zaštitnica dece. Ona je pandam sv. Petki u srpskoj kulturi. U čitanci za peti razred autorske tekstove su pisale dve književnice Maja Jovanović (1) i Marija Aleksandrović (3). Ostale autorske tekstove pisali su Rajko Đurić (8), Zlatimir Jovanović (1) i Ranko Jovanović (1). Možemo zaključiti da su Romkinje kao književnice manje zastupljene sa svojim autorskim delima u čitanci u odnosu na književnike. Razlozi za njihovu manju zastupljenost možemo pronaći između ostalog u tome što je književnost za decu na romskom jeziku malo zastupljena i manje afirmisana od drugih žanrova.

Čitanka za šesti razred (Đurić, Aleksandrović 2022) sastoji se od sedam osnovnih tema i 33 lekcije. Prva tema odnosi se na isticanje značaja negovanja maternjeg jezika *I čhib/Jezik*, druga tema bavi se istorijom Roma i Romkinja *Historia/ Istorija*, treća tema je posvećena promociji poznatih romskih književnika i književnica kod nas i u svetu *Rromane lilvarna/Romski književnici*, četvrta tema proučava muziku Roma i Romkinja *Rromane bašalne/Romska muzika*, peta tema se bavi narodnom usmenom poezijom *Denpe svato duj terne phralorra.../Razgovor vode dva brata...*, šesta tema obrađuje egzodus Roma i Romkinja kroz vekove *Rromano egzoduso/Egzodus Roma*, sedma tema namenjena je učenicima i učenicama koji žele da nešto više nauče o romskom jeziku i kulturi *Vareso majbut pale Rroma/Nešto više o Romima.*

Prva tema *I čhib/Jezik*, sadrži pet lekcija: *Zuravipe rromane čhibako/Značaj romskog jezika; I legenda sar kerdili rromani čhib/Legenda o stvaranju romskog jezika; Andar odji/Iz utrobe; Jekh palomisneri/Jedno obično popodne; Sikljovas khetane rromani čhib/Učimo romski jezik;* Autorski tekstovi Marije Aleksandrović (2), Rajka Đurića (2) i Ištvana Farkaša (1), ne sadrže segmente koji upućuju na rodnu ravnopravnost. U didaktičko-metodičkoj aparaturi, prilikom postavljanja pitanja, na primer u pesmi *Andar odji/Iz utrobe: So kam tu kerdanas navendar kana andar tute dijasas o nav?/ Šta bi ti stvorio/la od reči kada bi iz tebe šiknula reč?*,

pitanje se odnosi na oba roda, kako za muški rod, tako i za ženski jer u romskom jeziku članovi stoje uz imenicu određujući joj rod (Đurić 2005, 45). Kada se pitanje postavi u navedenoj konstrukciji *So kam Tu kerdanas/Šta bi Ti stvorio/la* ono se odnosi na oba roda (u romskom jeziku ne postoji srednji rod)⁴.

U drugoj temi *Historia/Istorija*, obrađene su sledeće lekcije: *Nehruosko arakhadipe Rromenca/Susret Nehrua sa Romima; Indira Gandhi e Rromenca/Indira Gandhi sa Romima; Burgudžijako buti ande Srbiako thagaripe/Kovački zanat u Kraljevini Srbiji; Rroma ande i Srbia ande thagaripe Dušanosko/Romi u Srbiji u vreme cara Dušana; Anglune rromane politikane phirda/Prvo političko angažovanje Roma.* Tekst autora Rajka Đurića *Indira Gandhi e Rromenca/ Indira Gandhi sa Romima* promovise ženski aktivizam i pozitivnu sliku o ženama političarkama. U didaktičko-metodičkoj aparaturi učenici i učenice se navode da sami istražuju tekstove o uspešnim Romkinjama i Romima u svetu i da saznanja o tome podele sa drugovima i drugaricama iz odeljenja.

Treća tema u čitanci obrađuje poznate romske književnike i književnice u svetu i u Srbiji *Rromane lilvarna/Romski književnici*. Tema sadrži pet lekcija: *Majašundo rromano lilvarno po them – o Džon Banjan/Najpoznatiji romski književnik na svetu Džon Banjan; O Slobodano Berberski/Slobodan Berberski; I Branislava Vajs Papuša/Branislava Vajs Papuša; I Gina Ranjičić/Gina Ranjičić; O Jožef Čoli Daroši/Jožef Čoli Daroši.* U navedenom poglavlju promovisu se dve Romkinje: Gina Ranjičić, prva romska književnica sa ovih prostora i Branislava Vajs Papuša jedna od najprevođenijih romskih književnica iz Poljske.

Četvrta tema u čitanci *Rromane bašalne/Romska muzika*, sadrži dva autorska teksta Rajka Đurića (1) i Jovana Nikolića (1). Ostali odlomci su preuzeti iz monografija. Lekcija *Romske plesačice* je odlomak iz teksta *Muzika i igre* Rajka Đurića, u kojem se opisuju romske plesačice od Indije do danas. U tekstu je prikazana različita namena igre, od zabave do rituala, u kojima žena kao glavna akterka učestvuje svojim plesom. U didaktičko-metodičkoj aparaturi učenici i učenice se ohrabruju da u svojoj sredini pronađu žene koje se bave određenom vrstom plesa i da o tome razgovaraju na času.

Peta tema u Čitanci pod nazivom *Denpe svato duj terne phralorra.../Razgovor vode dva brata...*, sadrži pet lekcija iz usmene romske književnosti: *Kotor katar balada i Rina/Odlomak balade Rina; Dešuduj phralorra keren phurt/Dvanaestoro braće grade most; Abjavimaskje djlja/ Svatovske pesme; Rroma save keren xipa/Izrađivači crepulja; Mangro ande rromani kultura/ Hleb u romskoj kulturi.* U *Odlomku balade Rina* prikazana je lepotica i fatalna zavodnica Rina koja

⁴ U romskom jeziku glagoli ne markiraju pol (igrala, pevao i sl.) već se pored njih mora staviti i lična zamenica *me/tu/vo/voj/amen/tumen/von* koja određuje vršioca glagolske radnje.

proscima zadaje zadatak da preplivaju reku gde je najšira ne bi li osvojili njenu ruku. Motiv žene zavodnice može se pronaći i u drugim usmenim književnostima. U didaktičko-metodičkoj aparaturi učenici i učenice se navode da uoče strukturnu utemeljenost rodni odnosa u kontekstu romske zajednice i da prepoznaju rodne stereotipe koje Rina svojim ponašanjem ukida (postavlja zahteve momcima koji ih odvođe u smrt). Druga lekcija pod nazivom *Dešuduj phralorra keren phurt/Dvanaestoro braće grade most*, obrađuje temu žrtvovanja žene zarad izgradnje mosta. U didaktičko-metodičkoj aparaturi, učenici i učenice se navode da prepoznaju motiv žrtvovanja i da ga uporede sa drugim usmenim pesmama tog žanra. Učenici i učenice se takođe navode da promišljaju o položaju žene u romskoj kulturi i da o tome diskutuju na času.

Šesto poglavlje u čitanci odnosi se na stradanja Roma i Romkinja i u njemu nema tekstova koji se odnose na rodnu dimenziju: *Monumento viktimize Rromenge thaj Sinti manušenge ando Berlino/Spomenik žrtvama holokausta evropskih Roma i Sinta u Berlinu; Me sem Jad Vašem/Ja sam jad Vašem; Egzoduso rromengo/Progoni Roma*.

Sedmo poglavlje u čitanci *Vareso majbut pale Rroma/Nešto više o Romima*, sadrži sledeće lekcije: *Lilaripaski, ramosarimaski numaj vakerimaski čhib/Govorni, pisani ili razgovorni jezik; Ramosarimako nav rromengo – Rromnja thaj džuvljikano lil/Pisana reč Roma – Romkinje i romsko žensko pismo; Angluni Rromnji – filmaki akterka i Tela Čaj/Prva Romkinja – filmska glumica Tela Čaj; I Katarina Tajkon – lilvarni pale čhavorra andar i Švedsko/Katarina Tajkon – književnica za decu iz Švedske; Phurdako – svunto tale phurt/Phurdako – duh ispod mosta*.

U sedmom poglavlju možemo sa pravom reći da je posvećeno rodnoj dimenziji i afirmaciji Romkinja. Odlomak iz knjige *Romani čhib – posebni osvrti na jezik i kulturu Roma*, Hedine Tahirović Sijerčić *Ramosarimako nav rromengo – Rromnja thaj džuvljikano lil/Pisana reč Roma – Romkinje i romsko žensko pismo*, ukazuje na moć ženskog pripovedanja u okviru jedne kulture gde je žena „čuvarka” narodnih običaja i romskog identiteta. Tekst afirmativno govori o borbi žene za pravo na obrazovanje i navodi primere uspešnih romskih književnica koje su se borile sa predrasudama u okviru romske zajednice kako bi ostvarile pravo na obrazovanje. Učenici i učenice se kroz pitanja u okviru lekcije navode da uoče kulturne obrasce kao i da samostalno izvode zaključke o utemeljenosti rodni odnosa u kontekstu romske zajednice.

Lekcije: *Angluni Rromnji – filmaki akterka i Tela Čaj/Prva Romkinja – filmska glumica Tela Čaj; I Katarina Tajkon – lilvarni pale čhavorra andar i Švedsko/Katarina Tajkon – književnica za decu iz Švedske*, promovišu romske

umetnice u svetu prikazujući njihovu borbu za obrazovanjem kao i uspehe koje su stekle tokom svoje karijere.

4. Zaključak

Sagledavajući odabrane tekstove u čitankama za peti i šesti razred namenjene nastavi izbornog predmeta *Romski jezik sa elementima nacionalne kulture* možemo zaključiti da se od ukupno 77 lekcija u 14 lekcija (18%) uočava rodna dimenzija u kojoj su ženski likovi prikazani afirmativno.

Autorski tekstovi su više orjentisani ka sagledavanju položaja Romkinja kao i isticanju ženske lepote, snage i moći, ali isto tako isticanju uspešnih žena političarki, književnica, glumica i drugih. Preuzeti odlomci iz monografija kao na primer putopisi, prikazuju Rome u stereotipnim slikama.

Učenici i učenice se kroz didaktičko-metodički pristup ohrabruju da samostalno promišljaju, istražuju kako u svojoj sredini tako i putem elektronskih izvora o drugačijim stavovima i gledištima kako bi na objektivniji način sagledali i sagledale određene pojave ili društvene procese u kojima su se Romkinje prikazivale na stereotipan način.

Kada je u pitanju isticanje rodno osetljivog jezika u čitankama je korišćena ne-utralna konstrukcija gde se učenicima i učenicama ne obraća posebno u ženskom ili muškom rodu, što je uslovljeno gramatičkom strukturom romskog jezika.

Svega dve književnice su imale priliku da budu uključene u čitanke kroz svoje autorske tekstove, što govori o nedovoljnoj uključenosti Romkinja koje se bave pisanjem umetničke književnosti za decu. Pojava zanemarivanja i izostavljanja ženskog pisanja i ženskih književnica nije karakteristično samo za romsku književnost, ono je: „[...] univerzalna pojava u svim književnostima, markirana u ženskim studijama i studijama roda [...]. Disproporciju u predstavljanju žena i muškaraca u književnoj istoriji, feministkinje tumače time što je istorija književnosti konstrukt koji podleže društvenim, a ne estetskim merilima [...] pri čemu stvaranje jedne socijalne mreže moći utiče na to ko će ostati zapamćen” (Živančević Sekeruš, 2003, 454). Očigledno je da romske književnice nije zaobišao ni ovaj konstrukt „moći”, te su iz tog razloga potisnute sa književne scene.

Sagledavajući rezultate ovog istraživanja predlažemo da nastavnici i nastavnice romskog jezika pohađaju akreditovane obuke na temu rodne dimenzije u nastavi kako bi se poboljšala i unapredila nastava *Romskog jezika sa elementima nacionalne kulture*.

Kako bi se podigao značaj književnosti za decu na romskom jeziku i time povećala zastupljenost književnica Romkinja, potrebno je organizovati obuke za pisanje književnih tekstova u organizaciji Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine. Tako bi se stvorio adekvatan književni kadar koji bi u budućnosti mogao raditi na kvalitetnoj izradi čitanki.

Literatura

- Acković, Dragoljub. 2012. *Tradicionalna nematerijalna kulturna baština Roma*. Beograd: Rominterpres.
- Dimić, Trifun. 1997. *Preduslovi za standardizaciju romskog jezika u Jugoslaviji*, u: Romologija 4 – časopis za umetnost, kulturu i društvena pitanja Roma. Novi Sad: Matica romska.
- Đurić, Rajko, Marija Aleksandrović, Zlatimir Jovanović. 2022. *Drabarno pustik thaj bučarimasko lil pandžtone klasake – Dromarneja lačo djes!* Beograd: Zavod za udžbenike.
- Đurić, Rajko i Marija Alekandrović. 2022. *Drabarno pustik thaj bučarimasko lil šovtone klasake – Jakha e vaktoske*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Đurić, Rajko. 2005. *E Gramatika rromane čhibaki – Gramatika romskog jezika*. Beograd: Otkrovenje.
- Đurić, Rajko i Zlatimir Jovanović. 2018. *Gramatika romskog jezika*. Beograd: Udruženje romskih književnika.
- Stefanović, Jelena. 2017. *Svilena koža i pileće srce*. Novi Sad: Zavod za ravnopravnost polova.
- Živančević-Sekeruš, Ivana. 2003. *Rodne perspektive istorije književnosti*, u: Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, sveska 3, knj. LI. Novi Sad: Matica srpska.
- <http://www.uskolavrsac.edu.rs/Novi%20sajt%202010/Dokumenta/Izdanja/26%20Okrugli%20sto/default.htm>; preuzeto 29.06.2022.
- <https://mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2022/03/Katalog-udzbenika-na-jezicima-nacionalnih-manjina.pdf>; preuzeto 29.06.2022.

The gender dimension in reading books for the fifth and sixth grades through the optional subject: Romani language with elements of national culture

The optional subject Roma language with elements of national culture has been implemented in Vojvodina since the 1996/97 school year. The two primary schools where Romani language classes were started were "Mileta Protić" in Tovariševo and "Žarko Zrenjanin" in Obrovac. At that time, a total of 75 students attended classes. Today, the optional subject Roma language with elements of national culture is taught throughout Serbia with about 2,000 students from the first to the eighth grade in 68 schools. The first primer, *Lil ramosarimako*, by T. Dimić, was written in 1995 for the purpose of starting classes in the Romani language. Today, the following textbooks are used in classes: picture book for the first grade of elementary school, primer for the second grade, reading book for the third grade, reading book for the fourth grade, reading book and workbook for the fifth grade, reading book and workbook for the sixth grade. In my work, I deal with the concept of gender equality in textbooks for the fifth and sixth grades, trying to answer the questions: Are male and female students encouraged to think critically and notice the structural foundation of gender relations in the context of the Roma community, are the texts used in gender sensitive language and how much textbooks encourage interest in gender equality. Analyzing the reading books, I conclude that only 18% of the texts are gender sensitive, including the author's texts, while the texts taken from various travelogues are stereotypical towards the Roma community.

Key words: Romani language, textbooks in the Romani language, gender equality in schools, Romani language with elements of national culture.

Vera Kocić

SŠ „Svetozar Miletić“, Novi Sad

kopiclvera03@gmail.com

PITANJE RODNE PERSPEKTIVE U OBRAZOVANJU: OTVORENI PROCES

U ovoj analizi novog programa nastave srpskog jezika i književnosti pratim temu rodne ravnopravnosti kroz aspekte rodne osetljivosti i zastupljenosti književnica u izboru dela za obradu. Činjenica da su samo četiri autorke predstavljene u novom programu celokupnog srednjoškolskog obrazovanja ne ide u prilog ostvarivanju rodne ravnopravnosti. Svesna kako se školski programi retko menjaju, pored analize postojećeg stanja, i na osnovu preporuke Zavoda za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja, uvodim u tekst predloge za alternativno čitanje dela srpskih književnica u okviru programskog koncepta nastave književnosti.

Ključne reči: kanon, rodna ravnopravnost, marginalizacija.

1. Uvod

Pitanje rodne perspektive u obrazovanju počelo je da se aktivno problematizuje još u drugoj polovini 19. veka borbom ženskih udruženja za pravo na obrazovanje putem otvaranja devojačkih škola¹, a nastavlja se uspostavljanjem alternativnih formi kroz rad Ženskih studija devedesetih godina, Rodnih studija Univerziteta u Novom Sadu i drugih istraživačkih projekata, sa ciljem uvođenja nevidljive ženske kulture u institucionalne okvire.

Dragoceni rezultati istraživačica osvetlili su ozbiljne probleme, pre svega kroz analize školskih programa i udžbenika u kojima je ženska kultura toliko malo zastupljena da možemo govoriti o njenoj marginalizaciji, pa čak i diskriminatornom odnosu u okviru prosvetnog sistema.

Uključivanje Ministarstva prosvete i tehnološkog razvoja u problematiku rodne ravnopravnosti u obrazovanju, počelo je saradnjom sa nemačkom agencijom za reforme u obrazovanju GIZ u GIZ VET projektu reforme srednjih stručnih škola tokom 2010. godine. Koordinatorica projekta Vesna Jarić je u periodu od 2010. do 2013. godine u radionice promovisanja rodne ravnopravnosti u školama uključila

¹ Dobrotvorno društvo Srпкиnja Novosatkinja zalagalo se za otvaranje i rad devojačkih škola, obezbeđivalo stipendije za obrazovanje u evropskim akademskim centrima i aktivno učestvovalo u radu međunarodnih pokreta u borbi za ženska prava.

32 direktorke/a i 46 nastavnice/ka iz različitih oblasti, sa konkretnim zadatkom: uvesti rodnu ravnopravnost u školske kurikularne i vankurikularne aktivnosti. Zahvaljujući upravo podršci koordinatorke GIZ VET projekta priredila sam Žensku čitanku² kao model mogućeg uključivanja književnica, teoretičarki i kritičarki u program nastave srpskog jezika i književnosti za srednje škole. U tom periodu u programima i udžbenicima srpskog jezika i književnosti bila su zastupljena dela samo tri srpske književnice: Jefimije, Isidore Sekulić i Desanke Maksimović. Deset godina kasnije, pošto se stanje u ovoj oblasti nije promenilo, osim diskretnog prepoznavanja pitanja rodne osetljivosti bez naznaka suštinskih promena, ilustrući u ovom radu analizu poslednjih izmena programa kroz različite perspektive upravo priložima iz zbornika Ženska čitanka. Ono što daje nadu jeste reakcija javnosti povodom isključivanja jedne od tri pomenute književnice. Zahvaljujući tom pritisku, poezija Desanke Maksimović ostaće, mada sa umanjanim značajem, zastupljena u novom programu.

Za sada možemo pokušati uvesti neke od mogućih alternativnih metoda. Ovakav pristup i osnov delovanja daje nam upravo razjašnjenje Zavoda za unapređenje obrazovanja i vaspitanja,³ kao odgovor na kampanju povodom isključivanja dela Desanke Maksimović iz lektire za četvrti razred:

*„Programi i udžbenici su ništa drugo do preporučeni sadržaji koje nastavnici mogu koristiti, ali mogu i sami doći do boljeg sadržaja ukoliko smatraju da je to svrsishodnije na učeničkom putu do željenog ishoda. Žestoke reakcije najšire javnosti idu u prilog tome da je Desanka Maksimović opšte cenjena i prepoznata književnica, da je nijedan nastavnik u svome programu neće zaobići, **bila na spisku preporučene literature ili ne**, ali i značajan pokazatelj da se novi programi nastave i učenja orijentisani prema ishodima dovoljno ne razumeju, i gde sadržaji i dalje dominiraju, bez dovoljne svesti o tome da je nastavniku data veća sloboda, ali i odgovornost, da sam dodaje sadržaje za koje smatra da će dovesti do željenog ishoda. Dakle, pesnikinja može biti samo još zastupljenija, a ne izbačena... Ako se uzme u obzir već pomenuta paradigma nove koncepcije obrazovanja u kome nastavnik, ne samo iz predmeta srpski jezik i književnost, već putem međupredmetnog povezivanja i sa drugim predmetima, a posebno u izbornim programima u gimnaziji, što smo iz trenutne polemike uvideli i da želi, takva koncepcija upravo to i omogućava. U svakom razredu postoji **ishod da učenik voli i poznaje istoriju i kulturu svog naroda, delo Desanke Maksimović... , naročito zbirka „Tražim pomilovanje“ je tada nezaobilazno.**“*

² Ženska čitanka, priredila Vera Kocić, Akademski knjiga/ SŠ „Svetozar Miletić“, Novi Sad, 2013.

³ Zavod za unapređenje obrazovanja i vaspitanja. 7. jun 2020. <https://zuov.gov.rs/programi-i-udžbenici/>

2. Kanon i perspektive

Pre svega, trebalo bi da razgraničimo ulogu dve perspektive: jedna se tiče direktnog uvođenja ženskog autorskog rada kao najvažnije feminističke strategije upisivanja žena u istoriju, dok se druga odnosi na postojeće programe u nastavi u kojima bi trebalo dekonstruisati društvene stereotipe u delima gde se pojavljuju izraziti ženski likovi kao objekti analize. Dakle, relacija subjekat - objekat kulturne istorije. Program je pravljen po istoriji književnosti, horizontalno, a prednost što su birani najznačajniji predstavnici i predstavnice epohe, omogućava uvid u proces narušavanja društvenih stereotipa i polemiku književnica i knji-ževnika sa određenim standardima ili nagoveštajem novih.

U Prosvetnom glasniku broj 110-00-111/2020-03 od 23. aprila 2020. godine, Ministarstvo obrazovanja i tehnološkog razvoja objavljuje reformisani program nastave srpskog jezika i književnosti.

Svoju analizu baziram upravo na izvodima iz ovog dokumenta u kojima se navode dela planirana kao obavezna ili izborna lektira.⁴

Tabela 1: Program nastave srpskog jezika i književnosti za prvi razred srednjih škola

Književna dela za obradu – prvi razred
– Лирска поезија XX и XXI века (три песме по избору наставника и ученика); – Бановић Страхиња, народна епска песма; – Лаза Лазаревић: Први пут с оцем на јутрење; – Антон Павлович Чехов: Туга; – Добрило Ненадић: Доротеј; – Борислав Пекић: Време чуда („Чудо у Јабнелу”); – Иво Андрић: О причи и причању (Говор Иве Андрића у Стокхолму приликом примања Нобелове награде). Књижевност старог века – Књижевна дела за обраду – Еп о Гилгамешу; – Библија. Стари завет. Прва књига Мојсијева: Легенда о потопу; Пјесма над пјесмама; – Библија. Нови завет. Јеванђеље по Матеју; – Хомер: Илијада (одломци из првог и шестог певања: инвокација, сусрет Хектора и Андромахе, и други по избору); – Софокле: Антигона. Народна књижевност – Књижевна дела за обраду – Народна лирска митолошка песма (по избору); – Комади од различитих косовских пјесама; – Марко Краљевић и брат му Андријаш (бугарштина); – Народне епске песме: Диоба Јакшића/Опет Диоба Јакшића; Ропство Јанковић Стојана; – Народна балада Хасанагиница; –

⁴ Сви прилози су преузети у оригиналној verziji objavlјenoј у Prosvetnom glasniku 110-00-111/2020-03, od 23. aprila 2020. Једине интервенције ауторке текста тичу се истацања појединих ставки, издвајањем и boldовањем.

Српска народна бајка по избору; – Народне бајке словенских и других народа (по избору).

Средњовековна књижевност Књижевна дела за обраду – Свети Сава: Житије Светога Симеона (одломак); – **Јефимија: Похвала кнезу Лазару**; – Константин Филозоф: Житије деспота Стефана Лазаревића – Опис Београда (из 51. поглавља); – Деспот Стефан Лазаревић: Слово љубве. Хуманизам и ренесанса – Књижевна дела за обраду – Данте: Божанствена комедија, Пакао (одломци, певања по избору ученика и наставника); – Петрарка: Канцонијер (избор); – Бокачо: Декамерон (оквирна прича и три новеле по избору); – Сервантес: Дон Кихот (одломци: предговор, прво, седмо и осмо поглавље); – Шекспир: Ромео и Јулија; – Марин Држић: Дундо Мароје / Новела од Станца.

Изборни садржаји

– Милован Витезовић: Лајање на звезде (корелација с филмом и позориштем); – Горан Петровић: Прича о причању; – **Светлана Велмар Јанковић: Записи са дунавског песка**; – Данило Киш, Рани јади; – Толкин: Господар прстенова (прва књига); – Хиљаду и једна ноћ (избор); – Хомер: Одисеја (Код Феачана); – Митови и легенде старог века (старогрчки, римски и словенски митови по избору ученика и наставника; извори: Грчки митови Р. Гревса, Приче из класичне старине Г. Шваба, Словенски митолошки речник Љ. Раденковића и С. Толстој, Српска митологија С. Петровића и сл.); – Милан Ракић: Јефимија; – Васко Попа: Усправна земља; – Љубомир Симовић: Хасанагиница (одломак с војницима); – Јован Деретић: Културна историја Срба (одломци о владарима из породице Немањић); – Исповедна молитва из 14. века, непознати аутор (Антологија српског песништва, приредио Миодраг Павловић); – Песме дубровачких петраркиста (по избору ученика и наставника); – Рабле: Гаргантуа и Пантагруел (одломак – писмо Гаргантуа Пантагруелу).

Очигледно је колико су књижевнице заступљене у програму за први разред. При томе, једна од њих две, Светлана Велмар Јанковић, је у изборном програму што наставнице и наставнике не обавезује да обрађују предложени текст.

За upisivanje ауторки у историју културе и другачија читања њиховог присуства svakako би требало да нам буде у fokusu, као и борба жена за право на образовање. Већ у susretu са delom наше прве књижевнице Јефимије možemo istaći две чињенице: прва је да су образоване жене биле припаднице друштвене елите, а друга је да је своје текстове Јефимија plasirala у formatu применјене уметности, као што су vez на pokrovу за čivot kneza Lazara *Pohvala knezu Lazaru* и ikonica

posvećena sinu *Tuga za mladencem Uglješom*. Ova strategija je verovatno sačuvala njeno delo od opasnosti gubljenja u prepisima srednjovekovnih tekstova.

Jefimijino delo, pored istorijskog značaja da je prva srpska književnica, možemo posmatrati i kao primer veštog biranja forme koja će omogućiti prisutnost njenih tekstova u javnom prostoru, ali i novog čitanja kroz poetiku ženskog pisma, naročito u odnosu prema dominantnom i kontrolisanom kanonu i prisustvu tema ženskog iskustva u kontekstu društvene represije.

Naime, ono što je već na prvi pogled očigledno jeste da ona svojim potpisom krši srednjovekovni kanon koji negira autorstvo, pri tome unoseći u tekst lične emocije i političke stavove kroz analizu stanja u državi posle Lazareve smrti i tretiranja njegovog nasleđa. Drugi Jefimijin tekst, *Tuga za mladencem Uglješom* (1398-1399) koji nije uvršten u čitanke, pravi je primer jednog od dominantnih motiva ženskog pisma - „majčinski bol” - u odgovoru na čin sahranjivanja njenog sina na Svetoj gori, gde joj kao ženi nije bio dozvoljen pristup.

U ovom delu školskog programa sasvim je primereno pomenuti delo Jelene Balšić (1377-1443) *Otpisanije bogoljubno*, njenu epistolarnu književnost, naročito u svetlu interesovanja savremenih istraživanja. Pored više objavljenih knjiga⁵ o njenom značaju za našu kulturu, zanimljiv je podatak da je libreto na engleski prevod njenog teksta ser Džon Taverner (John Tavener) komponovao muziku za izvođenje u okviru festivala duhovne muzike Zavesa hrama 2003. godine u Londonu⁶. To pokazuje vrednost i reputaciju naše ženske književnosti i zavidne tradicije duge šest vekova na koju bi bila ponosna svaka kultura. Svakako je važno naglasiti uticaj Jefimije na obrazovanje Jelene Balšić u toku zajedničkog života na dvoru njenog oca kneza Lazara, i time nastaviti i razvijanje teme dostupnosti obrazovanja za žene.

U izbornom delu kurikulumu za prvi razred, u temi dijalog epoha, moguće je uz čitanje epske pesme *Banović Strahinja* uvesti i pesmu *Malena Banjska* Milene Marković, iz zbirke „Pre nego što počne sve da se vrti”⁷, kroz aktuelizovane teme razorenog doma, lika Banović Strahinje kao etičkog junaka, zajedničkog toponima Banjske, slike Kosova⁸.

Pitanje rodne perspektive može da se problematizuje i u usmenoj tradiciji izrazito patrijarhalnog društva koje propituje sopstvene stereotipe, pre svega u kriznim

⁵Svetlana Tomin, „Knjigoljubive žene srpskog srednjeg veka”, Milica Grković „Poslanice Jelene Balšić”, Silvana Milošević „Duhovna delatnost i zadužbinarstvo Jelene Balšić”.

⁶ Pokrovitelj festivala duhovne muzike Zavesa hrama bio je princ Čarls, o čemu svedoči katalog ove manifestacije u kojem se nalazi i tekst Jelene Balšić na engleskom jeziku.

⁷ Milena Marković zbirka pesama „Pre nego što počne sve da se vrti”, Lom, Beograd, 2011.

⁸ Nada Milošević-Đorđević, Kosovska epika, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1990.

situacijama za očuvanje zajednice. Pesme kao što su *Hasanaginica*, *Banović Strahinja*, *Dioba Jakšića* i *Ropstvo Janković Stojana* čak ističu potrebu promišljanja drugačije pozicije žene i promenu društvenih standarda u situacijama narušenih porodičnih odnosa i odgovornosti koju preuzimaju kao zaštitnice doma. Naročito je važno koristiti priliku da se tehnika istraživanja književnog dela bazira na pesmama koje poziciju žene u patrijarhalnom svetu psihološki minuciozno analiziraju i sukobljavaju sa društvenim standardima, ne samo svog vremena nego i savremenih čitanja u kontekstu sve prisutnijeg tzv. novog konzervativizma.

Neki od Vukovih pevača u svojim pesmama grade potpuno drugačije muško-ženske odnose. Posebnu ulogu u ovom narativu ima čuveni pevač starac Milija, koji se ne libi da uruši ni lik nacionalnog junaka Marka Kraljevića u pesmi *Sestra Leke Kapetana*, kao što stvara i novi tip etičkog junaka Banović Strahinje, konstruisanog takođe na promeni moralne paradigme odnosa prema ženi.

Po Petru Džadžiću „tematski krugovi samotništva, razorenog doma, odvažnih ženskih likova u neskladu sa normama patrijarhalnog morala i standardima naše epske poezije, čine Milijin pesnički krug u kontekstu naše epske poezije posebno značajnim.”⁹

Zagonetkom pesme *Banović Strahinja* bave se skoro dva veka tumači narodne poezije, etnopsiholozi i etnopsihološkinje, antropolozi i antropološkinje – od velikog nemačkog pesnika Getea, koji je sumnjao u Gerhardov prevod, do ponovnog obnavljanja interesovanja srpskih teoretičara i teoretičarki devedesetih godina prošlog veka.

Većina proučavalaca i proučavateljki naše epske poezije negira Strahinjino oprastanje kao čin dekonstrukcije patrijarhalnog narativa u predstavljanju novog obrasca ponašanja, racionalnog u trenutku ugroženosti cele zajednice. Čin spasavanja žene od ustaljene prakse surovog kažnjavanja smrću, nakon što su već bile žrtve neprijateljskog silovanja, šalje poruku da velika smrtnost žena degradira moralni kodeks društva, ali što je još važnije ugrožava njegov demografski potencijal. U poslednjem delu pesme, koji je izazivao najveće polemike, možemo potvrditi tezu o rodnim stereotipima sa kojima se suočava muškarac, isto koliko i žena. On je taj koji se suprotstavlja nalogu zajednice da kazni ženu, da bude dželat, preuzme nametnutu ulogu. Uticaj je utoliko veći što se pesma kao deo usmene tradicije smatra odrazom kolektiva, svesnih ili nesvesnih potreba socijalnih grupa, to jest, delom koje je svakako prošlo preventivnu cenzuru zajednice i kao takvo predstavlja primer, daleko više od bilo koje lične sudbine ili individualne kreacije.

⁹ Petar Džadžić, „Homo balkanicus, homo heroicus”, BIGZ, Beograd, 1994.

Tabela 2: Program srpskog jezika i književnosti za drugi razred srednjih škola

Књижевна дела за обраду - други разред
– Гаврил Стефановић Венцловић: Црни биво у срцу; Беседе шајкашима; – Захарија Орфелин: Плач Србији; Плач Јеремијин; Молитва заспалом господу Арсенија Чарнојевића; – Милосав Тешић (Прелет севера – Круг Рачански Дунавом / Као лађа на пучини; или роман Радослава Петковића: Судбина и коментари; – Доситеј Обрадовић: гроф Ђорђе Бранковић / Арсеније Чарнојевић; али и стрип јунак Корто Малтезе; – Милорад Павић: Силазак у лимб; Изврнута рукавица.
Просветитељство и класицизам у српској књижевности
Обавезни садржаји
– Доситеј Обрадовић: Писмо љубезном Харалампвију; Живот и прикљученија; песма Востани Србије; – Ј. Стерија Поповић: Тврдица.
Изборни садржаји
– Ж.Б. Молијер: Тврдица; – Лаза Костић: Спомен на Руварца; – Е. Алан По: Пад куће Ашерових / Маска Црвене смрти; – Јохан Вофганг Гете: Вилински краљ; – Мирјана Новаковић: Страх и његов слуга.
Романтизам у европској и српској књижевности
Обавезни садржаји
– Новалисови фрагменти под бројевима 773, 780, 1186, 1187, 1188, 1197, 1204, 1209, 1214, 1229, 1788; – Џорџ Гордон Бајрон: Чајлд Харолд; – Александар Сергејевич Пушкин: Евгеније Оњегин; – Е. Алан По: Гавран.
Обавезни садржаји
– Бранко Радичевић: Кад млидија' умрети; – Јован Јовановић Змај: Ђулићи увеоци (избор); – Лаза Костић: Међу јавом и мед сном; Santa Maria della Salute.
Изборни садржаји
– Хајнрих Хајне: Лорелај или Азра / или ремек-дела наше лирике; – П. П. Његош: Ноћ скупља вијека.
Обавезни садржаји
– Вук Стефановић Караџић: читање његових дела; Критика на роман Љубомир у Јелисиуму; Писмо кнезу Милошу (одломци); – П. П. Његош: Горски вијенац; – поезија Ђуре Јакшића: Орао; На Липару.
Реализам у европској и српској књижевности
Обавезни садржаји
– Оноре де Балзак: Предговор Људској комедији (одломак), – Светозар Марковић: Певање и мишљење; – Оноре де Балзак: Чича Горио; – Николај

Васиљевич Гогољ: Шињел; – Лав Николајевич Толстој: Ана Карењина; – Јаков Игњатовић: Вечити младожења; – Милован Глишић: Глава шећера; – Стеван Сремац: Ибиш-ага / Кир Герас; – Симо Матавуљ: Поварета; – Лаза Лазаревић: Ветар / Швабица; – Радоје Домановић: Данга; – Бранислав Нушић: Госпођа министарка.
Изборни садржаји
– Драгослав Михајловић: Кад су цветале тикве; – Иво Андрић: Пут Алије Берзелеза; Мост на Жепи; Аникина времена.

Kao što možemo da vidimo, u lektiri za drugi razred nalazi se samo jedno delo književnice – Mirjane Novaković „Strah i njegov sluga”. U predlogu obaveznih sadržaja u oblasti prosvetiteljstva izbor bi sasvim zaslužen mogla da prošire dela Eustahije Arsić (1776-1843): „*Sovet maternji predragoj obojega pola junosti serbskoj i valohijskoj*” (Budim, 1814); „*Poleznaja razmišljenija*” (Budim, 1816) ili tekst *Moralna poučeniya* (Letopis Matice srpske, 1829). Ona je bila poznata po propagiranju prosvetiteljskih ideja, naročito onih koje su se ticale prava žena na obrazovanje. Treba naglasiti da je Eustahija Arsić bila prva srpska književnica koja je objavljivala svoje knjige¹⁰, saradivala sa Maticom srpskom i bila njena članica, pomagala rad Dositeja Obradovića, a danas je izuzetno važna za kulturu srpske manjine u rumunskom Aradu.¹¹

Neobično je da u predstavljanje srpske književnosti romantizma nije uvrštena jedna od ikona srpske nacionalne kulture – Milica Stojadinović Srpkinja *Vrdnička vila*.¹²

Pored neospornog talenta i modernosti njenog dela, Milica Stojadinović Srpkinja (1828-1878) bila je i prva naša novinarka-reporterka, prevodila je najznačajnije evropske pisce, saradivala sa Vukom Karadžićem, bila cenjena u krugu romantičara, a njena poezija i lirska proza Fruškogorskih dnevnika korespondiraju sa savremenim književnim tokovima. Umrla je u bedi, zaboravljena i ponižena. Jedna od čestih tema književnosti koju pišu žene su tragične sudbine njihovih prethodnica pa bi kao ilustracija bio dobar izbor romana Milice Mičić Dimovske „Poslednji zanos MSS” u delu programa: dijalog epoha, kao referenca na marginalizaciju umetnice u javnom prostoru i kulturnom nasleđu, ali i isticanje inspiracije i uticaja Milice Stojadinović na dela drugih književnica.

U izbor književnih dela koja reprezentuju kulturu realizma bilo bi važno uvrstiti „Devojački roman” Draginje Drage Gavrilović (1854-1917), prve žene

¹⁰ Svoju prvu knjigu objavila je iste godine kada i Meri Šeli svoj roman „Frankeštajn”, i to u okviru Budimskog univerziteta.

¹¹ Tekstovi u prevodu na savremeni jezik mogu se preuzeti iz knjige Stevana Bugarskog „Eustahija Arsić – Polezna razmišljanja”, Savez Srba u Rumuniji, Temišvar, 2013.

¹² Ustanovljena nagrada u čast njenog rada i dodeljuje se u okviru manifestacije *Milici u pohode*.

romanopisca u našoj književnosti. Naziv je sam po sebi indikativan za percepciju postojanja ženske kulture i dominantnih tema njenog dela. Za života nije objavila ovaj roman u formi knjige, nego je kao i ostala njena dela u poeziji, esejistici, epistolarnim formama, štampan u najznačajnijim časopisima krajem 19. veka.

Objavljen je 2007. godini u knjizi „Izabrana proza”¹³ pokazujući vrednost i aktuelnost njenog stvaralaštva u temama emancipacije, suočavanja sa konzervativizmom i nasiljem. Svakako treba poentirati odnos prema učiteljicama, kao retko obrazovanim i nezavisnim ženama tog vremena, koje su zbog svog izbora mnogo više bile izložene surovim kaznama društva, pa čak i celibatu.

Dok smo u temi obrazovanja predlažem da, u izborni deo, u dijalog epoha ili kao preporuku za rad dramskih sekcija, uvrstimo dramu Vide Ognjenović „Mileva Ajnštajn”, kao način da kroz ovu istorijski poznatu priču predočimo probleme sa kojima su se suočavale žene u obrazovnim institucijama, u društvenoj i privatnoj sferi.

Tabela 3: Program srpskog jezika i književnosti za treći razred srednjih škola

Књижевна дела за обраду – трећи разред
Обавезни садржаји
– Шарл Бодлер: Везе, Читаоцу; – Артур Рембо: Самогласници; – Антон Павлович Чехов: Ујка Вања; – Богдан Поповић: Антологија новије српске лирике; – Војислав Илић: У позну јесен; – Алекса Шантић: Претпразничко вече; Вече на шкољу; – Јован Дучић: Сунцокрети; Јабланови; Човек говори Богу; – Милан Ракић: Јасика; Искрена песма; – Владислав Петковић Дис: Можда спава, Тамница; Нирвана; – Сима Пандуровић: Светковина; – Милутин Бојић: Плава гробница; – Борисав Станковић: Нечиста крв; Коштана; – Петар Кочић: Мрачајски прота; – Исидора Секулић: Сапутници ; – Станислав Винавер: Манифест експресионистичке школе; – Владимир Мајаковски: Облак у панталонама; – Франц Кафка: Преображај; – Л. Ф. Селин: Путовање на крај ноћи; – Томас Ман: Смрт у Венецији / Тонио Крегер; – Мирослав Крлежа: Господа Глембајеви; – Тин Ујевић: Свакидашња јадиковка; – Милош Црњански: Лирика Итаке; – Душан Васиљев: Човек пева после рата; – Милош Црњански: Дневник о Чарнојевићу; Сеобе; – Растко Петровић: Људи говоре; – Момчило Настасијевић: Запис о даровима моје рођаке Марије; – Иво Андрић: На Дрини ћуприја.

¹³ Priredila Jasmina Ahmetagić, Multinacionalni fond kulture, KONRAS, Sedma sila, Beograd, 2007.

Изборни садржаји (одабрати 10)
А) Епоха
– Шарл Бодлер: Цвеће зла; – Хенрик Ибсен: Луткина кућа; – Јован Скерлић: Лажни модернизам у српској књижевности; О Коштани ; – Јован Дучић: Градови и химере; – Р. М. Рилке, Готфрид Бен, Георг Тракл, Александар Блок, Гијом Аполинер, Марина Цветајева , В. Б. Јејтс, Пабло Неруда; – Рабиндрант Тагоре: Градинар; – Џејмс Џојс: Портрет уметника у младости; – Вирџинија Вулф: Госпођа Даловеј ; – Херман Хесе: Демијан; – Драгиша Васић: Ресимић Добошар; Реконвалесценти; – Милош Црњански: Хаџилук на Крф, до Плаве гробнице, Видо, острво смрти и Гробља Србије на Крфу.
Б) Дијалог књижевних епоха
– Дино Буцати: Продавница тајни; –Иван В. Лалић: Плава гробница; – Орхан Памук: Зовем се Црвено.
Родна осетљивост: – Нечиста крв (лик Софке); – Коштана (насловни лик); – Сеобе (лик Дафине); – Запис о даровима моје рођаке Марије (лик Марије); – На Дрини ћуприја (различити женски ликови, нпр. Фата из Вељог Луга); – Луткина кућа (лик Норе); – Госпођа Даловеј (насловни лик); – поезија Марине Цветајеве; – фигура Исидоре Секулић.

I u prethodnom programu za treći razred bilo je zastupljeno delo Isidore Sekulić, tada sa romanom „Gospa Nola”, a u novi program je uvrštena njena zbirka priča „Saputnici”. Izbor je neobičan pre svega zbog toga što se u predlogu nalazi i tekst Jovana Skerlića *Lažni modernizam u srpskoj književnosti* u kojem diskredituje upravo ovu Isidorinu knjigu. Takođe, tema rodne osetljivosti bolje bi se predstavila kroz roman „Gospa Nola”, uz dodatak o Isidorinom delovanju u kulturnim krugovima, kao neka vrsta autorefleksije u liku snažne žene kao što je Nola.

U analizu lika gospa Nole mogu da se uvedu neke od ključnih tema ženskog pisma i feminističkih dilema, kao što je pitanje da li rodna ravnopravnost i jednakost znači preuzimanje maskulinih uloga i koliko, i da li u tim slučajevima gube karakteristike ženskih principa u temama porodičnog doma, majčinskog instikta i brige. Pored zastupljenosti dela Isidore Sekulić važno je elaborirati izbrisane činjenice iz njene biografije o učešću u borbi za ženska prava evropskih feministkinja.¹⁴

¹⁴ Bila je i sekretarka Međunarodnog kongresa za žensko pravo glasa u Norveškoj.

Tema rodne osetljivosti tretirana je problematizacijom stereotipne pozicije ženskih likova i kritikom patrijarhata u delima velikih srpskih i svetskih pisaca, ali su i pored dekonstrukcije ovog narativa i dalje predstavljeni kao objekti društvene represije, žrtve bez perspektive moguće promene i obeshrabrujuća opomena. Andrićevi ženski likovi, mogli bismo reći emancipovane žene, u svojoj suštini stvaraju novi stereotip žrtve svoje izuzetnosti. Od divljenja prema ovim snažnim ženskim likovima dolazimo do izazivanja efekta straha od kazne zbog izneverene matrice patrijarhalnog društva. Tako se i one pretvaraju u legendu, idealizovanu sliku, nedostižnu dragu, poput već predstavljenih ženskih uloga i motiva, od renesanse, romantizma do realizma.

Tabela 4: Program srpskog jezika i književnosti za četvrti razred srednjih škola

Књижевна дела за обраду – четврти разред
– Васко Попа: Кора; – Миодраг Павловић: Пробудим се, Научите пјесан; – Бранко Миљковић: Ватра и ништа; Стеван Раичковић: Записи о црном Владимиру; Иван В. Лалића: Језеро у јесен; Писмо; – Иво Андрић: Проклета Авлија; – Добрица Ћосић: Корени; – Меша Селимовић: Дервиш и смрт; – Албер Ками: Странац и есеј; Мит о Сизифу; – Семјуел Бекет: Чекајући Годоа; – Михаил Булгаков: Мајстор и Маргарита; – Х. Л. Борхес: Вавилонска кула / Врт са стазама које се рачвају; – Данило Киш: Енциклопедија мртвих; – Милорад Павић: Хазарски речник; – Борислав Пекић: Нови Јерусалим; – Вилијам Шекспир: Хамлет; – Ф. М. Достојевски: Злочин и казна / Браћа Карамазови; – В.Ф.Гете: Фауст.
Изборни садржаји (бира се 10 дела)
– Џорџ Орвел: Животињска фарма; – Милан Кундер: Шала; – Бора Ћосић: Улога моје породице у светској револуцији; – Итал Калвин: Ако једне зимске ноћи неки путник; – Умберто Еко: Име руже; – Горан Петровић: Опсада цркве Светог Спаса / Ситничарница код Срећне руке; – Владан Десница: Прољећа Ивана Галеба; – Михаил Лалић: Лелејска гора; – Александар Тишма: Употреба човека; – Слободан Селенић: Очеви и оци; – Светлана Велмар Јанковић: Лагум ; – Давид Албахари: Мамац; – Бранимир Шћепановић: Уста пуна земље; – Драгослав Михајловић: Лилика; – Раша Ливада: Карантин; – Владимир Тасић: Опроштајни дар; – Владимир Пишталo: Миленијум у Београду.
родна осетљивост: – Злочин и казна (лик Соње Мармеладове); – Хамлет (лик Офелије), – Мајстор и Маргарита (лик Маргарите, служавке Наташе, Фриде); – Корени (лик Симке); – Лилика; – Мамац (лик мајке); – Употреба човека (лик Вере Кронер).

Naravno, nezaobilazna tema analize predloženog programa za četvrti razred je isključivanje zbirke pesama „Tražim pomilovanje” Desanke Maksimović. Ova zbirka pesama, koja se smatra najvažnijom u njenom bogatom opusu, angažovanom sa izrazito jakom kritičnom notom, po predlogu Zavoda za unapređenje obrazovanja i vaspitanja može da se uvrsti u literaturu za prvi razred u okviru teme dijaloga epoha. Kompromisno rešenje, nastalo pod pritiskom javnosti, još više diskredituje vrednost ovog izuzetnog dela svodeći ga na dijalog sa Dušanim zakonom, a koji pesnikinja sasvim jasno koristi kao parabolu za promišljanje univerzalnih pitanja čovekove egzistencije. Kao što su to radili na primer Ivo Andrić u romanu „Prokleta avlija” i Meša Selimović u romanu „Derwiš i smrt”, čija dela su zastupljena u lektiri za četvrti razred, tako i ova zbirka pesama Desanke Maksimović može da se analizira u poetičkim paralelama sa ovim piscima. Ali, najvažnije za temu kojom se bavimo jeste činjenica da zbirka „Tražim pomilovanje” predstavlja poziciju žene iz rodne perspektive, izrazitije i glasnije od bilo kog drugog književnog dela. Pesme *O oltaru*, *O kamenovanju*, *Za sebarske žene*, *Za Marije Magdalene*, *Za pepeljugu*, *Za pesnikinju*, *zemlju starinsku*, *Za nerotkinje*, govore o surovosti društvenih normi prema ženama koje „izlaze iz reda svakodnevna”, tako da pesnikinja traži pomilovanje čak i za sebe. Kao i u slučaju Isidore Sekulić, u biografiji Desanke Maksimović izostavljeni su podaci o njenoj borbi za ženska prava kroz delovanje Ženske stranke.¹⁵

U okviru zastupljenih dela obaveznog sadržaja programa, pored romana „Lagum” Svetlane Velmar Janković, nije uvedeno delo nijedne druge srpske književnice. Predlozi za rodno senzibilisanje ponovo se okreću analizama uglavnom pasivnih likova žena žrtava u kanonizovanim delima svetske i srpske književnosti. Univerzalne vrednosti ovih likova ne mogu da nadomeste autohtoni ženski glas koji u velikoj meri obeležava savremenu kulturu, tako da ovaj program sigurno ne odslikava u potpunosti duh epohe.

U skladu sa konceptom programa za četvrti razred, predlažem da se u obavezne sadržaje uvrsti umetnost koja izlazi iz tradicionalnih okvira, kanona, ona koja čini deo modernog evropskog iskustva a koja se prepoznaje u delu avangardne književnice Judite Šalgo. U pitanju su pesme *Gluvi telefoni*, roman „Put u Birobidžan” i feministička poezija Radmile Lazić - pesme *Jutarnji bluz*, *Metafizika sumraka*, *Pospremanje*, *Kriva sam*.

¹⁵ Desanka Maksimović bila je jedna od osnivačica Ženske stranke, poznate po vrlo ekstremnoj politici u borbi za žensko pravo glasa, zabranjene 1929. godine.

Takođe, generacijama koje odrastaju u kulturi tzv. „globalnog sela”¹⁶ bilo bi zanimljivo u izbornom programu predstaviti delovanje svetske pesnikinje, prozne autorke i esejistkinje Nine Živančević koja stvara i objavljuje na engleskom, francuskom i srpskom jeziku. Referirajući na sve te kulture i svoje prethodnice, autorka elaborira nove kulturološke fenomene kao što su umetnice u egzilu i pesnikinje nomatkinje, u pesmama: *Ne ostavljaj me samu*, *Pri ulasku u pariski metro*, *Bila sam ratni izveštač iz Egipta*; autobiografskom tekstu *Iz pupka mog sveta*; knjizi eseja „Veštačka inteligencija i prirodna glupost”. Ovo je prilika da naglasimo važan aspekt poližanrovske poetike ženskog pisma, lako prelaženje iz jednog u drugi način pisanja, stvaranje u različitim književnim formama.

U oblasti savremene kulture, u kojoj dramska književnost nije zastupljena, predlažem drame Biljane Srbljanović i Milene Marković u obavezni deo programa, ističući koliko je savremena srpska drama obeležena ženskim senzibilitetom i izuzetnim umetničkim vrednostima. Drama Biljane Srbljanović „Porodične priče”, u kojoj deca igraju uloge svojih roditelja parodira ustaljene stereotipne uloge, dok u tekstu „Barbelo, o deci i psima” autorka prikazuje svet razorene tradicionalne porodice i tragične priče ljudi koji pokušavaju da nađu spas u okviru veštačkih, nebioloških porodica spojenih ulogama žrtava u svetu sveopšteg razaranja. U svim situacijama dominiraju ženske priče, od podređenih uloga do žrtve eksplicitnog porodičnog nasilja.

Drama „Brod za lutke” Milene Marković uključuje dominantne ženske teme i nametnute društvene uloge kroz bajke (likovi kao što su Snežana, Veštica, Ivica i Marica, Žabac...) kao sredstvo inicijacije u svet odraslih. Modeli bajki su preneti u skrivene mehanizme represije savremenog društva u kreiranju žene-lutke, sa izrazitim osećanjima tragične krivice i nedostojnosti, od oduzetog majčinstva do ponižavajućeg odnosa u prostoru umetnosti.

Pored predloženih književnih dela smatram važnim uključiti i tekstove teoretičarki i kritičarki, ne nužno samo kao interpretaciju književnosti koju pišu žene, nego i kao drugačija tumačenja kanonizovanih pisaca iz perspektive rodne osetljivosti.

¹⁶ Termin „globalno selo” vezuje se za kanadskog sociologa kulture Maršala Makluana (Marshall McLuhan) i odnosi se na efekte masovnih medija na kvalitet društvene komunikacije.

3. Zaključak

Izuzetna tradicija naše ženske književnosti, fascinantna produkcija savremenih srpskih književnica i intenzivna naučna i kritička proučavanja ove scene stvorila su relevantnu bazu znanja bez čijeg poznavanja ne možemo reći da imamo uvid u tokove sopstvene kulture i kulturnog nasleđa.

Nije dovoljno primenjivati rodno senzitivne ključeve za čitalačke ulaze u ove teme kanonizovanih dela bez afirmacije same ženske kulture, njenog upisivanja u istoriju i kulturno nasleđe. Sasvim je prirodno da će književnice na osnovu svog iskustva i identiteta bolje predstaviti programsku oblast rodne osetljivosti, a kreatori i kreatorke kurikuluma uvođenjem njihovih dela omogućiti komparativnu analizu i dijalog sa predloženim piscima. I što je najvažnije, pomerila bi se perspektiva sa druge, nevidljive, pasivne uloge žene prema drugačijoj, jakoj i vrednoj, a marginalizovanu kulturu učinili bi vidljivom.

U nastavi srpskog jezika i književnosti u četvorogodišnjem programu čitaju se dela samo tri srpske književnice: Jefimije, Isidore Sekulić i Desanke Maksimović, a u novom programu uvrštena su dela Svetlane Velmar Janković, Mirjane Novaković i opciono Desanke Maksimović. Treba naglasiti da tamo gde se pojavljuju u izbornom delu programa (Mirjana Novaković), ne znači da će i biti deo individualnih nastavnih planova.

Konstatovanje stanja zastupljenosti ženske književnosti iz perspektive rodne ravnopravnosti nije dovoljno zato što se vrlo često suočavamo sa već ustaljenim komentarima – nema dobrih umetnica, važniji je kvalitet od rodne ravnopravnosti, žene su u većini u sistemu obrazovanja, itd. Zbog toga je možda i važniji deo ovog rada koji se tiče davanja predloga i primera dela ženske kulture neosporne umetničke vrednosti, koja bi, za sada, mogla da budu dopuna zvaničnom programu na osnovu preporuke Zavoda za unapređenje obrazovanja i vaspitanja, a na osnovu koje i same nastavnice i nastavnici mogu da biraju sadržaj.

PREDLOZI ZA UNAPREĐENJE KURIKULUMA IZ RODNE PERSPEKTIVE:

KNJIŽEVNA DELA

I razred

- Jefimija, *Tuga za mladencem Uglješom*
- Jelena Balšić, *Otpisanije bogoljubno*

II razred

- Eustahija Arsić, *Sovjet maternji predragoj obojega pola junosti serbskoj i valohijskoj; Polezna razmišljanja*
- Milica Stojadinović Srpkinja, pesma *Kad se nebo muti; Fruškogorski dnevnic*
- Draginja Draga Gavrilović, *Devojački roman*

III razred

- Danica Marković, pesma *Galium verum; Ratna epizoda – godina 1914.*
- Anđelija L. Lazarević, pesma *Melanholija; priča Dve vatre,*
- Isidora Sekulić, *Gospa Nola ili Đakon Bogorodičine crkve; Pisma iz Norveške/Oslo (Kristijanija), krajem avgusta*

IV razred

- Desanka Maksimović, zbirka *Tražim pomilovanje* (preporučene pesme: *O oltaru, O kamenovanju, Za sebarske žene, Za Marije Magdalene, Za pepeljugu, Za pesnikinju, zemlju starinsku, Za nerotkinje*)
- Judita Šalgo, pesma *Gluvi telefoni*; roman *Put u Birobidžan*
- Milica Mičić Dimovska, roman *Poslednji zanos*
- Vida Ognjenović, drama *Mileva Ajnštajn*; roman *Kuća mrtvih mirisa*
- Radmila Lazić, zbirka pesama *Srce među zubima* (pesme: *Jutarnji bluz, Metafizika sumraka, Kriva sam*); zbirka *Zimogrozica* (pesma *Pospremanje*),
- Gordana Ćirjanić, roman *Ono što oduvek želiš*
- Nina Živančević, zbirka pesama *Umetnost hvatanja bumeranga*
- Biljana Srbljanović, drame *Porodične priče; Barbelo, o psima i deci*
- Milena Marković, pesma *Malena Banjska*; drama *Brod za lutke.*

TEORIJA KNJIŽEVNOSTI

Jelena N. Pilipović *Jezik nagoveštaja - interkulturalno čitanje tuge za mladencem Uglješom*

Svetlana Tomin, *Knjigoljubive žene srpskog srednjeg veka*

Magdalena Koh, *Kada sazremo kao kultura*

Radmila Gikić Petrović *Život i književno delo Milice Stojadinović Srpkinja*

Anica Savić Rebac, *Helenski vidici*

Jasmina Ahmetagić *Vrlinska bića Drage Gavrilović*

Gorana Raičević *Poezija Danice Marković između ženskog pisma i patrijarhalne tradicije*

Zorica Hadžić *Anđelija Lazarević, zaboravljena književnica i slikarka*

Slavica Garonja Radovanac, *Autobiografski elementi u romanu „Đakon Bogorodičine crkve”*

Iva Radisavljević *Pesništvo Desanke Maksimović ili veština pevanja u kulturi muškog principa*

Radmila Lazić - časopis *ProFemina*

Jana Aleksić *Sumanuta istorija, gramatika i simbolika identiteta*

Silvia Dražić *Stvarni i imaginarni svetovi Judite Šalgo*

Vladislava Gordić Petković *Motivi i modeli ženskosti: srpska ženska proza devedesetih*

Dubravka Đurić *Govor druge*

Aleksandra Đuričić *Utočište u kandžama medija*

Aleksandra Jovičević *Drame Biljane Srbljanović*

Lidija Delić *Problemi i mogućnosti prevođenja romana „Strah i njegov sluga” Mirjane Novaković*

Ljiljana Pešikan Ljuštanović – *o dramama Milene Marković „Ja eto žalim za salamom”.*

Literatura

Ahmetagić, Jasmina. 2007. *Vrlinska bića Drage Gavrilović, Draga Gavrilović: izabrana proza*, Beograd.

Deretić, Jovan. 1978. *Ogledi iz narodnog pesništva*, Slovo ljubve, Beograd.

Dražić, Silvia. 2013. *Stvarni i imaginarni svetovi Judite Šalgo*, Kontrateg, Novi Sad.

Džadžić, Petar. 1994. *Homo balkanicus, homo heroicus*, BIGZ, Beograd.

Đurić, Dubravka. 2006. *Govor druge*, Beograd.

Gikić Petrović, Radmila. 2010. *Život i književno delo Milice Stojadinović Srpkinja*, Dnevnik, Novi Sad.

Gordić Petković, Vladislava. 2003. *Motivi i modeli ženskosti: srpska ženska proza devedesetih*, Sarajevske sveske br. 2, Sarajevo.

Hadžić, Zorica. 2011. *Anđelija Lazarević, zaboravljena književnica i slikarka, Govor stvari - sabrani spisi*, Službeni glasnik, Beograd.

Jarić, Vesna. 2013. *Ženska čitanka jedan mogući put ka rodno ravnopravnom društvu*, Ženska čitanka, Akademska knjiga, Novi Sad.

Jovićević, Aleksandra. 2012. *Drame Biljane Sribljanović*, Sarajevske sveske br.11/12, Sarajevo.

Koh, Magdalena. 2012. *Kada sazremo kao kultura*, Službeni glasnik, Beograd.

Kopić, Vera. 2013. *Ženska čitanka*, Akademska knjiga, Novi Sad.

Milošević-Đorđević, Nada. 1990. *Kosovska epika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

Pešikan Ljuštjanović, Ljiljana. 2011. *Ja eto želim za salamom*, Teatron, br.156/157.

Pilipović, Jelena. *Jezik nagoveštaja - interkulturalno čitanje tuge za mladencem Uglješom*, Knjiženstvo, br.1, www.knjizenstvo.rs

Raičević, Gorana. 2007. *Poezija Danice Marković između ženskog pisma i patrijarhalne tradicije, zbornik radova*, Beograd - Čačak.

Tomin, Svetlana. 2007. *Knjigoljubive žene srpskog srednjeg veka*, Akademska knjiga, Novi Sad.

Zavod za unapređenje obrazovanja i vaspitanja. 2020. <https://zuov.gov.rs/programi-i-udzbenici/>

www.knjizenstvo.rs

Gender perspective in education issue: an open pro-cess

The analysis of the new program for the teaching of Serbian language and literature follows the topic of gender equality through aspects of gender sensitivity and the representation of female writers in the selection of works for processing. The fact that only four female authors are represented in the program of the entire high school education does not support the achievement of gender equality. Being aware of how the school curricula rarely changes, in addition to the analysis of the current situation and based on the recommendation of the Institute for the Improvement of Education, I introduce into the text suggestions for alternative readings of the works of Serbian women writers within the program concept of literature teaching.

Key words: canon, gender equality, marginalization.

Vladislava S. Gordić Petković

Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za anglistiku
vladislava.gordic.petkovic@ff.uns.ac.rs

ROD I IDENTITET U ANALIZI KNJIŽEVNOG TEKSTA

Apstrakt: Termini *pol* i *rod* obuhvataju, isprva samo u kontekstu rodnih studija i feminističke kritike pa potom i u sferi društvenih nauka i humanistike, dva različita tipa označitelja. Većina teoretičarki roda, od Kejt Milet, Meri Mekintoš, Gejl Rubin, Ilejn Šovolter pa do Džudit Batler, načelno se slažu da odrednica *pol* podrazumeva anatomske, biološke i fiziološke odlike pojedinca/ke, dok pojam roda predstavlja skup kategorija, predodređenih sociokulturnim konstantama, kojima se signalizira pripadanje muškom ili ženskom polu. Žensku književnost obeležila je, formalno, tematski i značenjski, specifičnost ženskog iskustva: hendikepirane nesistematičnim obrazovanjem i ograničene patrijarhalnim prioritetima, žene imaju manje mogućnosti za kreativni angažman i profesionalni razvoj nego što je to slučaj sa muškarcima, što se odražava i na koncepciju umetničkog stvaranja, pa i na tumačenje književnog dela. Sve teškoće koje obeležavaju položaj žene doprinose da književni tekstovi koje žene pišu poseduju zajedničke odlike koje se mogu sistematizovati u zajedničke teme, simbole i izražajna sredstva, što ne znači da postoji i univerzalna „ženska imaginacija” koja ovakvu književnost stvara. Tezu o ženskoj imaginaciji Ilejn Šovolter kategorički negira, ukazujući na to da se samosvest autorke kroz književno delo iskazuje na način primeren vremenu i mestu – istorijskom trenutku i kulturnoj sredini koji oblikuju njene stavove i mišljenja. Prihvatanje ideje o univerzalnoj ženskoj imaginaciji donelo bi, po Šovolterovoj, rizik i opasnost da prihvatimo ustaljene stereotipe po kojima je ženskost samo anatomska i biološka, a ne u dobroj meri i kulturološka odrednica. U univerzitetskoj nastavi književnosti teme rodnih predstava i rodnih stereotipa predstavljaju važan pokretač osvešćivanja kulturnih praksi. Konceptualizacija roda kao društvene strukture rezultira boljim razumevanjem strategija ugrađivanja roda u institucionalne aspekte savremenog društva. Zato u vrednovanju književnog dela postaje izuzetno važno razobličiti upravo predrasude o biološkoj zasnovanosti podređenog položaja žena i vrednovati istorijske i kulturološke specifičnosti ženskog statusa u društvu.

Ključne reči: rod, književnost, nastava, stereotipi.

1. Uvod: pol, rod, nastava i ravnopravnost

Termini pol i rod, u kontekstu rodnih studija i feminističke kritike, označavaju dva različita skupa vrednosti. Većina teoretičarki roda, od Kejt Milet, Meri Mekintoš, Gejl Rubin, Ilejn Šovolter pa do Džudit Batler, slažu se u načelu da odrednica *pol* podrazumeva anatomske, biološke i fiziološke odlike pojedinca¹, a da pojam *roda* predstavlja skup kategorija, predodređenih sociokulturnim konstantama, kojima se signalizira pripadanje muškom ili ženskom polu. Rodna pripadnost biva uslovljena psihosocijalnim razvojem ličnosti a ne biološkim odlikama pola. Razdvajanje pola i roda omogućuje da se uspostavi argument protiv biološkog determinizma koji rodne uloge vidi kao zadate i nepromenljive.

Terminološko razgraničenje pola i roda uvodi, krajem šeste decenije dvadesetog veka, američki psihoanalitičar Robert Stoler u studijama *Predstavljanje roda* i *Pol i rod*, ističući da „pol i rod nisu nikako nužno povezani“²

Svest o postojanju kategorije kulturološki uslovljenog roda iskazuje i često citirana rečenica Simon de Bovoar iz dela *Drugi pol*, koja kaže: „ženom ne rađa, ženom se postaje“³. Rodne predstave neminovno se reflektuju u kulturnim i književnim tvorevinama jednog društva, pa junakinje i junaci književnih dela bivaju oblikovani u skladu sa iskustvima i očekivanjima čitalačke publike, sa njenim shvatanjem muških i ženskih uloga. Ta očekivanja predodređuje unapred konstruisana slika feminiteta i maskuliniteta, nastala mimo uticaja samih žena i muškaraca.

Podela na pol i rod dobila je važno mesto u angloameričkoj feminističkoj književnoj i kulturnoj kritici jer efektno predočava društveni uticaj na nastanak i recepciju književnih dela. Kategorija roda mogla bi se definisati kao dodatak društvenih komponenti biološkim razlikama, a uvodi se s namerom da razobliči biološki determinizam i da akcentuje razlike proizašle iz viševkovnog disbalansa u tretiranju polova, uključujući tu razlike u obrazovanju, ekonomskom statusu, društvenim mogućnostima koje im se pružaju da steknu moć ili poziciju autoriteta, kao i razlike u kriterijumima i zahtevima koje društvo, tradicija i kultura postavljaju pred muškarca i ženu. Sve te razlike, od egzistencijalnih do kulturoloških, vidljive su u svakoj društvenoj zajednici, a nejednakost neretko vodi u neravnopravnost; koliko god one primarno bile motivacioni faktor za društvena kretanja i društvene odnose, rodne razlike se još jasnije vide u literaturi, jer se tu bolje strukturišu.

¹ Robert Stoller, *Sex and Gender*, New York, Science House, 1986, str. 9.

² R. Stoller, 1985, str. 6.

³ S. Beauvoir, 1997, str. 295.

Žensku književnost obeležila je, tematski i značenjski, motivski i ideološki, specifičnost ženskog iskustva: hendikepirane nesistematičnim obrazovanjem i ograničene patrijarhalnim prioritetima, žene imaju manje mogućnosti za kreativni angažman i profesionalni razvoj. No, sve teškoće koje obeležavaju položaj žene doprinose da književni tekstovi koje žene pišu poseduju zajedničke odlike koje se mogu sistematizovati u slične teme, simbole i izražajna sredstva. Međutim, to ne znači da postoji i univerzalna „ženska imaginacija“ koja ovakvu književnost stvara: ovu ideju teoretičarka Ilejn Šovolter odlučno odbacuje, ukazujući da se samosvest žene pisca kroz književno delo iskazuje na način primeren vremenu i mestu – istorijskom trenutku i kulturnoj sredini koji formiraju njene stavove i mišljenja.⁴ Prihvatanje ideje o univerzalnoj ženskoj imaginaciji donelo bi, po Šovolterovoj, rizik i opasnost da prihvatimo ustaljene stereotipe po kojima je ženskost samo biološka a ne i kulturološka odrednica⁵. Žene ne preuzimaju automatski muška klasna, statusna i politička obeležja, već stvaraju sopstvenu potkulturu, i ova teza je jedan od osnovnih postulata Šovolterove. Sandra Gilbert i Suzan Gubar takođe prihvataju ideju o ženskoj potkulturi koja ima sopstvenu književnu tradiciju.⁶ U univerzitetnoj nastavi književnosti teme rodnih predstava i rodnih stereotipa pokretač su osvešćivanja kulturnih praksi. Konceptualizacija roda kao društvene strukture rezultira boljim razumevanjem strategija ugrađivanja roda u institucionalne aspekte savremenog društva. Zato u vrednovanju književnog dela postaje izuzetno važno razobličiti upravo predrasude o biološkoj zasnovanosti podređenog položaja žena i vrednovati istorijske i kulturološke specifičnosti ženskog statusa u društvu.

Kada u nastavu uvedu temu roda i rodnih razlika, predavači i predavačice mogu da očekuju kristalizaciju tri osnovna problema. Najpre moraju da se suoče sa inhibicijom studentkinja i studenata da diskutuju o temi roda; uvek je prisutan strah od toga da će iskazani stavovi biti ocenjeni kao simplifikatorski, konvencionalni, nazadni ili neprimereni na neki drugi način. Drugi problem u vezi je sa delikatnošću rodnih odnosa: kako kod studentkinja i studenata pojačati svest o ulozi žena u istoriji a da se pripadnici muškog pola ne osete prikraćenim i zapostavljenim.⁷ Treći problem se odnosi na razobličavanje predrasuda koje prate feminizam i borbu za rodnu jednakost: potrebno je iznaći način da se argumentovano ospori viđenje feminističkog aktivizma kao razornog po društvene odnose i ideološki neprihvatljivog.

⁴ Showalter, 1985, str. 131 i dalje.

⁵ Showalter, 1985, str. 141.

⁶ Gilbert i Gubar, 1984, str. xii.

⁷ Croker, 1999, str. 65.

O interakciji roda i književnog teksta može se govoriti barem na tri načina, sugerišu Barbara Risman i Deniz Krouker⁸: tri moguća pristupa bili bi *istorijski*, *tematski* i *teorijski*. *Istorijski* pristup podrazumeva osveščivanje kulturnih razlika u čitanju roda i razvoja seksualnosti u društvu, predstavljajući ih iz perspektive književnosti; *tematski* pristup posvetio bi se temi roda i rodnih stereotipa u različitim oblastima – u svakodnevnom govoru, medijima i elektronskoj komunikaciji; *teorijski* pristup fokusira se na rodne teme u ključu tradicionalnih ili modernih kritičkih metoda (etnoloških i antropoloških studija, poststrukturalističke kritike, *queer* teorije, itd.). O rodu u nastavi može se takođe govoriti i iz perspektive polivalentnih metodoloških i analitičkih pristupa: uz primenu analize konverzacije i analize diskursa, uz evociranje kontekstualnih ili ekstratekstualnih sadržaja.⁹

2. Rodna ravnopravnost početkom XX veka: *En Veronika*

Bilo da posvećeno čitamo književnost ili da njenom vrednovanju pristupamo sa mešavinom entuzijazma i podozrivosti, danas odlično shvatamo koliko su za umetnički pristup ženskom iskustvu neophodna posebna saznanja oruđa. Načelno smo saglasni da je potrebno razvijati osetljivost na teme podređenosti i marginalizovanosti, i prepoznati sklonosti u istoriji i društvu da se takve teme nesvesno previde ili drsko zanemare. Koliko je britanski romansijer Herbert Džordž Vels umeo i uspevao da tematizuje žensko iskustvo, može se pojmiti samo u okvirima šireg društvenog konteksta njegovog vremena, u kom je i samo identifikovanje seksualnih i emotivnih potreba žena doživljavano kao pretnja društvenoj stabilnosti. Zvuči apsurdno podatak da je Velsov roman iz 1909. godine, *En Veronika*, oštro kritikovan u štampi i zabranjivan u bibliotekama: da nije bilo blagotvornog posredničkog uticaja Džordža Bernarda Šoa i Gilberta Čestertona, Vels bi možda iskusio bojkot i postao potpuno marginalizovana figura. Zbog toga što je Vels svoju junakinju predstavio kao osobu sa seksualnim potrebama, a te potrebe predstavio kao legitimne i prirodne, *En Veronika* smatrana je negacijom ženske čistote, a kritičar Malet Lambert je čak izjavio kako bi radije svoju ćerku poslao u kuću inficiranu difterijom ili tifusom nego što bi joj dao ovu knjigu u ruke. Doduše, Velsovi tiraži su, zahvaljujući ovakvom kadriranju romana, dostigli visoke brojeve.

Već je dovoljno simptomatično i to što roman koji se bavi ženskim pravima i ženskom samorealizacijom kao što je to slučaj sa *En Veronikom* u centar pažnje književnih istraživanja dospeva relativno kasno. Od svih dela koja je Vels objavio

⁸ Risman, 2004, str. 431; Croker, 1999, str. 67.

⁹ Kesselman, 1999, str. 13; Bender-Slack, 2009, str. 25.

u prve dve decenije dvadesetog veka, ovaj roman je bez sumnje najviše usredsređen na ambiciju da čitaocima i čitateljicama približi osvajanje ženske slobode i nezavisnosti o kakvima Virdžinija Vulf piše u *Sopstvenoj sobi*, bezmalo dve decenije nakon objavljivanja *En Veronike* i nakon što su žene osvojile pravo glasa. Setićemo se da Virdžinija Vulf u svrhu sociološke analize ženskog položaja osmišljava fiktionalni lik Šekspirove sestre Džudit kako bi predočila ne samo muke s kojima se u istoriji modernog doba spisateljice i umetnice suočavaju, nego i činjenicu da u Šekspirovo vreme nije postojala nikakva mogućnost da se obrazuje i afirmiše ženski pandan bardu sa Ejvona: „Evo me gde pitam zašto žene nisu pisale poeziju u elizabetansko doba, a nisam sigurna koliko su bile školovane; jesu li ih učili da pišu (...) očigledno novca nisu imale (...) bilo bi krajnje neobično da je jedna od njih iznenada napisala Šekspirove komade.“ Džon Stjuart Mil u eseju „Potčinjenost žena“ još 1869. piše o tome kako je ono što se smatra ženskom prirodom zapravo iznuđeno specifičnim okolnostima: „Ono što se danas zove prirodom žena, jeste savršeno veštačka tvorevina – rezultat nasilne represije u nekim pravcima, neprirodnog podstreka u drugim.“ Rodne predstave utiču na kulturne i na književne tvorevine jednog društva, pa junakinje i junaci lepe literature bivaju neminovno oblikovani u skladu sa očekivanjima čitalačke publike. Međutim, ta očekivanja predodređuje unapred konstruisana slika ženskosti koja je nastala mimo uticaja samih žena, upravo kao veštačka tvorevina koju pominje Mil: skoro sto godina posle njegovog eseja o potčinjenosti žena, Simon de Boovar pledira za oslobođenje žena koje bi proizašlo iz njihovog pozitivnog delovanja u društvenim okvirima, ukazujući na to da odnos žene prema svetu modeluje svako drugi sem nje same.

Poznat po stilu koji je novinarsko-reporterski precizan i transparentan, ali i neretko britak, ironičan i satiričan, Vels je hroničar društva, njegovih anomalija i nedoslednosti, dok je istovremeno i glasnik revolucije i razlike. Vels je povezan sa tzv. „ženskim pitanjem“ tokom svoje duge i plodne spisateljske karijere, a njegovi nazori ohrabivali su i podsticali inicijative ženske emancipacije. Silvija Hardi Velsa smatra uspešnim i uverljivim portretistom žena koje su videne kao žrtve represivnog društva, ali ona, isto tako, u autorovim stavovima pronalazi i razumevanje za društvene stege koje su ženama nametnute. *En Veronika* bavi se temom formativnog razvoja mlade žene u viktorskoj eri, ali se, za razliku od mnogih romana slične tematike, posvećuje i afirmativnoj strani revolucionarne borbe za promenu ženskog položaja. Progresivnih shvatanja i nesprijetna na kompromise, *En Veronika* Stenli preuzima inicijativu i u oslobađanju od porodičnih i patrijarhalnih stega, i u samorealizaciji u domenu obrazovanja, samousavršavanja i uspostavljanja intimnih veza, učeći kroz svoju borbu za integritet i samostalnost da se jednakost polova gradi na sporazumnom spoju prioriteta i afiniteta. Podnaslovom *Jedna moderna ljubavna priča* Velsov roman

deklariše se kao romantična povest junakinjinog emotivnog sazrevanja, ali i kao uzbudljiva parabola o ženskoj emancipaciji.

Važnost ovog Velsovog proznog dela može se argumentovati iz više uglova: s jedne strane, *En Veronika* obrađuje temu „nove žene“, sifražetskog pokreta i borbe za ženska prava koja će, nedugo posle izlaska ovog romana, dovesti do davanja prava glasa ženama Velike Britanije; sa druge strane, buntovništvo glavne junakinje uverljivo je predstavljeno kao neminovno u sredini koja žene ohrabruje da budu marginalizovane i pasivne kako ne bi zbog svojih slobodoumnih stavova bile izložene poniženju, podsmehu i zlostavljanju. Građeci lik samosvesne mlade žene, Vels u njega ugrađuje i sve one kontradikcije koje prate radikalne društvene promene, ali i snažan apel da se prihvati politika jednakih mogućnosti u obrazovanju, zapošljavanju i građenju ličnih i porodičnih odnosa.

En Veronika uspešno spreže različite žanrove i glasove suprotstavljenih perspektiva kako bi, sjedinjavanjem i preplitanjem obeležja bildungsromana, društveno-angažovane proze i satirične društvene komedije, ukazala na to da specifičan žanr nazvan *proza o „novoj ženi“* (*the „New Woman“ fiction*, kako ju je nazvao sam Vels u svom prikazu romana Tomasa Hardija *Neznani Džud* iz 1896. godine), može da figurira kao jedna vrsta romana s ključem. Feministički ideal „nove žene“ popularizovan je krajem devetnaestog veka prevashodno stoga što je trebalo naći model u koji bi se uklopila obrazovana i nezavisna žena koja prihvata obaveze i odgovornosti kakvo nameće patrijarhalno društvo, pre svega one bračne. Dramska ostvarenja poput *Kandide* Džordža Bernarda Šoa i Ibzenove *Lutkine kuće* ili *Hede Gabler* signalizirala su potrebu za ženskom realizacijom i samoafirmacijom, ali i u izvesnoj meri ukazivala na strepnje ugroženog maskuliniteta, čije su reakcije na makar mikroskopska menjanja muškarčeve zone komfora mogle biti nepredvidljive. Romani o „novoj ženi“ završavaju se uglavnom porazom junakinjinih ambicija, njenim prihvatanjem društvenih konvencija i braka, a pripovedanje vodi, identično kao u *En Veroniki*, glas sveznajućeg naratora koji je usredsređen na junakinju i posreduje njene misli, emocije i utiske. Junakinja nije aktivna i nezavisna, ali jeste makar predstavljena kao osoba koja racionalno sagledava mogućnosti i perspektive koje joj se nude. Vels prati razvoj svoje junakinje i dočarava način na koji ona sebi objašnjava svet, tako da *En Veronika* nijednog trenutka ne biva puki pokretač zapleta, niti samo ilustracija ideoloških stavova. Junakinja je energična, preduzimljiva, dinamična i odlučna, ali iako razmišlja o svetu i neprestano traži reči da ga opiše, u većoj meri je objekat fokalizacije nego pripovedni subjekt, kako ističe Natali Sodo-Velbi u studiji koja se bavi naracijom i diskursom u *En Veroniki*: Veronikin glas neretko je uronjen u multiperspektivnost pogleda koji nju opisuju i određuju, neretko njima prigušen, te tim pre ona mora sama da artikulise svet oko sebe i da nauči da kormilari kroz

meandre značenja koji su očekivani deo šire društvene zavere protiv ženske slobode i nezavisnosti.

Vels je bio zaokupljen odnosom polova, uvek u kontekstu razvoja društva; zaokupljen, ponajviše sociološki, identitetskim traumama mladih žena koje bi po svaku cenu da se oslobode inferiornog položaja, a uhvaćene su u klopku društvenih, ekonomskih i političkih ograničenja i zabrana, najčešće nemajući mogućnost da izaberu životnog saputnika u skladu sa sopstvenim odlukama. U svojoj studiji o ženama u viktorskoj i edvardijanskoj Engleskoj, Patriša Stabs naglašava da je patrijarhalni patronat nad suprugama i njihovim potomstvom, koji im je onemogućavao da bilo kakve odluke o sopstvenom životu donose sami, nešto čemu se Vels suprotstavljao kao usamljeni glas, i pored toga što je otpor zakonskim rešenjima koja su formalizovala drastična ograničenja ženskih sloboda već uveliko bio opšte mesto socijalističkih feminističkih ideja. Vels je takođe smatrao da ženama treba dati da odlučuju same o svom telu i o svojim reproduktivnim pravima, insistirajući na tome da bez ekonomske slobode nema prave nezavisnosti. Jednakost, socijalna pravda, socijalistička opredeljenja, progresivne ideje, sve to je trebalo da modeluje novu, savremenu ženu koja ipak neće odustati od tradicionalnih vidova socijalne integracije kao što je brak.

En Veronika treba sebi da rastumači svet koji je sazdan od zabrana, nepravdi, predrasuda, zloupotreba, kao i od bezrazložnih ograničenja postavljenih pred žene. Prvi korak u tom tumačenju jeste prevazići prisenske dvosmislenosti u komunikaciji koji ženu stavljaju u poziciju osobe lakog morala ili žrtve seksualne trgovine ukoliko samo zatraži pomoć muškarca sa kojim nije u srodstvu. Ženski položaj je složen i mora se menjati, o čemu govore i one junakinje čije reči zvuče kao preuzete iz političkih spisa tog vremena i agitovanja sifražetskog pokreta.

3. Poezija i afirmacija: *Silvija Plat*

Čuvena američka pesnikinja Silvija Plat autorka je većeg broja pesama koje otvaraju neslućene mogućnosti analize rodni uloga, najviše zato što do krajnosti zaoštravaju i dramatizuju predstave o muškom i ženskom. Silvija Plat je vodeća figura konfesionalne poezije koju pored snažnog stvaralačkog impulsa karakterišu otvorenost i neposrednost a ništa manje i jezovita strast za samouništenjem koja je teoretičara Roberta Skoulza navela na izjavu da su dela Platove pisana „između dva samoubistva“. U istoriji novije američke književnosti Silvija Plat važi kao vrlo redak i specifičan primer školovanog talenta, sposobnog da na temeljima lične psihološke drame stvori autentičnu umetnost, poeziju u kojoj su pažljivo i efektno sučeljeni histerija i egzaltiranost, bes i nežnost. Poezija Silvije Plat demonstrira surovu otvorenost i otvorenu surovost koje prozivaju i povređuju, a pesnikinja sebe

dramatizuje u mnogo neobičnih i šokantnih uloga: sebe vidi kao žrtvu masovnog zločina, kao odraz mitoloških i biblijskih junaka i junakinja (kao Elektru ili žensku verziju vaskrslog Lazara), dok su dominantne muške figure (otac i suprug) predstavljeni u ulogama spasitelja ili izdajnika, u ulozi nacističkog mučitelja, a u jednoj od pesama otac je čak predstavljen metaforično – kao tesna crna cipela.

Korišćenje poezije Silvije Plat u osveščivanju rodnih tema i rodnih stereotipa u univerzitetskoj nastavi motivisano je još jednim razlogom: ova pesnikinja je prva savremena kulturna figura feminističke kritike, i u feminističkoj recepciji inaugurisana je u ikonu mučenice, sistematski osujećivane u kreativnom izražavanju. Deo tog svetačkog statusa pesnikinje proishodi iz iskrivljenih tumačenja biografskih činjenica, naročito jednostrane i površne analize njenog braka sa velikim britanskim pesnikom Tedom Hjuzom. Odnos supružnika interpretiran je kao bespoštedna borba talenata u kojoj strada žena, a lik i delo Platove tako su gurnuti u ram za sliku muža tiranina čije bračno neverstvo suprugu odvodi u samoubistvo. Iako predstavljena kao Galateja koju je Pigmalion prvo uzvisio pa potom izneverio, ili kao od majke oteta Persefona koja pola vremena provodi na svetlu a pola u tami podzemnog sveta, Silvija Plat artikulaciju svog talenta u priličnoj meri duguje upravo suprugu, koji je proglašavan njenim tamničarom i mučiteljem. Zbog fabrikovanja jednostranih viđenja pesnikinjinog života koja su favorizovala ženu mučenicu i glorifikovala samouništenje kao njen jedini legitiman izvor, proizvođači Hjuza u tiranina i nasilnika, poezija Silvije Plat omogućava da se ispita ne samo književni tekst, već i socijalna, vanknjiževna konstrukcija rodnih uloga.

Analiza književnog teksta u univerzitetskoj nastavi može da bude više nego efikasna prečica ka razumevanju i definisanju rodnih uloga, a proveru razumevanja moguće je ostvariti kroz proces kreativnog variranja originalnog književnog teksta. Tehnike parafraze, parodije, imitacije ili ironijske transpozicije pomažu ne samo u prihvatanju teorijskih načela rodnosti, već i analiza diskursa, uz evociranje kontekstualnih ili ekstratekstualnih sadržaja, omogućuje da se jasnije ocrtta odnos teksta i konteksta u kreiranju i identifikaciji rodnih uloga.

Jedini roman Silvije Plat, *Stakleno zvono*, često se nepravredno svodi na stilizovanu ispovest o čarobnom i kobnom letu 1953, kad su je sustigle ambicija i nemir, i kad je mračni podzemni svet njenih opsesija i strahova umalo odneo pobjedu nad svetlošću stvaranja. Tačno je da su izuzetno verno predstavljeni apatija i osećaj izgubljenosti koji pesnikinju odvođe u pokušaj samoubistva, pa potom do psihijatrijske klinike i terapije elektrošokovima; međutim, Plat je, slično Hemingveju, znala da iskustvo zahteva preradu i stilizaciju kako bi postalo umetnost. Struktura romana, zasnovana na paralelnim tokovima pripovedanja, fragmentarnoj retrospektivi i upečatljivoj, iako svedenoj, karakterizaciji junaka, presudno ga udaljuje od autobiografije i pretvara u literaturu. Glavna junakinja Ester Grinvud pripoveda staloženo i objektivno iako je jasno da njena distanca od traumatičnih

dogadaja ne može biti velika. Klinička slika njene zdravstvene i identitetske krize dobrim delom je i slika krize životnog izbora koja se stavlja pred ženu pedesetih godina prošlog veka. Mentalna bolest je Esterina reakcija na svet oko nje koji traži previše – programiranost i predvidljivost, poslušnost i prepuštanje kolotečini. Motiv staklenog zvona je, otud, simbol konstantnog osećaja gušenja i zatočeništva, osećaja koji se stalno preispituje jer se iza staklenih zidova sve vreme vidi taj drugi, navodno idilični, nominalno zdrav svet, uronjen u rutine koje su zatočenici neshvatljive. Iako kritika socijalnog okruženja ne sme da zamagli istoriju bolesti, *Stakleno zvono* može da se čita kao gorka alegorija o mentalnoj nestabilnosti koja je mnogo veća prepreka ostvarenju ambicija nego socijalni pritisci, jer je ponovo stečeni, naknadno uspostavljeni psihološki sklad uvek tako loman i varljiv.

Silvija Plat je *Stakleno zvono* počela da piše 1961, a dovršila ga je nakon rastanka sa Hjuzom. U pitanju je redak primer autobiografski motivisanog romana u kom jasnu proznu strukturu prati metaforičan jezik koji je istovremeno poetičan, potresan i reporterski objektivn. Uglavnom se posmatra kao roman s ključem zato što naracija prati razvoj, tok i lečenje kliničke depresije glavne junakinje Ester Grinvud, proces duševne bolesti koji je paralelan sazrevanju i junakinje i autorke. Međutim, daleko od toga da je roman pisan iz potrebe za samopročišćenjem: Silvija Plat bolna iskustva psihičkih kriza, pokušaja samoubistva i bolničkog lečenja eksternalizuje, udaljava se od njih, uspevajući da mračne teme samoranjavanja i spoznaje fizičkog bola i slabosti predstavi kao deo rituala ili igre, otkrivajući, sa druge strane, koliko prividno lagodan život i rutinski postupci svakodnevice mogu biti naporni i razorni po osetljivu dušu i labilnu prirodu.

Tema romana je razvoj i rast glavne junakinje, obeležen mentalnim sunovratom koji će uslediti nakon niza razočaranja u sebe i u svet. Komponovan kao niz naknadnih sećanja u kojima se ukazuju deliči prošlosti glavne junakinje Ester Grinvud, roman najviše govori o potrebi socijalne integracije koja je nemoguća, ili barem nepotpuna, pre nego što junakinja shvati ko jeste i šta želi da bude. Tema *Staklenog zvona* je, ništa manje, borba protiv autoriteta i zadatih normi: Ester se na otvoren ili uvijen način sukobljava sa pretpostavljenima, emotivnim partnerima, majkom i lekarima. Potreba da se kreira društveno prihvatljiv identitet najčešće se okončava pretvaranjem u ono što bi od nas želeli da načine drugi, te tako i Ester dolazi u opasnost da samu sebe izgubi zbog potrebe da se prilagođava svemu što njen mladić, tradicionalno odgojeni i samozadovoljni Badi Vilard očekuje od nje. Potreba za ženskom emancipacijom izražava se i jasno i simbolički, metaforama izbora koji su pred junakinjom, ali sam čin izbora ne znači da je i ostvarenje želje nadohvat ruke. Koliko god bile snažne njene ambicije, inhibicije su jače, te je ostvarenje težnji i strasti redovno osujećeno, bilo nimalo zanemarljivim ograničenjima konzervativne Amerike pedesetih godina, bilo unutrašnjim porivom za destrukcijom, koji sve vreme sabotira otvoreno iskazivanu volju i ambiciju.

Kako vreme prolazi, delo Silvije Plat sve se više sagledava iz ugla književne tradicije i socijalnog poretka pedesetih i šezdesetih godina prošlog veka. Potreba da se njena biografija romantizuje, a uloga njenog supruga demonizuje, sledila je senzacionalističku glad koja se iz književnog biografizma preselila na veliko platno. Teme nasilja i samopovređivanja, depresije i psihoterapije, mentalne bolesti i sanatorijuma premeštaju se iz biografija na film, te se romantizuju ženska stvaralačka iskušenja, bilo da posreduju tragične životne priče ili relativno lagodnu egzistenciju.

Stakleno zvono bavi se temama sazrevanja i krize odrastanja, krizama rodni uloga i odgovornostima koje je teško ili nemoguće prihvatiti. Ester je stešnena između uzora koje ne želi da sledi i ambicija koje su neostvarive, opsesije izbora i nesposobnosti da izabere. Uverena da je *Stakleno zvono* roman koji je pogrešno shvaćen, Linda Vagner ga određuje kao roman odrastanja i obrazovanja: sva iskustva Ester Grinvud doprinose njenom razvoju i sazrevanju, svaki opisani događaj vodi samootkrivanju, odrastanju, formiranju etičkih stavova i građenju odnosa prema ljubavi i radu, bližnjima i okolini. Struktura romana je epizodična, i svi junaci sem Ester su fragmentarni i funkcionalni, prisutni samo onoliko koliko je potrebno da se oslika njen lik. Ta fragmentarnost nije mana: Ester sazreva na težak i traumatičan način, a njen zadatak nije da pronađe svoj identitet, već da ga izgradi. Ona mora da se odluči šta želi da bude, a uloge koje joj se nude ne obećavaju potpunost i harmoniju, nijedna od njih sama za sebe nije dovoljna, a uzajamno se osporavaju i poriču: Ester ne može istovremeno biti neodgovorna studentkinja koja manipulira profesorima i profesorkama, i renomirana pesnikinja; uloga poslušne kćeri sukobljava se sa ulogom seksualne buntovnice; biti uzorna verenica Badija Vilarda koja verno čeka da on prebrodi tuberkulozu i da u braku s njim dosegne duhovni sklad u kom će pisanje poezije postati suvišno, njoj je nemoguće i neizdržljivo; s druge strane, ženski modeli poslovnog uspeha u knjižarstvu i izdavaštvu koje vidi u Njujorku ne nude primamljivu alternativu domaćičkom bračnom životu.

Stakleno zvono je roman o umetnici u nastanku: mnogo je bola i nesporazuma potrebno iskusiti i prevazići da bi se individualni talenat u sudaru sa tradicijom kreativno realizovao. *Stakleno zvono* je roman o borbi za duševno zdravlje i za duševni mir, koliko i za etičku ravnotežu: depresivna i agresivna junakinja menja fokus i raspoloženja, pristaje na konflikte, laži i zlostavljanje nesvesna da pogrešno usmerava energiju, da traži krivce gde ih nema a sreću gde je ne može biti. *Stakleno zvono* je roman o posebno složenom slučaju odrastanja u kom sazrevanje može da se dogodi tek nakon sloma: o pobuni i revoltu koji se završavaju u ludnici, ali i izvedu iz nje. Sama metafora staklenog zvona ukazuje na gušenje, sapetost, zatvor u kom nema vazduha, mesto u kome nema izbora ni alternative, samo čekanje na laganu smrt.

Početna čitalačka recepcija romana bila je, po osećaju autorke, prilično mlaka: kritički sudovi koji su ukazivali na dobar stil i lošu strukturu dela nisu baš delovali podsticajno na nekog ko se čupa iz bezdana. Ponešto izrečenog danas ipak zvuči kao kompliment: u časopisu *Nju Stejtsmen* Robert Taubman je *Stakleno zvono* nazvao „prvim ženskim romanom u Selindžerovom ključu“. Deo kritičarskih nesporazuma sa ovim delom (za Sola Malofa je ono „više zapis nego mašta“) opravdava i zbunjenost pred činjenicom da je *Stakleno zvono* istovremeno povest ženskog odrastanja i studija mentalnog pomračenja. Roman sadrži i socijalnu i ličnu priču kakvih nije bilo na horizontu pedesetih. *Stakleno zvono* je roman o ritualu dvostrukog rođenja, kako i sama junakinja jasno kaže: ono drugo, mračnije i važnije, okončava roman nedoumicom da li će se stakleno zvono ikada podići i dozvoliti Ester da utekne u željeni život, koji god to život bio.

4. Književnost, ravnopravnost i kultura: Lana Bastašić

Poriv da se književno nasleđe preusmeri i izmeni, danas mahom podrazumeva želju da se nevidljivi elementi kulture učine vidljivim, prisutnim i relevantnim, što se postiže tako što se marginalizovani i zanemareni autori i autorke uvrstavaju u referentnu literaturu i kurikulum. Međutim, uvođenje recentnih književnih tekstova ne znači nužno da je njihovo čitanje u učionici jednostavnije od čitanja onih kanonskih, niti da će učenička i studentska populacija biti dodatno motivisana da ih analizira: problemi čitanja, razumevanja i tumačenja nisu ni umanjeni ni eliminisani kad pažnju usmerimo na književna dela novijeg datuma, a razlog tome leži u činjenici da svako tumačenje zahteva metodologiju i definisan teorijski pristup, bez obzira na to kojoj istorijskoj i stilskoj epohi pripada tekst. Zabluda je da se teškoće u razumevanju automatski smanjuju smanjivanjem istorijske distance koja razdvaja trenutak pisanja i trenutak čitanja – plodotvorna interpretacija počinje tamo gde se jasno i nedvosmisleno uvedu teorijski postulati koji će poslužiti kao temelj pristupa književnom tekstu.

Uhvati zeca, roman Lane Bastašić, specifičan je ne samo po nizu tema koje razmatra, ne samo po stilu i postupku, nego i po svojim recepcijskim odjecima. Inspirisan je *Alisom u zemlji čuda* i zasnovan na konvencijama književne fantastike, ali se bavi vrlo delikatnim temama odrastanja i sazrevanja u postjugoslovenskom okruženju. Ono što ga čini izuzetnim jeste i bavljenje ženskim prijateljstvom, zanemarenim motivom u srpskom književnom stvaralaštvu: ravnopravne junakinje su Sara i Lejla, prijateljice iz detinjstva koje se ponovo sreću nakon dvanaest godina kako bi krenule na zajedničko putovanje potrage i sazrevanja, na putovanje koje će im možda donekle razjasniti njihov složen i slojevit odnos.

Roman mlade ali već afirmisane autorke može da posluži za književnu analizu u okvirima univerzitetske nastave kako zbog svog kvaliteta, tako i zbog aktuelnosti

tema kojima se bavi: odrastanje, rat kao deo iskustva, formiranje predstava o nacionalnom, rodnom i kulturnom identitetu, samo su neke od njih. Književni kritičari koji su do sada pisali o knjizi *Uhvati zeca* isticali su tematske i motivske srodnosti sa nizom ostvarenja klasične i savremene književnosti, od Luisa Kerola do Elene Ferante, ali su ukazivali i na njegove vrhunske domete.

Na mnogo načina, roman *Uhvati zeca* korespondira sa životom generacija odraslih u postjugoslovenskom miljeu: glavna junakinja Sara rođena je i odrasla u Banjaluci, ali je nakon završenih studija otišla u Irsku i tamo nastavila život i obrazovanje. Formativne, osetljive godine njenog puberteta i adolescencije tekle su početkom devedesetih, a Sarin razvoj paralelan je, a istovremeno kulturološki i iskustveno suprotstavljen, odrastanju njene najbolje prijateljice Lejle, koja je zbog svoje pripadnosti muslimanskoj verskoj zajednici prinuđena da promeni ime i prilagodi se većinskom stanovništvu, ali ne i dominantnom mentalitetu: čak i sa neznatno drugačijim imenom, ona je jednako nekonvencionalna. Razdvojene vremenom i u odrastanju ustanovljenim razlikama, Sara i Lejla se ponovo sreću, ovaj put u Mostaru, gde Sara dolazi nakon Lejlinog poziva da otputuju u Beč i sastanu se tamo s njenim bratom Arminom.

Parabola i paradoks su združeni u nedeljivu simbiozu stoga što je Sarin polazak na put sa Lejlom istovremeno i čin potpunog poverenja i let sa slepom navigacijom, baš kao i Alisin pad kroz zečju rupu. Pokorno sledeći poziv koji je iz temelja promenio njen odnos prema sadašnjosti, a na koji je faktički čekala dvanaest godina, Sara se vraća u svet detinjstva, u jezik, u prapočetak osećanja ljubavi, odnosno u prvu fasciniranost jednim muškarcem i jednom ženom, Arminom i Lejlom. To dvoje Begića, u pokušaju da neutrališu nacionalnu napetost u Banjaluci devedesetih godina gde nečija zla ruka iz mraka truje pse, postaju Marko i Lela Berić, i njihova, u svodenju na jedno slovo prezimena naoko jedva primetna, promena identiteta prva je Sarina životna lekcija o hegemonijskom diskursu, o normativima koji u socijalnom okruženju iznenada počinju da važe čim se zaoštri politička situacija.

Sara uporno opisuje i pripoveda, ne verujući ni sama da pripovedanjem i opisima stižemo do spoznaje dubljih značenja. Lejla će ostati neuspešno predočena misterija jer se i sama opire svrstavanjima, zato što svim onim što čini i govori zapravo unosi zbuñenost i nered u svaki pokušaj definisanja. Sara Lejlu vidi kao znamenje pobune, kako lične, tako i generacijske, jedino što se ta pobuna manifestuje više kao mirno iskazivanje nehaja za običaje i zakone nego kao organizovana strategija otpora. Dve prijateljice je moguće sagledati ne samo kao dve mlade žene koje proživljavaju blaženstva i traume, nego i kao simboličke funkcije ljudskog uma. Lejla je imaginacija, mašta i tekst koji se otimaju tvorcu, Sara je bezuspešni analitički racio, opsesivna, kako je Lejla u više navrata opisuje. Njih dve možemo posmatrati i kao proizvod vaspitanja: Lejlini roditelji su otvoreniji i tolerantniji, Sarini insistiraju na disciplini, nespretni kada pokušaju da pokažu emocije. Lejlin otac, koji je umro od tumora u grlu dok je ona bila

mala, bio je pevač sevdalinki; Sarin otac, koji će umreti kad je ona već uveliko nastanjena u drugoj zemlji, je načelnik policije. Očevi su osmišljeni kao suprotstavljeni koncepti koji dodatno zaoštravaju identitetske razlike dve devojke: jedan je orfička figura umetnika, drugi otelovljuje vlast i red, monotoni automatizam autoriteta i kontrole, nalog discipline i lišavanja. Sarin otac je svoju kćer odveo da se krsti u pravoslavnoj crkvi na njen trinaesti rođendan, što jasno ukazuje na njegovu potrebu za socijalnom integracijom i za prestrojavanjem na ideološki kolosek koji smatra ako ne ispravnim, ono bar aktuelnim.

Dolazak u Beč na kraju romana ne daje jasne odgovore, niti nudi rasplet. Na simboličkom nivou tumačenja, ukazuje se da je uređen svet u kome vladaju pravila zapravo samo nova dimenzija dekadencije od koje su devojke želele da pobegnu. Dolazak u Beč ne označava spasenje, već je početak novog košmara u kom se mora naći odgovor na pitanje kako da se živi sa kulturnim i istorijskim nasleđem svoje zemlje i svog vremena. Beč je nova enigma koju tek treba rešiti i od koje tek treba pobeći. Sara je jasno i beskompromisno pobešla od Bosne, od usuda korena i porekla koji zadaju identitet, ali odlučno odbija i identitet koji nudi bečka dekadencija: ona želi da „uhvati zeca”, kako i sam naslov romana kaže, ali joj je potpuno jasno da se zec (bio on označitelj identiteta, saznanja, unutrašnjeg mira ili nečeg sasvim drugog) ne da uhvatiti, posedovati i pripitomiti, izuzev ako se potraga za njim smesti u umetničko delo.

Uhvati zeca može da bude primer za ukrštanje različitih tema i uticaja, za preispitivanje motiva doma i porekla, tela i teritorije, ali i poprište sukoba sučeljenih filozofskih, istorijskih i ideoloških koncepcija. Roman Lane Bastašić važan je za analizu u univerzitetskoj nastavi na nekoliko epistemoloških nivoa: kao roman odrastanja, koji inkorporira teme koje su mladim ljudima razumljive i bliske; kao roman o ratu i posledicama rata, što je takođe tematski blisko mladim ljudima; kao roman o identitetu; kao prozni tekst u kom se obilato koriste pesničke metafore, no isto tako i parabole, hiperbole i aluzije; kao prilog izučavanju fantastike u prozi; kao primer aproprijacije tema i motiva u narativu.

4. Zaključak

Jedna od mogućnosti osvešćenja rodni predstava u kojoj se na podsticajan način kombinuju jezik, identitet, kultura i seksualnost, ostvaruje se kroz analizu književnih dela koja su pisale žene, ali i u okvirima književnih dela u kojima muškarci daju svoja viđenja ženskog položaja. U biranju književnog teksta koji će najbolje prikazati mehanizme rodni odnosa i rad rodni stereotipa neophodni su i hrabrost i obazrivost. Koliko god se prozno delo činilo studentkinjama i studentima razumljivijim i transparentnijim od poezije, teško je u biranom kraćem

odlomku istražiti sve aspekte rodnih pitanja: s druge strane, nastavna praksa suočava se s paradoksom da poeziju upravo jezička sažetost i tematsko-stilska sugestivnost čine pogodnijim nastavnim materijalom. Predrasuda o neprozirnosti poezije uspešno se otklanja podsticanjem studentkinja i studenata da sami napišu pesmu na zadatu temu ili pak da sačine varijaciju na pesničko delo koje su na času analizirali i tako pokažu koliko su dobro razumeli i prihvatili poruku umetničkog dela.

U istraživanje roda kroz nastavu književnosti moraju se interpolirati teme jezika, identiteta i seksualnosti, a analiza rodnih uloga mora se odvojiti od viđenja identiteta kao inherentne kategorije koja se reflektuje u upotrebi jezika, i posvetiti čitanju identiteta kao interakcije različitih kulturnih faktora.

Literatura

- Barnett, R. and Kelly Coate (2004). *Engaging the Curriculum in Higher Education*. London: McGraw-Hill Education (UK).
- Bastašić, L. (2018). *Uhvati zeca*. Beograd: Kontrast izdavaštvo.
- Bender-Slack, D. (2009). The Role of Gender in Making Meaning of Texts: Bodies, Discourses, and Ways of Reading. *Feminist Teacher*, 20, 1, str. 15-27.
- Bloom, H. (1994). *The Western Canon: The Books and School of the Ages*. New York: Harcourt Brace.
- Bloom, H. (2002). *Genius: A Mosaic of One Hundred Exemplary Creative Minds*. New York: Warner Books.
- Crocker, D. L. (1999). Putting It on the Table: A Mini-Course on Gender Differences. *The English Journal*, 88, 3, str. 65-70.
- Day, H. (2007). Helicopters, Jigsaws and Plaits: Revealing the Hidden Language and Literature Curriculum. *Pedagogy* 7(3): 534-543.
- Eagleton, T. (1983). *Literary Theory: An Introduction*. Blackwell: Oxford.
- Frith, S. (1992). Literary Studies As Cultural Studies - Whose Literature? Whose Culture?. *Critical Quarterly*, 34 (1): 3-27.
- Kesselman, A. (1999). Gender Equity in the Classroom: The Unfinished Agenda. In: Kesselman, A. (Ed.) *Women: Images and Reality, A Multicultural Anthology*. London: Maryfield Publishers, str. 13-25.
- Pike, M. A. (2002). The Canon in the Classroom: Student Experiences of Texts from Other Times. *Journal of Curriculum Studies*, 35(3): 355-370.
- Richaudeau, F. (1970). En lisant Roland Barthes: écriture, lecture, relecture et lisibilité. *Communication et langages*, 8 (6): 15-26.

- Risman, B. J. (2004). Gender as a Social Structure: Theory Wrestling with Activism. *Gender and Society*, 18, 4, str. 429-450.
- Showalter, E. (1985). Towards a Feminist Poetics. In Showalter, E. (Ed.) *The New Feminist Criticism: Essays on Women, Literature and Theory*. New York: Pantheon Books.
- Stoller, R. (1985). *Presentations of Gender*. New Haven and London: Yale University Press.
- Stoller, R. (1986). *Sex and Gender*. New York: Science House.
- Williams, R. (1960). *Culture and Society 1780-1950*. London: Chatto and Windus

Gender and identity in the analysis of literature

Feminist critics evaluated modern critical approaches with the attention to contextualization, bearing in mind that gender, identity and sexuality have to be more closely integrated into a broader discussion of literature and language, which can be achieved only through wider application of literary texts in the teaching process. Teaching literature serves not only the purpose of building an understanding of the human experience, but also tackles the issues of femininity and masculinity and helps making students sensitive to gender differences and the codes of patriarchal society which result in male dominance. Taking a historical approach, Elaine Showalter contended that women writers had been forcibly alienated from their fundamentally feminine experiences. Nineteenth-century women, according to her research, were kept away from writing what did not correspond to femininity and were reviled for doing so. Twentieth-century women were trivialized for their portrayal of female experience, while male writers were admired for what was considered to be a ruthless appropriation of life for their art. Introducing contemporary literature into university teaching is a challenge in terms of methodological approach, although it seems that employing current narratives which might resonate with readers as historically or culturally referential correlates with students' personal and generational priorities.

Key words: gender, literature, teaching, stereotype

Sanja Podunavac-Kuzmanović

Tehnološki fakultet Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Udruženje naučnica Srbije „SRNA”
sanya.podunavac@uns.ac.rs

Jovana Grahovac

Tehnološki fakultet Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Udruženje naučnica Srbije „SRNA”
johana@uns.ac.rs

Ivana Pajčin

Tehnološki fakultet Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Udruženje naučnica Srbije „SRNA”
ivana.pajcin@uns.ac.rs

Jovana Milutinović

Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija
Udruženje naučnica Srbije „SRNA”
jovanajm@ff.uns.ac.rs

Svetlana Lazić

Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača, Novi Sad, Srbija
Udruženje naučnica Srbije „SRNA”
pedagogs@gmail.com

ZNAČAJ UDRUŽIVANJA ŽENA U AKADEMSKOJ ZAJEDNICI ZA POSTIZANJE RODNE RAVNOPRAVNOSTI NA SVIM NIVOIMA OBRAZOVANJA

Tokom istorije, širom sveta žene su se udruživale da bi promovisale i unapredile obrazovanje žena. U periodu između dva svetska rata (1927-1941) u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Jugoslavija) osnovano je Udruženje univerzitetski obrazovanih žena (Kosijer 2021). Nakon toga, situacija se promenila na bolje i veliki broj žena intelektualki sa fakultetskom diplomom se okupio u udruženju. Skoro sto godina kasnije, 2021. godine, u Novom Sadu osnovano je Udruženje naučnica Srbije „SRNA” sa ciljem promocije rodne ravnopravnost u nauci i obrazovanju i zakona koji se tiču pitanja važnih za žene, kao što su jednakost u obrazovanju, reproduktivna prava, jednaka plata za jednak rad, afirmativne akcije itd. Jedan od ciljeva udruženja je i da unapredi STEM¹ obrazovanje i da u ranom

¹ Pojam STEM javlja se kao akronim koji upućuje na nekoliko akademskih disciplina: nauka (Science), tehnologija (Technology), inženjering (Engineering) i matematika (Mathematics).

školovanju pruži podršku devojkama da se bave naukom, jer se STEM oblasti često doživljavaju kao muške, a roditelji i nastavnici/ce često potcenjuju ili ne podržavaju u dovoljnoj meri STEM kapacitete i interesovanja devojčica, počev još od predškolskih ustanova. Stoga je veoma važno da se poveća svest o mogućnostima visokog obrazovanja i građenja karijere, uzorima i mentorskim programima za devojčice na početku njihovog obrazovanja, kao i da se radi na privlačenju, regrutovanju i zadržavanju žena u STEM oblastima na fakultetima i u naučnim institutima.

Ključne reči: rodna ravnopravnost, udruženje, žene, nauka, STEM.

1. Uvod

Istoriju čovečanstva obeležava neravnopravni položaj žena i borba za postizanje društvene jednakosti i uključenosti. Pri tome, 20. vek, u odnosu na prethodni period, karakteriše značajno promenjen položaj žena: žene su dobile pravo glasa, povećana im je mogućnost obrazovanja i zapošljavanja i, što je posebno značajno, žene su se izborile za pravo da same određuju svoju ulogu u društvu (Vrcelj i Mušanović 2011). Ipak, „patrijarhalni obrazac” i dalje je rasprostranjen, a pitanje rodne ravnopravnosti i obrazovanja devojčica (i žena) ostaju aktuelna i u 21. veku. Istraživanja u Republici Srbiji pokazuju da je marginalizacija žena prisutna na svim nivoima obrazovanja i da su u našoj akademskoj sredini još uvek prisutni stereotipi u pogledu rodni uloga, kao i (vertikalna) segregacija žena (Džamonja Ignjatović, Popović i Duhaček 2010; Manić, Joksimović i Zarić 2018; Stevanović, Prelić i Lukić Krstanović 2020). Otuda se javlja potreba za iznalaženjem obrazovnih rešenja koja bi kreirala uslove za ostvarivanje jednakosti u pogledu prava na obrazovanje i pravednosti, kao i za razbijanje „staklenog plafona”².

Teorijsko-epistemološko utemeljenje obrazovno-vaspitanog rada koje vodi desegregaciji žena može se naći u radovima teoretičara i teoretičarki koji/e pripadaju kritičkim usmerenjima i iskazuju težnju da se kroz obrazovanje ostvari koncept socijalne pravde i kreira egalitarnije društvo (Freire 2002; Giroux 1988; Kincheloe 2004; Meklar 2014). Reč je o tome da je kritička pedagogija usredsređena na različite socijalne, kulturne i političke diskurse koji organizuju društvo, dovodeći u pitanje njegove osnovne vrednosti, strukturu i organizaciju (Milutinović 2011). Obrazovanje se u kontekstu kritičke pedagogije posmatra kao transformišuća snaga koja može pomoći pojedincu i pojedinki da osvesti i

² Metaforom „stakleni plafon” označava se prisustvo nevidljivih, ali nepremostivih, prepreka koje sprečavaju uspon žena duž karijerne lestvice (European Commission 2015, prema Manić, Joksimović i Zarić 2018).

racionalno analizira postojeće socijalne i kulturne strukture, da uvidi vlastite sposobnosti i deluje u pravcu oslobođenja, menjajući uslove koji reprodukuju potlačenost i vode podređivanju (Milutinović 2016).

U tom okviru, cilj ovog teorijskog istraživanja odnosi se na sagledavanje mogućnosti promocije principa rodne ravnopravnosti, pre svega, kroz aktivnosti Udruženja naučnica Srbije „SRNA” radi podržavanja rodne ravnopravnosti u nauci i obrazovanju i promovisanja zakona koji se tiču pitanja važnih za žene. U radu se, najpre, razmatraju uloge vaspitača i vaspitačica i nastavnika i nastavnica u promovisanju koncepta jednakih mogućnosti kroz obrazovno-vaspitni rad, a potom se izdvajaju i predlažu mogućnosti promocije principa rodne ravnopravnosti kroz raznovrsne oblike obrazovanja. Posebno, naglašava se značaj povećanja svesti o mogućnostima visokog obrazovanja i građenja karijere, uzorima i mentorskim programima za devojčice na početku njihovog obrazovanja, kao i privlačenje, regrutovanje i zadržavanje žena u STEM oblastima na fakultetima i u naučnim institutima.

2. Uloge vaspitača i vaspitačica i nastavnika i nastavnica u promociji principa rodne ravnopravnosti kroz obrazovanje dece

Poslednja dekada 21. veka obiluje ekspanzijom predškolskih programa koji u centar stavljaju igru i holistički razvoj deteta. Tako, na primer, australijski program učenja u ranom detinjstvu ima fokus na učenju putem igre (Wood 2009, 2010), dok kanadski program pažnju usmerava na osposobljavanje vaspitača i vaspitačica za kreiranje okruženja koje će podstaći igrovna iskustva dece i pomoći im u dosezanju punog potencijala (Gray and Ryan 2016). Igru, između ostalih, podržavaju estonski i poljski nacionalni kurikulumi (National Curriculum for Basic Schools 2011; The System of Education in Poland 2010), švedski revidirani program Lpfö 98 (Gray and Ryan 2016; Klemenović 2009) i statutarne osnove Velike Britanije za rani razvoj i učenje (Wood 2014). Pomenuti programi počivaju na uverenju da se ključ ekonomskog prosperiteta i produktivnosti nalazi u visoko obrazovanoj i kvalifikovanoj radnoj snazi. Ulaganje u rane godine života daje dobar povrat u javna sredstva u pogledu životnih dobitaka i pojedinca/ki i društva (McKeown, Haase and Pratschke 2015). Potencijali se pronalaze u predškolskom dobu koje je prvi stepenik dugotrajnog, strateškog i svrsishodnog ulaganja u decu. Nastavnici i nastavnice razredne i predmetne nastave u osnovnim i srednjim školama svoje delovanje u domenu rodne ravnopravnosti započinju na platformi ostvarenoj u predškolskim ustanovama. Negujući pojedinca/ku i njegovu/njenu autentičnost, nastavnici i nastavnice svoja saznanja, razumevanje i želju za pronalaženjem novih i zdravijih načina za rešavanje problema i kreiranje dubljih odnosa s decom i

mladima integrišu u svoj lični i profesionalni život. Na taj način otvaraju i pitanja rodne ravnopravnosti. Svesni su toga da se rodnost prihvata kao identitet i deo svakodnevnog iskustva, zbog čega se neretko relativizuje definisanje iskušavanja (ne)ravnopravnosti tokom odrastanja i zrele dobi.

2.1. Vaspitači i vaspitačice u predškolskim ustanovama

Opravdano je promišljati o kvalitetu usluga i brige koja se pruža deci predškolskog uzrasta. Vaspitač ili vaspitačica ima odgovornost za stavljanje svoje moći u funkciju ojačavanja deteta i njegovih kapaciteta i gradi odnose zasnovane na vlastitoj uključenosti, održavanju balansa i uvažavanju deteta (Pravilnik o osnovama programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja 2018). Time vaspitač ili vaspitačica proširuje mogućnosti deteta, kreirajući pri tome socijalnu pravdu i jednakost, sve vreme kritički preispitujući pitanje moći u odnosu deteta i odraslog, kontrole i pravednosti (MacNaughton 2005, prema Pravilniku o osnovama programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja 2018).

O vrtiću se promišlja kao o prostoru za dete u kojem se deca susreću sa odraslima ili o „razvijanju programa kao zajedničke prakse dece i odraslih“ (Krnjaja i Pavlović Breneselović 2014). Samim tim, ukazuje da je moguće i potrebno ostvariti vaspitni rad sa verom u dete, njegove mogućnosti i potencijale. Nova koncepcija institucionalnog rada sa decom predškolskog uzrasta, shvaćenog kao period života od rođenja do polaska u školu, bazira se na dečjoj nadahnutosti, radoznalosti, začudnosti, zbog čega su provokacije vaspitača ili vaspitačica bazirane na tome i ruše rodne predrasude i stereotipe. Elementi iz svakodnevnog života jednako su zanimljivi devojčicama i dečacima, te se sa istom razdraganošću igraju igračkama koje su se donedavno mogle videti kao „ženske” i „muške” igračke.

Kako se razvoj i učenje odvijaju kroz odnose, pitanje društvene moći i marginalizacije snažno utiče na dečje izbore u odnosu na decu i odrasle, posebno znajući koliku moć i uticaj imaju odrasli na etičke vrednosti i ponašanje dece (Milutinović 2016; Pavlović Breneselović i Krnjaja 2017; Wood 2010). Čini se da, čak i u relativno demokratskom okruženju, odrasli najčešće određuju izbore koje deca mogu učiniti, dopuštaju im stepen slobode, postavljaju institucionalna pravila i podsećaju na granice slobodne igre dece, njihov izbor i ponašanje (Klemenović 2014). Zbog toga je važno znati da igračke predstavljaju oblik komunikacijske kulture i postaju *reči* koje daju značenje stvarima, što se može posmatrati kroz pravila i značenje koja su značajno šira od uverenja, običaja i postupanja samog društva. Može se reći da igračke stvaraju nove svetove kod dece u odnosima s predmetima i igračkama i vide se kao „ključ unutrašnjeg karaktera“ (Sutton-Smith 1989). Odrasli kroz odabir igračaka koje nude deci utiču na njihov celoviti razvoj.

Međutim, uticaj same igračke nije uvek siguran jer njenu upotrebu i namenu određuju sama deca (Klemenović 2014).

Uloge odraslih u dečjoj igri su brojne i sa zajedničkim imeniteljem stvaranja sigurnog konteksta za igru „u kojem se dete oseća zadovoljno, bezbedno i aktivno, razvija osećaj da je igra vredna, razvija slobodu i samostalnost i gradi odnose sa drugima” (Krnjaja 2012). Širok je raspon uloga koje imaju odrasli u dečjoj igri, poput osobe koja osmišljava igru, dizajnera/ke, menadžera/ke, organizatora/ke, osobe zadužene za resurse (dopuna igraćaka), posmatrača/ice, medijatora/ke, saigrača/ice, trenera/ice i zastupnika/ce (Dockett and Fleer 2002; Bruce 1996; Jones and Reynolds 1992, prema Kernan 2007). Drugačije rečeno, vaspitači i vaspitačice mogu biti saigrači/ce, osobe koje odlučuju o svemu, lideri/ke, medijatori/ke, respozivni/a učesnik/ca i vaspitač/ica-učesnik/ca koji rešava nesporazume i verbalizuje šta se dešava (Bodrova and Leong 2003; Perry 2001; Rengel 2014). Njihove uloge teku od posmatranja, slušanja, dijaloga, sve do partnerskog uključivanja odraslog u igru, odnosno od razvijanja osetljivosti i veze s decom, preko posmatranja, direktnog učešća u igri, sve do obezbeđivanja pogodnog okruženja za dečju igru (Krnjaja 2012; Pavlović Breneselović i Krnjaja 2017; Santer, Griffiths and Goodal 2007). Obezbeđivanje materijala za igru, a zatim prepuštanje igre deci od strane odraslog ne mora da znači njegovo neučestvovanje u igri. Ukoliko podržava igru, vaspitač ili vaspitačica ujedno poštuje dečja interesovanja u vidu suptilnog prisustva (Miller and Almon 2009; Rengel 2014).

Navedeno je potkrepljeno novijim istraživanjem u vrtićima u Novom Sadu i okolini (Colić, Lazić, Ulić, Janković i Galić 2018) kada je potvrđeno da je svaki sedmi vaspitač/ica naveo/la da je obogaćivao/la sredinu za igru, što se inače smatra veoma značajnom ulogom vaspitača i vaspitačica u podržavanju dečje igre, do te mere da se u nekim programima bogata, podsticajna sredina smatra „trećim vaspitačem” (Lazić, Colić i Janković 2020). Drugo istraživanje u vrtićima u Novom Sadu (Vuković 2012) pokazalo je da čak polovina roditelja iz uzorka smatra da igračke promovišu rodne stereotipe, a da više od polovine roditelja (61,64%) bira igračke u odnosu na pol svog deteta. Nije se pokazala kao statistički značajna razlika u odgovorima između roditelja različitog životnog uzrasta, obrazovanja, materijalnog statusa, što se ne može reći za rodnu pripadnost roditelja. Očevi tako značajno više ispoljavaju rodne stereotipe (76,47%) u odnosu na majke (21,74%), deleći igračke prema polnoj pripadnosti deteta i iskazujući sigurnost da je lutka igračka za devojčice. „Muške” igračke kao što je npr. kamion, implicira da dete postavlja dosta pitanja odrasloj osobi u vezi sa njim, čime se smanjuje distanca između roditelja i samog deteta. Dok se igraju njima, mnogo roditelja ispušta životinjske glasove i urlike ili pak ohrabruju dete da to čini (Klemenović 2014). Ispravljaju dete ako greši u imenovanju delova igračke ili

koristi netačne termine. Manipulisanje igračkama za dečake povećava aktivnost i dovodi do vidljivih promena u fizičkoj blizini odrasle osobe i deteta, što utiče na bolju verbalnu interakciju i uspešniju kontrolu ponašanja deteta. Nasuprot tome, kada se deca igraju „ženskim” igračkama (lutkama, minijaturnim servisima, kuhinjskim posuđem), iako postoji fizička blizina, snažna je verbalna interakcija u vidu komentara, pitanja i poučavanja. Značajno je primetiti da najveći broj roditeljskih pozitivnih povratnih informacija i verbalnih reakcija, u vidu pohvala na same igračke i njihov udeo u poučavanju dece, čine rodno neutralne igračke poput puzlica i kocki. Međutim, roditelji se radije igraju sa svojom decom igračkama koje podržavaju rodni stereotip njihovog roditeljskog pola. Takođe iskazuju značajno ushićenje kada otkriju igračke koje odgovaraju njihovom polu i tako budu voljni da učestvuju u zajedničkoj igri sa detetom. Igre koje podržavaju rodne stereotipe, prema Klemenović (2014) razvijaju igru fantazije i opštu diskusiju između roditelja i dece, dok slagalice izazivaju više pitanja.

Druga istraživanja su pokazala da se deca različite dobi rado igraju lutkama muških i ženskih likova iz crtanih filmova i serija za decu (Jocić, Mamužić, Kukić i Rukavina 2011; Bakić 2007; Vuković 2012), dok se starija deca, posebno nakon četvrte godine života, rado igraju igračkama superjunaka. Tu su i kompjuterske igre koje su im postale svakodnevna praksa (Dragić 2011; Savičić 2012, prema Klemenović 2014). Deca vole kompjuterske igre jer u njima iskušavaju kompetentnost u savladavanju prepreka i izvode aktivnosti (iz sveta odraslih) koje nisu dostupne u realnom životu. Odrasli su spremni na takav kompromis jer takve igre doživljavaju kao kompromisno rešenje u intelektualnom razvoju svoje dece i unapređivanju IT pismenosti. Studija iz Litvanije (Glebuviene and Tarasoniene 2007) pokazala je da se deca uzrasta od pet do sedam godine života najradije igraju modernim lutkama i figurama iz crtanih serija i TV filmova i tako reflektuju njihov sadržaj. Slede replike modernih tehničkih uređaja (mobilnih telefona, kompjutera, mikrofona, makete) i kompjuterske i video-igrice. Kocke za slaganje i sportske igračke (lopte, kugle, bilijar itd.) su sledeće, dok su na dnu liste knjige za decu i igre za intelektualni razvoj. Pokazalo se da postoji statistički značajna razlika u dužini igranja između petogodišnjaka/inja i starijih s igračkama koje podržavaju rodne stereotipe i u tome da dečaci češće biraju didaktičke igre nego devojčice. Utvrđeno je da dečaci imaju izraženiju orijentaciju u igrama veština i da koriste igračke s tehničkim elementima, dok devojčice preferiraju popularne medijski izložene igračke.

Značajno je pomenuti da roditelji čija deca pohađaju dečje jasle i vrtić imaju mogućnost da razmene svoje viđenje rodni pitanja s vaspitačima i vaspitačicama i drugim profesionalcima i profesionalkama. Ovo je potvrđeno brojnim aktivnostima s ciljem unapređivanja roditeljskih kompetencija. Roditelji se upućuju da, kada god mogu, slušaju svoju decu, podržavaju njihove ideje,

razgovaraju sa njima, pomognu im da prošire i obogate svoje iskustvo u igri i na taj način pruže priliku sebi da bolje razumeju i upoznaju svoje dete i da podrže njegov/njen razvoj (Klemenović 2014).

2.2. Nastavnici i nastavnice razredne i predmetne nastave

Sistemska rad na usvajanju alternativnih vrednosti putem važnog činioca socijalizacije – škole, bitan je u identifikovanju dečaka i devojčica sa drugačijim uzorima muškaraca i žena od onih koji im se tradicionalno nude (Vrcelj i Mušanović 2011, 9). Kao ravnopravna članica Saveta Evrope, Republika Srbija učestvuje u donošenju svih dokumenata kojima se promovira njene bazične vrednosti: demokratija, ljudska prava, vladavina prava i zakona i prevencija kršenja ljudskih prava. U tom kontekstu obrazovanje se vidi kao jedan od najznačajnijih metoda borbe protiv nasilja, rasizma, ekstremizma, ksenofobije, diskriminacije i netolerancije i nužan uslov za uspostavljanje rodne ravnopravnosti³ jer su oni oduvek bili izazov u ostvarivanju suživota i interkulturalnosti, a u 21. veku su prepoznati kao „bolesti“.

Jedan od prvih programa koji je u fokus stavio i pitanje rodosti i ravnopravnosti je program Obrazovanja za demokratsko građanstvo (EDC)⁴ i Obrazovanje za ljudska prava (HRE)⁵. Započeo je nakon donošenja Dejtonskog sporazuma sa ciljem obuke nastavnika i nastavnica za njegovu primenu na području Bosne i Hercegovine i njenih entiteta, da bi se ubrzo proširio na gotovo sve države članice Saveta Evrope (Lazić i Perić 2018). Sa akcentom na aktivno učešće u životu zajednice, odnosno na identitet kroz objektiv ljudskih prava, EDC i HRE doprinose razvijanju znanja baziranog na vrednostima, veština baziranih na akciji i sposobnostima fokusiranih na promenama koje jačaju mlade i socijalnu pravdu. Ovi programi pripremaju i osnažuju mlade za život i rad u savremenom (demokratskom) društvu, podržavajući ih da postanu aktivni, informisani i odgovorni građani i građanke. Pitanje rodne (ne)ravnopravnosti je utkano u ove sadržaje koji su kreirani tako da govore jezikom bliskim deci, podstiču ih da razmatraju kako oni i društvo u celini postupaju prema ženama u njihovoj zemlji. Razlažu pojmove pola i roda i ukazuju na njihovu biološku određenost, odnosno društvenu definisanost. Prema pojedinim autorima i autorkama (Brett, Mompoin-Gaillard and Halema Salema 2009), građani i građanke svesni svog identiteta i mogućnosti aktivnog delovanja u društvu su okarakterisani kao osobe koje su: (1) svesne svojih prava i odgovornosti kao građani/ke; (2) informisane o društvenom i političkom svetu; (3) zabrinute za dobrobit drugih; (4) artikulišu svoja mišljenja

³ ECRI General Policy Recommendation No. 10, 2007.

⁴ EDC – Education for Democratic Citizenship.

⁵ HRE – Human Rights Education.

i argumente; (5) sposobne da imaju uticaj na svet; (6) aktivne u svojim zajednicama; (7) odgovorno se ponašaju kao građani i građanke.

Može se reći da je zadatak nastavnika i nastavnica da nude kvalitet sadržaja i pristupa i da svojim primerom utiču na kvalitet učeničkog postignuća, posebno uvažavajući pitanja rodosti, koja su u fokusu ovog rada. To postižu tako što biraju zanimljive i kontroverzne teme⁶; daju učenicima i učenicama dovoljno vremena da ih temeljno i celovito prouče; uzdržavaju se od nametanja sopstvenih ideja i stavova i reflektivni su praktičari i praktičarke. Da bi to ostvarili, uključuju učenike i učenice u iskustveno učenje kojim se postižu relevantne refleksije, kao i u procese rešavanja problema i aktivnog učešća sa ciljem potpunijeg razumevanja i saznanja. Bazirano je na ljudskim i dečjim potrebama, principima i (kvalitetu) obrazovanja o kojima je, na svoj način, govorio i pisao Đorđe Natošević koga, zbog aktuelnosti promišljanja i apostrofiranja važnih činilaca i „gorućih” tema u obrazovanju, i dalje vidimo u svom i u našem vremenu (Lazić 2021). Sve to implicira potrebu da se u obrazovnim ustanovama primenjuju i neguju kompetencije za demokratsku kulturu. Te se kompetencije primenjuju kroz interkulturalni i interpersonalni dijalog i vidljive su u ponašanju osobe i razumevanju onoga što neko vidi da drugi čini, šta neko radi, misli, kaže, ili u kakvoj je interakciji sa drugima (Savet Evrope 2016). Upravo na platformi razumevanja kompetencija za demokratsku kulturu u Savetu Evrope je nastala ideja o formiranju okvira koji bi u najboljoj veri i meri omogućavao primenu demokratije u svakodnevnom životu i njeno potpunije razumevanje. Tako je nastao *Referentni okvir kompetencija za demokratsku kulturu* – ROKDK (Savet Evrope 2020a) čija svrha je da se kroz razumevanje primera iz stvarnog života utvrdi koje su to kompetencije koje će učenicima i učenicama pomoći da prepoznaju i razumeju izazove sa kojima se suočavaju i posledice svojih odluka, odnosno šta su u stanju da urade, a šta bi trebalo da izbegavaju. Kompetencije su grupisane prema elementima / oblastima koje ih čine: vrednosti, stavovi, veštine, znanje i kritičko razumevanje (Savet Evrope, MPNTR 2018; Gollob i Lazić 2021) i objašnjavaju poreklo verovanja, mišljenja i delovanja, te ukazuju na značaj valjanog i kvalitetnog postupanja. Na dvadeset kompetencija dolazi 135 deskriptora (Savet Evrope 2020b). Ovaj dokument pokazuje kako se kompetencije za demokratsku kulturu (KDK) mogu uvesti u brojne pedagoške pristupe, metodologije i ocenjivanja koji su usaglašeni sa vrednostima Saveta Evrope. Uloga nastavnika i nastavnica je da prilagode i primene ovaj teorijski okvir specifičnom miljeu zajednice u kojoj se ostvaruje, osobenostima populacije dece i učenika i učenica, odnosno uslovima koje lokalna zajednica može da pruži u svojim sredinama, ali i

⁶ Neke od kontroverznih tema mogu biti: Devojčice koje ne dobiju menstruaciju kada i ostale; Šta da radim ako primetim da mi se sviđa isti pol; Kako da primetim da sam u riziku od seksualnog zlostavljanja? itd.

da bude agens promene, uzdiže proces sticanja znanja i iskustva, te podržava rodnu ravnopravnost. Ovde se radi o mikronivou demokratske kulture, kada deskriptori opisuju uočljiva ponašanja koja ukazuju da je pojedinac postigao određeni nivo neke kompetencije (Gollob i Lazić, 2021).

3. Doprinos promociji principa rodne ravnopravnosti u akademskoj zajednici

Razvijanje saradnje između članica i članova akademske zajednice doprinosi stvaranju bolje i kvalitetnije poslovne kulture. Bili konkurenti ili ne, uz jednu intenzivniju komunikaciju svi mogu imati korist od međusobne saradnje, od razmene iskustava, deljenja primera dobre prakse, kao i od analize slučajeva čak i kada je u pitanju neki promašaj. Učenjem „jedni od drugih“, „jedni o drugima“ i „jedni sa drugima“, kao i razumevanjem i kontinuiranim obrazovanjem stvara se kvalitetna poslovna klima, zdrava konkurencija i pozitivna atmosfera za dalji rast i razvoj akademske zajednice.

Vodeći brigu o nastavnom procesu i studentskim aktivnostima, naučnoj i umetničkoj delatnosti, internacionalizaciji, digitalnoj transformaciji, kao i o trećoj misiji univerziteta (Spasojević, Kleut i Branković 2012, Grandić i Bosanac 2018), veoma je važno ne izgubiti iz fokusa žene koje doprinose stvaranju boljeg okruženja kroz različite segmente delovanja uključujući uvođenje principa rodne ravnopravnosti u svoje okruženje, umetnost, nauku i inovacionu delatnost.

Naučnice Srbije predstavljaju veoma važnu kariku u razvoju društva i njihovo povezivanje i udruživanje jedan je od preduslova da u kreacijama i inovacijama one ispolje svoj puni potencijal i na taj način doprinesu opštem društvenom razvoju. Udruženje naučnica Srbije „SRNA“ osnovano je krajem 2021. godine s ciljem unapređenja položaja žena u nauci i obrazovanju i povećanja njihove vidljivosti u široj društvenoj zajednici. Od samog osnivanja, aktivnosti udruženja su usmerene ka formiranju mreže uspešnih žena u akademskoj zajednici koje su spremne da svoja znanja i iskustva iskoriste u cilju promocije principa rodne ravnopravnosti u nauci i obrazovanju.

Ujedinjene nacije su 2015. godine utvrdile dan posvećen ženama koje biraju da se bave naukom i naučnim istraživanjima, ali jedan cilj je osnovni, a to je potpuno i jednako učešće žena u naučnoj javnosti. Povodom obeležavanja Međunarodnog dana žena i devojaka u nauci, a na temu „Naučnice govore“, Udruženje „SRNA“ promovise mlade naučnice dobitnice prestižnih priznanja u vidu nagrade „Dr Zoran Đinđić“, nacionalne stipendije L'Oréal-UNESCO „Za žene u nauci“,

kao i nagrade Privredne komore Srbije⁷. Takođe, promocija uspešnih žena u nauci se nastavlja i u kontekstu obeležavanja Svetskog dana kreativnosti i inovacija na temu „One kreiraju - one inoviraju“ u saradnji sa Koordinacionim telom za rodnu ravnopravnost Vlade Republike Srbije i Agencijom Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena u Srbiji u okviru projekta „Ključni koraci ka rodnoj ravnopravnosti“ koji finansira Evropska unija⁸. Na sajamskim manifestacijama, kao što su Sajam preduzetništva i starih zanata i Međunarodni poljoprivredni sajam u Novom Sadu, Udruženje naučnica Srbije „SRNA“ predstavlja svoje članice kroz panel diskusiju na temu „Primena nauke u sektoru privrede i preduzetništva“ tokom koje uspešne naučnice plasiraju svoja znanja u privredu.⁹ S obzirom na to da je jedan od ciljeva udruženja da motiviše devojčice da se bave naukom, na Međunarodnom sajmu obrazovanja „Putokazi“ za nastavnike i nastavnice, odnosno profesore i profesorke osnovnih i srednjih škola, kao i za ostale zainteresovane posetioce i posetiteljke, organizuje se Okrugli sto pod nazivom „Osnaživanje devojčica i devojaka za bavljenje naukom i preduzetništvom“, dok se za učenice i učenike osnovnih i srednjih škola organizuju interaktivne eksperimentalne radionice iz različitih oblasti.¹⁰ Sa ciljem da se unapredi STEM obrazovanje i da se u ranom obrazovanju pruži podrška devojčicama, jer se STEM oblasti često doživljavaju kao muške, Udruženje naučnica Srbije „SRNA“ ohrabruje devojčice kroz učešće u webinaru „Žene u STEM obrazovanju“¹¹. Kroz ovakve aktivnosti analiziraju se mogućnosti i izazovi u Srbiji za uključivanje žena i devojčica u STEM discipline, ukazuje se na primere

⁷<https://youtu.be/LobXP3cirx0>;

<http://apv.visokoobrazovanje.vojvodina.gov.rs/obelesen-medjunarodni-dan-zena-i-devojaka-u-nauci/>;

https://www.rtv.rs/sr_lat/vojvodina/novi-sad/obelesen-medjunarodni-dan-zena-i-devojaka-u-nauci_1313363.html;

https://media.rtv.rs/sr_lat/povodom/71861

⁸ <https://www.dnevnik.rs/drustvo/ukluciti-vise-zena-u-naucni-i-tehnoloski-razvoj-20-04-2022>;

<http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=729567>;

<https://europa.rs/one-kreiraju-one-inoviraju/>;

<https://studiob.rs/ukluciti-vise-zena-u-naucni-i-tehnoloski-razvoj/>;

<https://nsuzivo.rs/istaknuto/udruzenje-naucnica-srbije-srna-porucuje-ukluciti-vise-zena-u-naucni-i-tehnoloski-razvoj>

⁹<https://www.facebook.com/110982068096991/posts/155958530266011/?sfnsn=mo>;

<https://youtu.be/gb33bAgbPB>;

https://www.topsrbija.com/index.php?option=com_content&view=article&id=10957:zene-u-nauci-su-pravilo-a-ne-izuzetak&catid=304:predstavljamo&Itemid=571

¹⁰ <https://youtu.be/Jr2yyu6VwUA>;

https://media.rtv.rs/sr_ci/specijali/72622;

<https://multiradio.rs/nauka-je-zenskog-roda-udruzenje-naucnica-srbije-srna/>;

<https://youtu.be/mRmXk47B8fw>;

<https://www.facebook.com/110982068096991/posts/157174540144410/?sfnsn=mo>

¹¹ <https://sdgs4all.rs/e-learning/sdg-4-zene-u-stem-obrazovanju-i-agenda-2030/>

dobre prakse za osnaživanje žena i devojčica za STEM i pronalaze se načini za promociju obrazovanja žena za STEM poslove kao poslove budućnosti koji su neophodni za ostvarivanje Agende 2030. Webinar su odličan način promocije jer njihova dostupnost omogućava uspostavljanje široke diskusije među najznačajnijim nevladnim akterima u Srbiji, poput civilnog društva, korporativnog sektora, akademske i istraživačke zajednice, profesionalnih udruženja, medija i građana/ki. S obzirom na značaj promocije dobrih primera prakse, važno je istaći neke od njih: Fakulteti čija je obrazovna delatnost vezana za struke iz tehničko-tehnoloških oblasti, po pravilu imaju veći broj studenata nego studentkinja, a ta razlika je još veća na višim nivoima studija u odnosu na prvu godinu osnovnih studija. Na nekim od fakulteta, koji su prepoznali ovo kao značajan problem, uvedena je praksa ostvarivanja mentorskih sastanaka uspešnih žena iz privrednog sektora sa studentkinjama počevši od prve godine. Ovakav pristup je rezultovao realizacijom više stručne prakse studentkinja u odnosu na akreditacijom propisani minimum, a vrlo često i njihovim zaposlenjem u kompanijama u kojim su imale priliku da dokažu svoja znanja i veštine. Posledično je ovakav pristup doveo do toga da se udeo studentkinja ne menja značajno kroz nivo studija. U ovom smislu i mediji mogu imati značajnu ulogu uzimajući u obzir rodnu dimenziju pri izboru sagovornika i sagovornica za teme iz STEM oblasti.

Roditelji, nastavnici i nastavnice često nisu u mogućnosti da u dovoljnoj meri podrže kapacitete i interesovanja devojčica, bilo zbog sopstvenog uverenja u rodnu podelu profesija, nedovoljne osvešćenosti značaja ovakve podrške ili usled materijalnih nemogućnosti, posebno ako ona odstupaju od uobičajenih i čine iskorak sa kojim odrasli ne znaju šta će. Veoma je važno, počev još od predškolskih ustanova, povećati svest o mogućnostima visokog obrazovanja i građenja karijere, uzorima i mentorskim programima za devojčice na početku njihovog obrazovanja, kao i da se radi na privlačenju, regrutovanju i zadržavanju žena u raznim oblastima nauke na fakultetima i u naučnim institutima. U skladu sa tim Udruženje naučnica Srbije „SRNA“ promovise bavljenje naukom kroz izradu Malih naučnih radova iz prirodnih i društvenih oblasti, u čiju izradu su uključene devojčice viših razreda osnovnih škola pod mentorstvom¹².

Svesne postojanja društveno konstruisanih i još uvek široko prihvaćenih različitosti, koje su se do skoro percipirale kao nepremostive, i da još uvek postoje profesije koje su dominantno „muške“, odnosno „ženske“, povodom obeležavanja Nacionalnog dana rodne ravnopravnosti u Republici Srbiji, Udruženje naučnica Srbije „SRNA“ na tribini pod nazivom „Profesija bez rodnih stereotipa“ istražuje koliko različitost u području rodnosti može biti ohrabrujući ili ometajući faktor prilikom ulaska u profesije koje i dalje imaju rodni stereotip. Takođe, tribina je i

¹² <https://www.facebook.com/110982068096991/posts/159056963289501/?sfnsn=mo>

deo projekta „Living Democracy Advocacy Campaign – Experience Democracy in Schools now” – EDISON for short (Experience Democracy in School Now) in the following countries: Albania, Bosnia & Herzegovina, Georgia, Greece, Kosovo, Montenegro, North Macedonia and Serbia, koji ima za cilj proširivanje ideja EDC/HRE i koncepta obrazovanja za sve¹³. Budući da je akronim projekta, u okviru kojeg je realizovana tribina, prezime velikog fizičara i pronalazača, dodatni doprinos promociji rodne ravnopravnosti u nauci dat je kroz učešće uspešne naučnice iz oblasti mašinstva prof. dr Dragoslave Stojiljković. Razgovor o izazovima s kojima se susrela i načinima na koje ih je prevazilazila na putu do uspeha, imali su za cilj da ohrabre i motivišu i učenice i učenike da slede svoja interesovanja uprkos postojećim društvenim normama.

Takođe, s obzirom na to da Udruženje „SRNA“ podržava rodnu ravnopravnost u nauci i obrazovanju i radi na promociji zakona koji se tiču pitanja važnih za žene, kao što su jednakost u obrazovanju, reproduktivna prava, jednaka plata za jednak rad, afirmativne akcije i druga, članice udruženja aktivno učestvuju u raznim događajima koji su posvećeni toj tematici. Rodni balans u akademskoj zajednici analiziran je na konferenciji „Uprkos strahu i tišini: univerziteti protiv nasilja“ (Sarajevo, Bosna i Hercegovina) u okviru panela „Rodna neravnopravnost u profesionalnom životu“ (Grahovac, Pajčin, Grahovac, Milutinović, Tančić, Jevrić i Podunavac-Kuzmanović 2022). Članice udruženja aktivno su uključene u info-sesije u okviru realizacije Plana za postizanje rodne ravnopravnosti na Univerzitetu u Novom Sadu za period 2022-2024, koji se sprovodi pod pokroviteljstvom Agencije Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena u Srbiji. Takođe su podrška i ženama iz šire društvene zajednice u okviru međunarodne konferencije „Osnažene menjamo naše zajednice“ i inicijative „1000 žena“ koju organizuju Koordinaciono telo za rodnu ravnopravnost Republike Srbije i Etno mreža, u saradnji sa NALED-om, agencijom UN Women i ambasadom Kanade u Srbiji.¹⁴ Članice „SRNE“ svoj doprinos dale su i na nacionalnoj konferenciji projekta „Ravnopravnost ne može da čeka“ sa ciljem okupljanja aktera i akterki kako na lokalnom tako i na nacionalnom nivou za pokretanje dijaloga o rodnoj diskriminaciji na lokalnom, regionalnom i nacionalnom nivou kroz povećano učešće donosioca odluka u zaštiti ženskih prava, izgradnju

¹³ Finansijski ga je podržao The Lottery Fund of the Canton of Zurich (The leader institution is Zurich University of Teacher Education-Pädagogische Hochschule Zürich and the International Projects in Education (IPE): www.living-democracy.com; <https://youtu.be/JTMN3OThoiU>; <http://objektiv24.rs/tribinom-profesija-bez-rodnih-stereotipa-obeleden-nacionalni-dan-rodne-ravnopravnosti/>

¹⁴ <https://www.facebook.com/110982068096991/posts/165206372674560/?sfnsn=mo>

kapaciteta nove generacije branitelja i braniteljki ljudskih prava u pogledu rada i zapošljavanja.¹⁵

Članice udruženja se intenzivno zalažu za ostvarivanje jednakih prava za sve i posvećene su promociji, ostvarivanju i zaštiti ljudskih prava osetljivih društvenih grupa¹⁶. Udružene naučnice izuzetno ističu značaj saradnje civilnih društava sa javnim sektorom, te su u skladu sa tim potpisani i Protokoli o saradnji sa Koordinacionim telom za rodnu ravnopravnost Republike Srbije¹⁷ i Pokrajinskim sekretarijatom za privredu i turizam AP Vojvodine¹⁸. Saradnju sa javnim sektorom Udruženje naučnica Srbije „SRNA“ realizuje i kroz projekte „Popularizacija nauke sa ciljem uspostavljanja rodnog balansa u STEM profesijama“¹⁹ i „Jačanje interesovanja i kapaciteta učenica srednjih škola za STEM profesije i preduzetništvo“²⁰. Konferencija „Povezivanje: ka većoj vidljivosti organizacija civilnog društva“ još je jedan u nizu događaja u kome su aktivno učešće uzele članice udruženje²¹, a koja ima za cilj osnaživanje udruženja civilnog društva i medijskih organizacija da se povezuju i zajednički angažuju u animiranju kako građana i građanki, tako i kreatora i kreatorke politike na putu podizanja svesti o aktivnostima koje su od značaja za dobrobit celog društva. Od tema o neophodnosti poboljšanja položaja naučnica u periodu zasnivanja porodice, preko značaja popularizacije nauke među devojkicama, do potrebe osnaživanja naučnica za razvoj karijere u inovacionom preduzetništvu i rukovodećim i upravljačkim funkcijama u akademskoj zajednici, udružene naučnice poručuju „Rodna ravnopravnost ne znači oduzimanje prava muškarcima!“²²

¹⁵ <https://www.facebook.com/110982068096991/posts/160982409763623/?sfnsn=mo>

¹⁶ <https://www.facebook.com/110982068096991/posts/144381668090364/?sfnsn=mo>;
<https://media.rtv.rs/rom/them-rromano/73738>;

¹⁷ <https://studiob.rs/zene-u-nauci-doprinos-razvoju-zasluzuju-jednake-uslove>

¹⁸ <https://youtu.be/Z44HKJoxGgo>;
<https://objektiv24.rs/ivaniseviczajednickim-radom-i-zalaganjem-cemo-se-truditi-da-promovisemo-zenu-kao-stub-porodice-zenu-kao-samostalnu-osobu-koja-je-nezavisna-i-koja-nije-nicije-vlasnistvo/>;

<https://www.blic.rs/vesti/novi-sad/vojvodina-damama-daje-prednost-povezivanje-zena-iz-akademске-zajednice-sa-sektorom/528q27s>

¹⁹ Pokrajinski sekretarijat za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost

²⁰ Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje, propise, upravu i nacionalne manjine-nacionalne zajednice

²¹ <https://www.facebook.com/110982068096991/posts/156920400169824/?sfnsn=mo>

²² <https://youtu.be/Px1v1Focsbw>

https://media.rtv.rs/sr_ci/povodom/72034

<https://cyberbosanka.me/sa-profesoricom-sanjom-podunavac-kuzmanovic-o-udruzenju-srna-rodnoj-ravnopravnosti-na-univerzitetima-i-utiscima-o-konferenciji-u-sarajevu/>

<https://www.facebook.com/110982068096991/posts/164718546056676/?sfnsn=mo>

<https://multimedia.rtv.rs/audio/Letnje%20popodne/2022/07/Letnje%20popodne%2011-07-2022.mp3>

4. Zaključak

Cilj ovog rada odnosio se na sagledavanje mogućnosti promocije principa rodne ravnopravnosti. U celini u kojoj se razmatraju uloge vaspitača i vaspitačica, odnosno nastavnika i nastavnica u promovisanju principa rodne ravnopravnosti, konstatuje se da države potpisnice Konvencije o pravima deteta u svojim predškolskim programima izlaze u susret pravima deteta koja stavljaju dete u centar socijalnih i političkih postupanja. Osmišljavanjem i donošenjem nacionalnih programa koji neguju pedagoški pristup baziran na igri, zamenjene su tradicionalne didaktičke metode učenja i poučavanja. Zaključuje se da je vaspitačima i vaspitačicama u Srbiji potrebna dodatna podrška u procesu uvođenja novog programa za rad s decom predškolskog uzrasta, pri čemu se ne sme izgubiti iz vida činjenica da je dete biće igre koje uči u situacijama i aktivnostima koje se temelje na obrascu igre – dobrovoljnosti, inicijativi, dinamičnosti, pregovaranju, posvećenosti, otvorenosti i preispitivanju. Zbog toga, i ponuda igračaka, posebno u vrtićima, treba da bude široka, da postoje igračke koje podržavaju rodnu pripadnost dece, ali i one koje su rodno neutralne. Igračke koje podržavaju rodne stereotipe određenog uzrasta i pola napravljene su sa namerom osnaživanja igara uloga i socijalizacije, zbog čega ih treba posmatrati kao refleksiju kompleksne društvene situacije. Stoga nije suština izuzeti ih iz dečjeg iskustva, već ih stavljati u novi kontekst savremenosti sa ciljem unapređivanja životnih veština.

U osnovnoj i srednjoj školi se, kroz razvoj međupredmetnih kompetencija, i kod nastavnika i nastavnica i kod dece širi okvir posmatranja i razumevanja stvarnosti. Iskustva svakodnevnog života utkana u život škole i u nastavni sadržaj mogu reflektovati različitost i širinu spektra razumevanja nekog pojma – npr. rodna (ne)ravnopravnost se može prevazići tako što će se u životu škole i aktivnostima koje je potrebno izvršiti, pažnja posvetiti uzrasnim karakteristikama i pripadajućim sposobnostima, a ne polnim; tolerancija u hemiji i fizici se može povezati s istim pojmovima u društvenom kontekstu. Otuda se zaključuje da materijali predloženi od Saveta Evrope pružaju priliku svim učesnicima i učesnicama u procesu obrazovanja i vaspitanja da sa radozalošću gledaju na dinamiku života, te da im pojmovi kao što su različitost, kultura, jezik, veroispovest, nacionalna i rodna pripadnost i migracija postanu bliski i razumljivi. Prevazilaženje u kontekstu kreativnog pristupa je ostvarivo i može se bazirati na danima interkulturalne kuhinje, otvorenosti za kontroverzne teme, komunikacijskim veštinama, danu fizičke aktivnosti koji se odnosi na sve u školi i brojnim drugim prilikama.

<https://youtu.be/R1dsX2cMDn8>

<https://multiradio.rs/zene-u-nauci-svet-nauke-je-pun-iznenadenja-izazova-i-radosti/>

<https://youtu.be/CYWWmG-u3hY>

<https://zenskainicijativa.rs/rodna-ravnopravnost-ne-znaci-oduzimanje-prava-muskarcima/>

Kroz mnogobrojne i kontinuirane aktivnosti Udruženja naučnica Srbije „SRNA“ jasno se zapaža značaj udruživanja žena u akademskom svetu sa ciljem unapređenja njihovog položaja u široj društvenoj zajednici i sa željom da se doprinese popularizaciji naučnih aktivnosti kroz promociju uspešnih naučnica na rukovodećim i upravljačkim pozicijama koje bi mogle biti uzor i motivacija devojčicama i devojkaama da krenu istim putem - putem nauke.

Literatura

Brett, Peter, Pascale Mompoin-Gaillard, and Maria Halema Salema. 2009. *How all teachers can support citizenship and human rights education: A framework for development of competences*. Brussels: Council of Europe.

Colić, Vesna, Svetlana Lazić, Jovanka Ulić, Milenko Janković i Maja Galić. 2018. *Podrška ranom razvoju i učenju kroz bogaćenje dečje igre*. Novi Sad: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača.

Council of Europe. 2016. *Competences for democratic culture*. Strasbourg: Council of Europe.

Džamonja Ignjatović Tamara, Dragana Popović i Gordana Daša Duhaček. 2010. „Rodna osetljivost u akademskom prostoru – istraživanje stavova prema rodnoj ravnopravnosti na Univerzitetu u Beogradu“. Godišnjak Fakulteta političkih nauka 4 (4): 455-477.

Council of Europe. 2007. *ECRI General Policy Recommendation No. 10*. Strasbourg: Council of Europe.

Freire, Paolo. 2002. *Pedagogija obespravljenih*. Zagreb: Odras – Održivi razvoj zajednice.

Giroux, Henry. 1988. *Schooling and the struggle for public life*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Glebuviene, Vitolda Sofija and Aldona Lucija Tarasoniene. 2007. „Modern means of (self-) education and play of 5-6 year old children“. Paper presented at *International Council for Children's Play Brno Conference*. <https://www.yumpu.com/en/document/read/22453277/modern-means-of-self-international-council-for-childrens-play>

Gollob, Rolf i Svetlana Lazić. 2021. *Odrastanje u demokratskoj porodici*. Beograd: Savet Evrope, Kancelarija u Beogradu.

<https://rm.coe.int/hf27-growing-up-democratic-family-srp/1680a41643>

Grahovac, Pajčin, Grahovac, Milutinović, Tančić, Jevrić i Podunavac-Kuzmanović. 2022. „Gender Balance in Academia“. Paper presented at

International Conference Beyond Fear and Silence; Universities Against Violence. Sarajevo, May 2022.

<https://www.unsa.ba/sites/default/files/dodatak/202204/The%20Book%20of%20abstracts%2001%20WEB.pdf>

Grandić, Radovan i Maja Bosanac. 2018. „Razvoj treće misije univerziteta u Srbiji“. Zbornik Odseka za pedagogiju 27: 7-27.

Gray, Colette, and Anna Ryan. 2016. „Aistear vis-à-vis the primary curriculum: The experiences of early years teachers in Ireland“. *International Journal of Early Years Education* 24 (2): 188-205.

Jocić, Snežana, Biljana Mamužić, Jasmina Kukić i Sanja Rukavina. 2011. „Predškolsko dete – između igre i medija“. Saopštenje na međunarodnoj interdisciplinarnoj stručno-naučnoj konferenciji *Vaspitno-obrazovni i sportski horizonti*. Subotica: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača i trenera.

Kincheloe, Joe. 2004. *Critical pedagogy primer*. New York, NY, USA: Peter Lang Publishing, Incorporated.

Klemenović, Jasmina. 2009. *Savremeni predškolski programi*. Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine; Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača „Mihailo Palov“.

Klemenović, Jasmina. 2014. „How do today's children play and with which toys?“ *Croatian Journal of Education* 16 (Sp.Ed.No.1/2014): 181-200.

Kosijer, Tamara. 2021. „Udruženje univerzitetski obrazovanih žena 1927–1941“. *Istorija* 20. veka 2: 295-312.

Krnjaja, Živka. 2012. „Igra na ranim uzrastima“. U *Standardi za razvoj i učenje dece ranih uzrasta u Srbiji*, uredio Aleksandar Baucal, 113-132. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, UNICEF.

Krnjaja, Živka i Dragana Pavlović Breneselović. 2014. *Osnove programa kao dimenzija kvaliteta predškolskog vaspitanja i obrazovanja*. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.

Lazić, Svetlana i Dušan Perić. 2018. „Uticaj izborne nastave i nacionalne pripadnosti učenika srednjih škola AP Vojvodine na poznavanje ljudskih prava“. *Pedagogija* 73 (4): 577-589.

Lazić, Svetlana, Vesna Colić i Milenko Janković. 2020. „Play in direct practice in preschools of Vojvodina“. *Croatian Journal of Education* 22 (4): 1057-1080. doi: <https://doi.org/10.15516/cje.v22i4.3666>

Lazić, Svetlana. 2021. „Pedagoška misao Đorđa Natoševića u obrazovanju 21. veka“. Saopštenje na naučnom skupu *Đorđe Natošević u svom i našem vremenu*,

- Novi Sad, 20.12.2021. Novi Sad: Matica srpska.
<https://www.youtube.com/watch?v=TpMq5P9ZT4k>
- Manić, Slavica, Ljubinka Joksimović i Siniša Zarić. 2018. „Vertikalna segregacija u visokom obrazovanju – studija slučaja Republike Srbije”. *Ekonomski horizonti* 20 (1): 3-15.
- McKeown, Kieran, Trutz Haase and Jonathan Pratschke. 2015. „Determinants of child outcomes in a cohort of children in the Free Pre-School Year in Ireland, 2012/2013”. *Irish Educational Studies* 34 (3): 245–263.
- Meklar, Piter. 2014. *Život u školama*. Beograd: Eduka.
- Miller, Edward and Joan Almon. 2009. *Crisis in the kindergarten: Why children need to play in school*. USA: Alliance for Childhood.
- Milutinović, Jovana. 2011. *Alternative u teoriji i praksi savremenog obrazovanja: put ka kvalitetnom obrazovanju*. Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine; Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača „Mihailo Palov”.
- Milutinović, Jovana. 2016. *Socijalni i kritički konstruktivizam u obrazovanju*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- National Curriculum for Basic Schools. (2011).
<https://www.riigiteataja.ee/en/eli/524092014014/consolide>
- Pavlović Breneselović, Dragana i Živka Krnjaja. 2017. *Kaleidoskop. Osnove diversifikovanih programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja*. Institut za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Pravilnik o osnovama programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja. 2018. Beograd: Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik, broj 16/2018.
- Rengel, Katarina. (2014). „Preschool teacher’s attitudes towards play”. *Croatian Journal of Education* 16 (1): 113-125.
- Santer, Joan, Carol Griffiths and Deborah Goodal. 2007. *Free play in early childhood: A literature review*. London: National Children’s Bureau.
- Saton-Smit, Brian. 1989. *Igračke i kultura*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Savet Evrope. 2020a. *Referentni okvir kompetencija za demokratsku kulturu. Knjiga 1. Kontekst, koncepti i model*. <http://www.mpn.gov.rs/prirucnici-korisni-materijali-linkovi/>
- Savet Evrope. 2020b. *Referentni okvir kompetencija za demokratsku kulturu. Knjiga 2. Deskriptori kompetencija za demokratsku kulturu*. <http://www.mpn.gov.rs/prirucnici-korisni-materijali-linkovi/>

- Savet Evrope, MPNTR. 2018. *Kako do demokratske kulture u školama. Primeri dobre prakse*. <https://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2019/03/priru%C4%8Dnik-primeri-dobre-prakseDemokratska-kultura-u-%C5%A1kolama.pdf>
- Spasojević, Dušan, Jelena Kleut i Jelena Branković. 2012. „Društvene promene, Bolonjski proces i treća misija Univerziteta u Srbiji”. *Teme* 36 (3): 1157-1172.
- Stevanović, Lada, Mladena Prelić i Miroslava Lukić Krstanović, ur. 2020. *Naučnice u društvu*. Beograd: Etnografski institut SANU.
- The System of Education in Poland. 2010. Warsaw.
http://eurydice.org.pl/wpcontent/uploads/2014/10/the_system_2010.pdf
- Vrcelj, Sofija i Marko Mušanović 2011. *Kome još (ne)treba feministička pedagogija?* Rijeka: Hrvatsko futurološko društvo.
- Vuković, Milica. 2012. „Stavovi roditelja o dečjoj igri i igračkama i njihova očekivanja” Masterski rad, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet. Odsek za pedagogiju.
- Wood, Elizabeth. 2009. „Developing a pedagogy of play”. In *Early childhood: Education, society and culture*, edited by Angela Anning, Joy Cullen, and Marilyn Fleer, 27-38, London: Sage.
- Wood, Elizabeth. 2010. „Reconceptualising the play-pedagogy relationship: From control to complexity”. In *Engaging Play*, edited by Liz Brooker, and Suzy Edwards, 11-24, Maidenhead: Open University Press.
- Wood, Elizabeth. 2014. „Free choice and free play in early childhood education: Troubling the discourse”. *International Journal of Early Years Education* 22 (1): 4-18.

The importance of women association in the academic sector for achieving gender equality in all levels of education

Throughout history, all over the world, women have been associating to promote and advance women education. In the period between the two World wars (1927–1941), the Association of University Educated Women has been founded in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Yugoslavia). After that, things started to change for the better for women and they managed to attract a large number of women intellectuals with a university degree to their association. Almost 100 years after, the Serbian Association for Women in Science “DOE” was founded in Novi Sad in 2021. One of the goals of the association is to motivate girls to take part in science. Also, this organisation supports gender-equality in science and education and works to promote legislation concerning issues important to women, such as equity in education, reproductive rights, equal pay for equal work, affirmative actions etc. The aim of “DOE” is to improve STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) education and support for girls in early education because STEM fields are often perceived as masculine, and parents and teachers often underestimate or do not sufficiently support girls’ STEM capacities and interests, starting as early as in the preschool. Therefore, it is very important to increase awareness to higher education and career pathway opportunities, role models and mentoring programs for girls at the beginning of their education, as well as to work to attract, recruit and retain women into STEM fields in faculties and scientific institutes.

Key words: gender equality, women association, science, STEM

Доц. др Милена Жикић
Фармацеутски факултет, Нови Сад
Катедра за општеобразовне предмете

УЛОГА И ДОПРИНОС ЖЕНА СРПСКИМ ОСЛОБОДИЛАЧКИМ РАТОВИМА ОД 1912. ДО 1918. ГОДИНЕ

У ратовима српске војске који су вођени од 1912. до 1918. године, жене су заједно са мушкарцима пружале помоћ српској војсци у седмогодишњем периоду. Жена је у ратном вихору била подршка, подстрек и потпора мушкој популацији. Била је на висини поверених задатака као шефица санитета, боркиња на фронту, амбасадорка државе, управница болнице или председница женских друштава. Ратни период је засигурно „оспорио мушку хегемонију“ и омогућио женама да покажу своје могућности изван породице, што је довело до промена родних улога и еманципације жена. У раду се анализира улога жена у ратовима српске војске од 1912. до 1918. године. Сагледава се допринос жена из Србије и иностранства кроз призму њихове ангажованости у седмо-годишњем ратном периоду. Приказује се значај жена у ратном окружењу у до-мену фронта, друштвено-хуманитарних организација, транспортних јединица, медицинских мисија и пропаганде. Кроз рад се може уочити допринос жена српској држави и војсци у Балканским ратовима и у Великом рату, као и маргинализованост женских потенцијала у вековима који су претходили двадесетом.

Кључне речи: жене, Балкански ратови, Велики рат, медицинске мисије, пропаганда, боркиње.

1. Увод

Сагледавајући историјску улогу жена кроз изворе и литературу наилазимо на маргинализованост женског лика и дела због традиционалне предодређености искључиво за обављање радне и родне (биолошке) улоге која јој је додељена у друштву. Жена је због своје емотивности и физичке конституције била подобна за породицу, али неподобна за борбу као синонима за мушку популацију. Живећи по већ устаљеним нормама у оквиру којих „неудата жена није комплетна личност“, жене су подређеност породици и потчињеност мужу прихватале као природан захтев друштва и њима већ додељене природе и предодређене судбине. Наметнута друштвена

улога сведена је на позицију обесправљене жене, док је економска зависност од мушкараца још више доприносила женској потчињености.⁷⁰

Предрасуде о жени као нижем бићу од мушкараца су кроз историју утицале да се већ и иначе раширене предрасуде о лошој интелигенцији жене, недораслости да сама управља својим животом и о нужности да увек остане под туторством мушкараца, још чвршће укорене. Тако су се после доба матријархата смењивале разне епохе где је жена, у једном или у другом виду, била робинја, заточеница, украс или марионета оца, мужа или особе у чијој је власти била. У већини случајева, жена је била ограничена и у испуњавању мајчинских дужности. Према деци је имала подређену и споредну улогу, док је отац, „глава породице“, о свему, па и о деци, имао прву и последњу реч. Међутим, и поред тога што су биле неопходне породици и држави, њихова једнакост са мушкарцима дуго није била призната.⁷¹

Жена је кроз историју била у улози робинје. До удаје то је била оцу и брату, а касније супругу, свекру или свекрви. На тај начин њима слобода никада није била блиска. Жена је тиме једино могла да слути благост себи надређеног супруга или оца и да у тој благости проналази утеху, јер сем ње ништа добро није могла очекивати, а још мање добити. Отац, као глава породице, одлучивао је о животу своје ћерке. По својој жељи и задовољству могао ју је удати или продати за кога је он желео. У таквим околностима „било је практично немогуће да девојка одбије послушност, ако би отац био истрајан у својим намерама.“⁷²

Филозофи 19. века, емпиристи Џон Стјуарт Мил (John Stuart Mill) и Харијет Тејлор Мил (Harriet Taylor Mill), залагали су се за изједначавање полова на свим животним пољима и представљали искорак у односу на време у коме су живели.⁷³ Насупрот њима, многобројни истраживачи и истраживачице 20. века упућују на подређеност жене мушкарцу. Истраживања др Бјелажца подсећају на маргинализованост жена у друштву кроз историју о чему сведочи ословљавање позицијом супруга: „госпођа начелника“⁷⁴, супруга

⁷⁰ A. Zaharijević, *Neko je rekao feminizam?: kako je feminizam uticao na žene XXI veka* / priredila Adriana Zaharijević/, Heinrich Böll Stiftung, Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu, Beograd, 2008.

⁷¹ G. Bok, *Žena u istoriji Evrope: od srednjeg veka do danas*, Beograd, 2005, str. 16.

⁷² Dž. Stjuart Mil, *Potčinjenost žena*, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 57.

⁷³ J. Stuart Mill, H. T. Mill, *Rasprave o jednakosti polova*, Filip Višnjić, 1995.

⁷⁴ M. Bjelajac, *Oficirska žena u Srbiji i Jugoslaviji 1862-1946*, u: *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, 2, Položaj žene kao merilo modernizacije / [glavni i odgovorni urednik Latinka Perović, Beograd, 1998, str. 126-139.

војног аташеа, министра, дипломате, секретара, посланика.⁷⁵ Можемо закључити да је жена кроз историју била у сенци мушкараца.

2. Жена у рату – између традиције и хуманости

Друга деценија 20. века одшкринула је врата женским потенцијалима и указала на њену улогу и значај у друштву изван породице. О томе је писала и штампа, те је почетком 1913. године, у листу *Правда* изашао чланак о „Жени и рату“, у коме је, између осталог, један део посвећен српској жени и њеном пожртвовању у рату. „[...] онога, ко је ма и само површно упознат са српским женама, није могло изненадити да види како су оне рат примиле, ниједног тренутка и не помисливши на јадиковање. [...] Објава непријатељства пружила им је прилику да потврде своју вредност и примене моћ неразметљивог пожртвовања које је фина и урођена особина у свакоме женскоме племенитом карактеру. [...] Поред жена оваквих као што су ове, људи у Србији могу лаким срцем ићи на војиште. Они имају шта и да бране.“⁷⁶ Такође, на основу извештаја Михаила Павловића–Наскидова, тумача лекара Едварда Рајана, шефа америчке мисије у Београду, сазнајемо да је пожртвованост Српкиња неуобичајена. Говорећи о приликама о животу у Београду, у току окупације 1916. године, дотиче се жена: „Има жена које су иначе биле имућне и које су се сад примиле чишћења улица, јер на тај начин добијају пола килограма брашна на име дневнице која им се даје на концу недеље. Дакле, три и по килограма брашна за недељу дана као награда за тај рад.“⁷⁷ Све ово наговештава да је жена била укључена у важне токове друштва, најпре крајем 19. века, а затим и у 20. веку.⁷⁸

Балкански ратови, као и Први светски рат, пресудно су утицали да жене, преузимајући ангажман у српској војсци, потисну устаљено схватање да је жена биолошки предодређена да буде посвећена породици и у сенци улоге мушкараца ратника. Жена је у поменутом периоду потиснула потчињеност мушкарцу и изашла из мушких оквира. У данима одлуке и недоумице била је подршка, подстрек и потпора мушкој популацији. У прилог томе иде и чињеница да је историја забележила многе храбре, борбене и истрајне жене

⁷⁵ J. Milanović, *Mabel Grujić i Delfa Ivanić*, str. 14.

⁷⁶ *Правда*, бр. 2, 2. јануар 1913, стр. 1, *Жене и рат: Улога српских кћери*.

⁷⁷ АС, МИД, ПО, ролна 507, документ XV/637.

⁷⁸ О женском питању у Србији крајем 19. века, видети: А. Павићевић, *Жене и њихова моћ у друштву: проучавање друштвене симетрије у контексту полних улога*, у: Гласник Етнографског института САНУ, књ. XLVIII, Београд, 1999, стр. 86-89; М. Исић, В. Гудац Додић, *Жена је темељ куће: жена и породица у Србији током двадесетог века*, Београд, 2011.

које су се поједнако истакле у првим борбеним редовима и у позадини фронта.

Детаљним прегледом литературе уочили смо да се од седамдесетих година 20. века на таласу феминизма као политичког покрета развија научна област женске историје. Развој поменути историје допринео је томе да теме које су доста дуго биле у запећку, постану актуелне истраживачима и истраживачицама. Ипак, приоритетније теме из домена политичке историје посвећене поводима и узроцима избијања Првог светског рата, ратној катастрофи, формирању нових држава и нестанку постојећих, као и фрагментарни подаци којима историја располаже и разумењем историјских извора о улози жена у рату – допринеле су томе да историја буде водећа у истраживању војне и дипломатске историје, у расветљавању догађаја из друге деценије 20. века.

Анализа литературе показује да су се улоге „истраживача“ жена у рату прихватили људи из свих сфера живота и из разних професија. Тако је жена постала омиљена тема публициста, неретко употребљавана у чисто комерцијалне сврхе. Историографски приступ је потиснут, те смо тако добили једну поприлично стереотипну историју. Сматрамо да, након једног века, званична историјска наука може да осветли сва важна питања и понуди релевантне одговоре о улози жене у рату.

Уколико се осврнемо на улогу жена у Балканским ратовима и у Великом рату, схватићемо да је помоћ женске популације била од великог значаја за опстанак државе и војске. Неоспорно је да су жене у малом броју биле ангажоване на фронту у улози боркиња. Борбени пут Милунке Савић (1892-1973) остао је овећан са седам одличја, а Софије Јовановић (1892-1979) са десет. Први светски рат изнедрио је и прву официрку у српској војсци, Британку Флору Сендс, која је одликована седам пута. Не треба заборавити дело и лик Живане Терзић, Наталије Бјелајац и Антоније Јаворник.⁷⁹

Велики допринос жена огледао се и у транспорту рањеника. Жене су возиле санитарске аутомобиле у борбама на фронту у Добруци и Солуну. Историја их је забележила као „летеће даме“. На фронту у Добруци поред Евелин Хаверфилд (Evelina Haverfield), која је била предводница транспортне јединице, санитарске аутомобиле су возиле и Рут Плимсол (Ruth Plimsoll), Гледис Џенсен (Gladys Jensen).⁸⁰ Жене на челу транспортних јединица имале

⁷⁹ Детаљно видети: М. Жикић, *Жене у српским ослободилачким ратовима (1912-1918)*, Нови Сад: Покрајински завод за равноправност полова, 2019.

⁸⁰ Цералдин Хеџес је била шефица санитарске аутомобилске секције у рангу мајора. У Русији је била од септембра 1916. године до одласка дивизије, као официрка у аутомобилском

су високе чинове: мајор и поручник. Транспортна јединица у Солуну била је од великог значаја у борбама на Горничеву и Кајмакчалану. Јединица је имала четири „летеће даме“, жене возаче: Кетрин Мери Харли (Catherine Mary Harley), Мери Жозефин Бедфорд (Mary Josephine Bedford), Кетлин Дилон (Kathleen Dillon) и Олив Келсо Кинг (Olive Kelso King).⁸¹ Њихова улога била је да преузму рањенике од завојшта и да их што брже и безбедније одвезу до хируршке болнице. Управница аутомобилског одреда била је предводница санитарске колоне и прва је указивала најхитнију помоћ рањеницима. Ове „летеће даме“ су се кретале у колони. Саме су руководиле радом на евакуацији и спроводиле организацију при транспорту.

Неоспорно је да је највећа присутност жена била у медицинским мисијама. Била је то област која је по први пут женама са факултетском дипломом медицинског факултета омогућила да се баве лекарским позивом у Србији. Лекарке су претежно биле ангажоване у позадини, али их је било и на фронту, у складу са потребама. Уочи Првог балканског рата Србија је имала 1.500 обучених болничарки⁸² и 16 жена лекара.⁸³ Ове жене налазиле су се на челу резервних војних болница, истовремено обављајући своје лекарске дужности као што су хируршке интервенције, обдукције, лечење оболелих и превенција заразних болести.⁸⁴ Важно је поменути да се улога лекарки није сводила само на пружање медицинске помоћи: оне су неговале рањенике, рибале и дезинфиковале подове у болницама, постављале колац за шаторе, у којима су лечени болесници, копале су канале и јаме за помије, мењале постелину, радиле на сузбијању заразе, отпушавале канализацију, чистиле болнице. Ових послова се нису либиле ни владарке многих држава. У току

одељењу; за време операција у Добруци одликована је за свој рад у вези са транспортовањем наших рањеника при најтежим околностима приликом повлачења у септембру и октобру 1916. године. За заслуге у рату предложена је за Орден Светог Саве четвртог степена (ВА, П-3а, К. 108, Ф. 6, Д. 18).

⁸¹ Рођена 30. јуна 1885. године у сиднејском предграђу Кројдон. У петнаестој години остала је без мајке. Средње образовање стекла је у сиднејској гимназији, а у Немачкој (Дрезден) завршила факултет. Била је авантуристичког духа, планинарка и љубитељка језика и аутомобила. На Балкану је дејствовала у саставу Болнице шкотских жена, од 1915. године, па у наредне две и по године. Веома брзо је овладала српским језиком. У Солуну је радила на пружању помоћи српској војсци. Године 1920. напустила је Србију, а две године касније била на венчању краља Александра Карађорђевића. Била јој је то и последња посета Србији (*Помоћ Аустралијанки Србији током Првог светског рата*: [Народна скупштина Републике Србије 6-17. март 2015: каталог изложбе] [Београд 2015]).

⁸² Ј. Милановић, *О женском јунаштву – српске жене у одбрани отаџбине*, у: *Први светски рат / приредили Слободан Владушић, Ђорђе Ђурић/ Нови Сад, 2015, стр. 296.*

⁸³ АСАНУ, *Историјска збирка (13339)*, др Станојевић, *Моје патне белешке.*

⁸⁴ V. S. Gavrilović, *Žene lekari u ratovima 1876-1945. na tlu Jugoslavije*, Београд 1976, стр. 25, 29-30.

Великог рата (1915), у Нишкој окружној болници, радила је прва жена апотекарка у Србији, Десанка Околичањи Рувидић. Наравно, овде ћемо поменути само нека имена храбрих и хуманих лекарки: Драгу Љочић, Марију Вучетић Прита, Надежду Стојановић, Божану Бартош, Драгињу Бабић, Веру Марковић, Елизабету Рос (Elisabeth Ross)⁸⁵, Елси Инглис (Elsie Inglis), Беатрис Мекгрегор (Beatrice MacGregor), Едит Блејк Холвеј (Edith Blake Hollway), Џенет Меквиј (Janet Mcwea), Елизабет Брук (Elizabeth Brook), Кетрин Лујзу Корбет (Catherine Louisa Corbett)⁸⁶, Алис Хатчинсон (Alice Hutchinson)⁸⁷, Розали Мортон (Rosalie Morton), Агнес Бенет (Agnes Bennett),⁸⁸ Џеси Ен Скот (Jessie Ann Scott)⁸⁹, Лилијан Купер, као и две Шкоткиње, Сибил Луис Левис (Sybil Lonie Lewis)⁹⁰ и Ану Лејлу Мункастер (Anna Leila Muncaster)⁹¹.

У највећем броју жене су за време рата биле добровољне болничарке и са највећом савесношћу и усрдношћу неговале су рањенике и болеснике и указивале им велику пажњу. Од јутра до вечери превижале су ране, шиле, крпиле и прале завоје, припремале храну и разговарале са рањеницима. Улога добровољних болничарки је била најзахтевнија у раду са особама са

⁸⁵ Елизабет Рос рођена је 14. фебруара 1878. у Лондону. Била је кћи познатог банкарка Доналда Александра и Елизабет Вилсон. Већи део детињства је провела у Шкотској. Факултетско образовање имали су сви млађи чланови породице Рос. Медицину је студирала на колеџу у Глазгову. Дипломирала је 1901. године. Радила је у Персији до почетка Великог рата. У историји је остала запамћена као прва жена бродски лекар у Индији и Јапану (*Danas: dodatak „Naše velike Britanke“*, br. 6346, 13. februar 2015, стр. 11b).

⁸⁶ ВА, П-3а, К. 124, Ф. 2, Д. 18.

⁸⁷ Докторка Алис Хачинсон (Alice Hutchinson) је са великим искуством на ратиштима, најпре у Бугарској током балканских ратова, са доктором Стобартом, а касније у Француској, с првом јединицом шкотских жена, прихватила позив докторке Инглис и крајем априла 1915. године упутила се у Србију на челу нове мисије. Експедиција је преко Солуна стигла у Ваљево, почетком јуна. О њеном доласку у Србију, видети: И. Петровић, *Шкотске жене*, стр. 22; М. Ђурчин, *Британске жене*, у: Нова Европа, књ. 12, бр. 16, 1. децембар, 1925, [уредили Л. Поповић, М. Костренчић, М. Ђурчин], Загреб 1922, стр. 483; Е. Inglis, *Bolnice Škotskih žena, pre deset godina: Scottish Women's Hospitals*, у: Нова Европа, књ. 12 (1. децембар 1925) [уредили Л. Поповић, М. Костренчић, М. Ђурчин], Загреб, 1925, стр. 488; У. Остојић-Фејић, *нав. рад*, стр. 431; Ј. Лазаревић, *нав. дело*, стр. 120, 129; С. Поповић Филиповић, *Iz postojbine Javora*, стр. 79.

⁸⁸ Агнес Бенет је рођена у Сиднеју 1872. године. Гимназијско образовање је стицала у Лондону и Сиднеју. Академско образовање из природних наука стекла је 1894. године у области геологије и биологије. У Единбургу је завршила Медицински факултет 1899. године. Радила је као прва лекарка на Новом Зеланду у државној болници за мајку и дете. На почетку Првог светског рата радила је у болници у Каиру као једина жена хирург. Од 1916. године била је ангажована на Солунском фронту. Преминула је 1960. године (С. Поповић Филиповић, *Др Агнес Бенет*, стр. 367-383).

⁸⁹ ВА, П-5, К. 24, Ф. 2, Д. 34.

⁹⁰ ВА, П-3, К. 296, Ф. 12, Д. 6/188.

⁹¹ ВА, П-5, К. 24, Ф. 2, Д. 34.

инвалидитетом у болницама у Француској и њеним колонијама у северној Африци.⁹²

Друштвено-хуманитарне организације (*Женско друштво*, *Друштво Кнегиња Љубица*, *Коло српских сестара*) допринеле су окупљању образованих и хуманих жена у циљу помоћи држави и друштву. Њихова помоћ била је од непроцењиве вредности јер су израђивале санитарски материјал и одећу за рањенике и војнике, те радиле на прикупљању прилога за болнице, на слању лекова, ћебади и рубља. Организовале су чајнице и прихватне станице за рањенике, али и дочекивале санитарске возове пуне рањеника и болесника. Дистрибуирале су јеванђеља за цркве и манастире у областима ослобођеним у Балканским ратовима. О доприносу друштвено-хуманитарних организација сведочи запис добровољне болничарке у Србији и публицисткиње из Цириха, Катарине Кларе Штурценегер. „Црвени крст, Коло сестара, Женевско друштво, Друштво Кнегиње Љубице, итд, сви ти одбори које сачињавају српске госпође, познате као одушевљени патриоти и које су се сасвим посветиле неговању српских јунака. Све те добротворне организације ставиле су себи у задатак превијање рана, и похитале да ублаже душевне патње, да олакшају беду сиромаша и сваковрсне болове домаћих људи и избеглица.“⁹³

Након окупације државе припаднице друштвено-хуманитарних организација су у избеглиштву обављале хуманитарну делатност преко Комитета српских госпођа формираних у Ници, Паризу, Риму и Хагу. Радиле су на слању пакета српским заробљеницима у Аустроугарској и Немачкој. Бавиле су се изразом и продајом ручних радова, лутака обучених у српску народну ношњу, тканина и везова са народним мотивима, као и српских опанака. Организовале су концерте угледних уметника и тиме доприносиле прикупљању помоћи српским војницима и рањеницима у санитарском материјалу и преобуци.⁹⁴ Прикупљена финансијска средства упућивана су ратним заробљеницима, сиромашним ђацима и избеглицама, као и болницама у Француској и Бизерти у којима су били смештени српски рањеници.

⁹² М. Жикић, *Жене у српским ослободилачким ратовима (1912-1918)*, Покрајински завод за равноправност полова, Нови Сад, 2019.

⁹³ Катарина Клара Штурценегер, *нав. дело*, стр. 110.

⁹⁴ Српске новине, бр. 37, 2. јули 1916, стр. 3. *Наши дописи. Писмо из Нице*.

Проучавајући улогу, значај и функцију женских друштава у 19. и 20. веку др Јасмина Милановић је припаднице поменутих друштава назвала „војском милосрђа“.⁹⁵

Жена је у рату водила рачуна и о ратној сирочади, стипендирала је студенте у иностранству, слала привремену помоћ ђацима у случају болести, социјално угроженим ученицима и ученицама је плаћала школске књиге и превоз, набављала одела, зимске капуте и плаћала полагање матурског течаја. Пружале су помоћ у отварању лечилишта и санаторијума за туберкулозне студенте и студенткиње и ђаке. Покренуле су изградњу пансионата за образовање деце погинулих ратника и организовале одборе за прикупљање прилога у санитарском материјалу и новцу, учествовале у формирању прихватних центара за избеглице, радиле на уређењу логора за избеглице и њихово збрињавање. Приређивале су представе, држале курсеве француског језика, организовале забавишта и читаонице. На Корзици су жене у радионицама израђивале везове са српским мотивима и пиротске ћилиме. Такође, оне су управљале домовима за рехабилитацију особа са инвалидитетом, бавиле се њиховим збрињавањем и биле укључене у њихов опоравак од депресије. Организовале су курсеве за обављање столарских, обућарских, плетарских, берберских, пинтерских и других заната. Француске болничарке су обучавале следеће војнике Брајевој азбуци, организовале концерте за следеће српске војнике и правиле удлаге.⁹⁶

Жена је путем пропаганде радила на представљању српског војника, држала говоре о страхотама рата, опустошеној и окупираној земљи и на тај начин прикупљала помоћ за свој народ. Оне су писањем, говорима широм света, јавним предавањима, дале огроман допринос малом српском народу у борби против окупатора, а циљ је био прикупљање новчаних средстава за куповину аутомобила, одела и доњег веша за војнике, као и отварање кантина. Амбасадорке српске државе биле су представнице чувене породице Христић, Елизабет и Ана, као и Јелена Лозанић, ћерка Савке и Симе Лозанић.

Угледни листови, *Тајмс* (The Times), *Чикаго трибјун* (The Chicago Tribune) и *Американ католик ривју* (The American Catholic Review), захваљујући Елизабети Христић писали су о ситуацији на Балкану за време Балканских ратова.⁹⁷ У листу *Тајмс* за време Првог светског рата писала је о тешком положају у коме се налазила Србија, као и о недостатку санитарског

⁹⁵ http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=151#_ftn26

⁹⁶ М. Жикић, *Жене у српским ослободилачким ратовима (1912-1918)*, Покрајински завод за равноправност полова, Нови Сад, 2019.

⁹⁷ С. Поповић Филиповић, *Храброст између редова*, стр. 310.

материјала, и упутила јавни апел за слање прилога и помоћ Србима.⁹⁸ Била је преводилац ратних песама и војничких скица које су објављене у *Тајмсу*, *Морнинг посту* (Morning Post), *Пал мал газети* (Pall mall Gazette), *Ивнинг њузу* (Evening News) и *Вестминстерској газети* (Westminster Gazette). Објављивала је писма српских војника са фронта у којима је описана ситуација у земљи, живот у избеглиштву, дани обележени страхом и немиром. Ова писма, поред тога што пружају детаљан увид у живот обичног човека у ратном вихору, представљају и драгоцену сведочанство и пример српске храбрости, оптимизма и вере у боље сутра.⁹⁹

За време балканских ратова и Великог рата, Ана Христић, као сарадница лондонског листа *Дејли експрес* (Daily Express), упознавала је јавност са ситуацијом у Србији. Њени прилози из Србије објављени су и на далеком Пацифику. Крајем 1914. године допутовала је у Србију као ратни репортер *Дејли експреса* и у сваком броју објављивани су њени текстови посвећени Ваљеви, насловљени са „Апел за Ваљево!“, у којима је била приказана страшна слика тифусом погођеног Ваљева. Апеловало се на прикупљање прилога за помоћ српском становништву.¹⁰⁰ Посебно место у пропагандној делатности припада и познатим сифражеткињама Емелин и Кристабел Панкхрст (Emmeline and Christabel Pankhurst), које су иницирале политичко-пропагандно деловање у Британији са циљем да упознају британску јавност са ситуацијом у Србији.¹⁰¹ Њихово гласило био је лист *Британија* (Britannia), под управом Кристабел, из чијег се „ока није измакао никад ниједан славни подвиг, ниједна победа српске војске“.¹⁰²

Жене су пронеле глас о српској држави и писањем књига. Прва књига на енглеском језику о Србима јесте дело брачног пара Аскју (Alice and Claud Askew) објављена 1916. године. На промоцији српске историје радила је лекарка Беатрис Стивенсон (Beatrice Stevenson) из Њујорка. Она је у угледним америчким часописима објављивала радове о српским народним

⁹⁸ АЈ, ЗЈЈ-П, 80-75-330.

⁹⁹ Писмо једног артиљеријског мајора: „Ми се налазимо близу места, које је прекривено крстовима. На сваком крсту се налази венац од лишћа. Људи тако воле да одају пошту храбрима који су дали своје животе. То њима много значи. Један од два брата је јуче погинуо, а други је скинуо свој орден и ставио на тело свог брата пре него што га је сахранио. Он је то подједнако заслужио, а ја ћу већ ускоро добити нови орден“, биле су његове речи. Добро се исплачемо у жалости за онима које изгубимо, па нам онда дође као шок што то олако и брзо прежалимо чим прође сахрана, као да смо деца.“ (С. Поповић Филиповић, *Храброст између редова*, стр. 319).

¹⁰⁰ *Политика*, бр. 7933, 7. јун 1930, стр. 8, *Мис Ани Христић*.

¹⁰¹ М. Жикић, *Емелин и Кристабел Панкхрст о Србији и Србима у Великом рату*, у: Синеза Вол. 2, бр. 1/2021 стр. 27-38.

¹⁰² АЈ, ЗЈЈ-П, 80-75-331.

песмама. Велика добротворка, Американка Рут Фарнам (Ruth Farnam) радила је у Србији од 1912. године у улози добровољне болничарке, негујући и лечећи рањене српске војнике. Њена помоћ није изостала ни у току 1913. године када је са истом пожртвованошћу бринула о српским рањеницима. На почетку Првог светског рата поново је боравила у Србији, и у Врњцима и околини делила помоћ сиромашним породицама до окупације. Када је непријатељ у октобру 1915. године заузео српску државу, отпутовала је у своју домовину - Америку. Тамо је почела да обавештава јавност о тешком животу у Србији, како писаном речју тако и говором.¹⁰³ Сећања на Србију преточила је у књигу о Србима, са посебним освртом на српску жену као жртву рата.¹⁰⁴ Књига је штампана у 30.000 примерака и у Америци се веома брзо распродала. Сви одбори формиран за помоћ Србима у Канади, прикупљене прилоге су слали Одбору у Лондону. У извештају начелника штаба Врховне команде, војводе Живојина Мишића, пише: „[...] једном речи, за последњих седам година радила је за Српство као што може и најискренији и најбољи пријатељ. За овакав искрен, предан и успешан рад похваљујем овим наредника српске војске госпођу Фарнам (Ruth Farnam).“¹⁰⁵

3. Закључак

Жене су у ратовима од 1912. до 1918. године дале огроман допринос српској војсци. Одиграле су велику улогу на фронту, при евакуацији и транспорту рањеника и пропаганде. Ангажман жена у рату садржан је у предлозима за одликовање, где се у образложењу експлицитно наводи улога и значај жене у ратним ситуацијама. Жене су учешћем у рату промениле укорене традиционалне, верске и обичајне ставове. Предратна маргинализована улога жена доживела је трансформацију кроз ратне године друге деценије 20. века. Бити предводница санитарске колоне, лечити рањенике, борити се са пушком у руци на фронту, организовати прикупљање санитарског материјала, допремање пакета заробљеницима, речју и пером обавештавати свет о догађајима на Балкану, само су неки од примера који сведоче о значају и доприносу жена српском народу и држави у ратовима друге деценије 20. века. Због тога, с пуним правом, можемо рећи да су својим делањем показале потенцијале, способности и место које заслужују у друштву. Тест хуманости, издржљивости и храбрости жене су положиле у најтежим ратним данима

¹⁰³ ВА, П-5, К. 172, Ф. 1, Д. 1.

¹⁰⁴ R. S. Farnam, *A nation at bay: what an American woman saw and did in suffering Serbia: with thirty illustrations*, Indianapolis, 1918.

¹⁰⁵ Рут Фарнам је одликована Орденом Светог Саве четвртог и петог степена (ВА, П-5, К. 172, Ф. 1, Д. 1).

током Балканских ратова и Великог рата. Нажалост, резултати оваквог доприноса нису женама омогућили стицање права гласа, али су начињени кораци поступно померали границе положаја жена које су својим учешћем поднеле велики терет за опстанак српског друштва у за њега најтежим тренуцима. Стога њихов допринос и њихова улога не сме бити заборављена, већ даље истраживана.

Извори и литература

Извори

Архив Србије Београд (АС)

Фондови:

Министарство иностраних дела – Београд (1838–1920) – политичко одељење (МИД-ПО)

АСАНУ, Историјска збирка (13339), др Станојевић, Моје ратне белешке.

Војни архив Београд (ВА)

Фондови:

Фонд Војска Кнежевине/Краљевине Србије, 1847–1920.

Пописник бр. 3 – Ратна архива Врховне команде српске војске и свих њених одељења од 1914. до 1920. године.

Пописник бр. 3а – Архивска грађа материјалних одељења и органа Врховне команде (неоперативног карактера) од 1914. до 1920. године.

Пописник бр. 5 – Ратна архива Министарства војног, са одељењима и установама, од 1914. до 1923. године.

Архив Југославије у Београду (АЈ)

Збирке:

Јовановић Јован Пижон 1870–1939. (80)

Електронски извори

http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=151#_ftn26

Штампа

Правда, бр. 2, 2. јануар 1913, стр. 1, Жене и рат: Улога српских кћери.

Политика, бр. 7933, 7. јун 1930, стр. 8, Мис Ани Христић.

Danas: dodatak „Naše velike Britanke“, br. 6346, 13. februar 2015, стр. Пв.

Литература

- А. Павићевић, Жене и њихова моћ у друштву: проучавање друштвене симетрије у контексту полних улога, у: *Гласник Етнографског института САНУ*, књ. XLVIII, Београд, 1999, стр. 86-89;
- М. Исић, В. Гудац Додић, Жена је темељ куће: жена и породица у Србији током двадесетог века, Београд, 2011.
- А. Столић, Од политике ка новим научним дисциплинама: женска и родна историја, у: *Хуманизација универзитета* / [главни и одговорни уредник Бојана Димитријевић] Ниш, 2013, стр. 386.
- А. Столић, Са родољубљем српских жена имаће свет још да рачуна..., у: *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе* / уредници Срђан Рудић, Миљан Милкић / Београд, 2015, стр. 375-386.
- V. S. Gavrilović, *Žene lekari u ratovima 1876-1945. na tlu Jugoslavije*, Beograd, 1976, str. 25, 29-30.
- G. Bok, *Žena u istoriji Evrope: od srednjeg veka do danas*, Beograd, 2005.
- Dž. Stjuart Mil, *Potčinjenost žena*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.
- E. Inglis, *Bolnice Škotskih žena, pre deset godina: Scottish Women's Hospitals*, у: *Нова Европа*, књ. 12 (1. децембар 1925) [уредили Ј. Поповић, М. Костренчић, М. Ђурчин], Загреб, 1925.
- М. Жикић, Емелин и Кристабел Панкхрст о Србији и Србима у Великом рату, у: *Синеза Вол.* 2, бр. 1/2021 стр. 27-38.
- И. Петровић, *Шкотске жене уза Србе: 1914-1918*, Нови Сад, 2010.
- Ј. Лазаревић, *Енглескиње у српском народу*, Београд, 1929.
- Ј. Милановић, О женском јунаштву – српске жене у одбрани отаџбине, у: *Први светски рат* / приредили Слободан Владушић, Ђорђе Ђурић/ Нови Сад, 2015, стр. 295-304.
- Ј. Milanović, Mabel Grujić i Delfa Ivanić dobročiniteljke srpskog naroda, у: *Istorija 20. veka*, God. 32, br. 1 (2014), str. 9-26.
- Ј. Stuart Mill, Н. Т. Mill, *Rasprave o jednakosti polova*. Filip Višnjić, 1995.
- К. Ofen, *Evropski feminizmi: 1700-1950: [politička istorija]* / preveo Savo Romčević / Evoluta, Beograd, 2015.
- К. Клара Штурценегер, *Србија у рату 1914-1916: истинити доживљаји илустровани са 120 фотографија Швајцаркиње немачког порекла у служби Црвеног крста*, Нови Сад, Београд, 2014.
- М. Ђурчин, Британске жене, у: *Нова Европа*, књ. 12, бр. 16, 1. децембар, 1925, [уредили Ј. Поповић, М. Костренчић, М. Ђурчин], Загреб 1922, стр. 477-485.

- М. Bjelajac, *Oficirska žena u Srbiji i Jugoslaviji 1862-1946*, у: *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka*, 2, Položaj žene kao merilo modernizacije / [glavni i odgovorni urednik Latinka Perović, Beograd, 1998, str. 126-139.
- М. Krippner, *The Quality of Mercy: women at war: Serbia 1915-18*, London 1980.
- М. Жикић, *Жене у српским ослободилачким ратовима од 1912. до 1918. године*, Нови Сад, 2019.
- R. S. Farnam, *A nation at bay: what an American woman saw and did in suffering Serbia: with thirty illustrations*, Indianapolis, 1918.
- S. Popović Filipović, *Hrabrost između redova: Ani Hristić u Srbiji i vreme odvažnih* / prevodi: Bob Filipović i Slavica Popović Filipović / Beograd, 2015.
- S. Popović Filipović, *Iz postojbine Javora: kanadsko-britanska medicinska i humanitarna pomoć Srbiji u Prvom svetskom ratu = From the Homeland of Maple Tree: the Canadian-British Medical and Humanitarian Help to Serbia in the First World War* [prevodi Bob Filipović i Slavica Popović Filipović; fotografije Bob Filipović i Nenad Krstić], Beograd, 2013.
- С. Поповић Филиповић, Др Агнес Бенет на челу Болнице шкотских жена на Солунском фронту, у: *800 година српске медицине* / [уредник Брана Димитријевић] Београд 2011, стр. 367-383.
- У. Остојић-Фејић, Британске жене у Србији током Првог светског рата, у: *Зборник радова Десети конгрес историчара Југославије* [Београд] (15-17. јануар 1998), Београд 1998, стр. 429-436.

The role and contribution of women to the Serbian wars of liberation

In the wars the Serbian army fought 1912-1918, women together with men provided assistance to the Serbian army for a seven-year period. In the whirlwind of war, women were the support and encouragement to the male population. Women were up to the task entrusted to them as the head of the health department, fighters at the front, state ambassadors, hospital managers or the presidents of women's societies. Certainly, the war period "challenged the male hegemony" and allowed women to show their possibilities outside the family. All this led to changes in gender roles and the emancipation of women. The paper analyzes the role of women in the wars of the Serbian army 1912-1918. I will review the contribution of women from Serbia and abroad through their involvement in the seven-year war period. I will show the importance of women on the front, humanitarian organizations, transport units, medical missions, and propaganda. The paper shows women's contribution to the Serbian state and the army in the Balkan Wars and the Great War, as well as the marginalization of women's potential in the centuries that preceded the 20th century.

Keywords: women, Balkan wars, The Great War, medical missions, propaganda, female fighters.

Јелена Бранков-Черевички

дипл. правница
шефица одсека за људске ресурсе
и координаторка за родну равноправност
и спровођење политике једнаких могућности
у Општинској управи Бечеј
jelena.brankov.cerevicki@becej.rs

ИНТЕРКУЛТУРАЛНОСТ И РОДНА РАВНОПРАВНОСТ У ОПШТИНИ БЕЧЕЈ

Начело родне равноправности и недискриминације је једно од темељних начела људских права. Оно претпоставља услов или стање које омогућава женама и мушкарцима једнако уживање права, друштвено вреднованих добара, могућности и ресурса у свим сферама друштва – економској, политичкој, социјалној и културној. Родну равноправност тешко је остварити без сразмерног учешћа жена у процесу доношења одлука у свим областима јавног живота и на свим нивоима, и зато је борба за њено остварење стална и непрекидна мисија.

Родна равноправност и забрана дискриминације су загарантовани многим правним актима, како међународним, тако и националним. Особе које се у локалним самоуправама баве пословима из области родне равноправности и спровођења политике једнаких могућности, у свом раду руководе се Европском повељом о родној равноправности на локалном нивоу¹ која има за циљ усмеравање снага и партнерстава локалних и регионалних управа ка постизању веће равноправности. Усвајајући начела и смернице ове повеље, након годину и по дана рада на креирању стратегије за унапређење положаја жена, Општина Бечеј је крајем 2018. године усвојила Локални акциони план са конкретним активностима и мерама за побољшање и унапређење родне равноправности у својој заједници.

Циљеви којима се тежило усвајањем овог документа односили су се на оснаживање жена за запошљавање (са посебним акцентом на жене на селу) путем едукативних програма са једне стране, и на унапређивање приступа услугама – социјалним и здравственим, односно садржајима из области културе са друге стране, како би оне биле у складу са реалним потребама жена. Идеја водила била је уродњавање јавних политика путем јачање

¹ Документ који је 2006. године усвојио Савет европских општина и региона (CEMR) као асоцијација локалних и регионалних власти из преко тридесет земаља Европе.

сарадње између институција на локалу, месних заједница, организација цивилног друштва, сеоских удружења жена и свих других актера и актерки друштвене заједнице.

Кључне речи: родна равноправност, локални акциони план, пројектне активности, унапређење положаја жена, општина Бечеј.

I

Идеја равноправности међу људима је исконска тежња потлачених, мање вреднованих, понижених и на све начине дискриминисаних припадника и припадница друштва. Идеја о равноправности међу људима је цивилизацијска тековина, а ниво и облици њеног остварења показатељ су развоја и достигнућа једног друштва. Борба за њено остварење је стална и непрекидна мисија, посао у коме не сме бити одмора ни предаха а најмање одступнице. Сваког дана сведочимо да „једном освојена слобода“ не значи и неупитно право, већ да се давно добијене битке морају изнова освајати. Скорашњи пример за то је пресуда Врховног суда САД (од 24. јуна 2022. године) којом је после педесет година у тринаест америчких држава укинута потпуно право на абортус, а у још пет делимично.

Родна равноправност и забрана дискриминације су загарантовани многим правним актима, како међународним тако и националним, почев од Универзалне декларације о људским правима (УН 1948), преко Конвенције о елиминисању свих облика дискриминације жена (CEDAW) из 1979. године до Устава Републике Србије и Закона о родној равноправности. Сви заједно чине правни оквир који подразумева *„једнака права, одговорности и могућности, равномерно учешће и уравнотежену заступљеност жена и мушкараца у свим областима друштвеног живота, једнаке могућности за остваривање права и слобода, коришћење личних знања и способности за лични развој и развој друштва, једнаке могућности и права у приступу робама и услугама, као и остваривање једнаке користи од резултата рада, уз уважавање биолошких, друштвених и културолошки формираних разлика између мушкараца и жена и различитих интереса, потреба и приоритета жена и мушкараца приликом доношења јавних и других политика и одлучивања о правима, обавезама и на закону заснованим одредбама, као и уставним одредбама“* како је то и дефинисано у члану 3 Закона о родној равноправности².

² „Сл. гласник Републике Србије“, број 52/2021.

Запослени и запослене у локалним самоуправама који/е су задужени за обављање послова из области родне равноправности и спровођење политике једнаких могућности, у свом раду руководе се Европском повељом о родној равноправности на локалном нивоу (у даљем тексту: Европска повеља) која има за циљ да „општинама и градовима помогне да у вршењу својих надлежности обезбеђује и унапређује равноправност жена и мушкараца, односно да регулише и управља знатним делом јавних послова у складу са интересом локалног становништва“.

Европска повеља у свом првом делу промовише шест основних начела:

1. Равноправност жена и мушкараца као фундаментално право,
2. Да би родна равноправност била загарантована, морају се решавати питања вишеструке дискриминације и неповољног положаја,
3. Подједнако учешће жена и мушкараца у процесима одлучивања је предуслов за демократско друштво,
4. Елиминисање родних стереотипа је од кључног значаја за постизање равноправности између жена и мушкараца,
5. Укључивање родне перспективе у све активности локалне и регионалне управе је неопходно у процесу побољшања равноправности између жена и мушкараца,
6. Акциони планови и програми за које су обезбеђена одговарајућа средства неопходан су алат за унапређивање родне равноправности.

Други део се односи на начине имплементације Европске повеље и њених одредаба, а трећи и главни део садржи све надлежности локалног нивоа управљања груписане у неколико тема: демократска одговорност, политичка улога, општи оквир за равноправност, улога послодавца, јавне набавке и уговарање, улога пружања услуга, планирање и одрживи развој, улога надзорног тела, братимљење и међународна сарадња.

Скупштина општине Бечеј је Одлуку о усвајању Европске повеље донела на седници одржаној дана 23.12.2016. године и тако показала својим грађанима и грађанкама да ће водити рачуна о равноправности и послала важну политичку поруку свима у окружењу да је то вредност за коју се залаже. Истовремено, тиме је преузела и обавезу да у року од две године након усвајања повеље изради и усвоји Локални акциони план (ЛАП) за унапређење положаја жена и родне равноправности као стратешки документ јавне политике у области родне равноправности.

Након потписивања Европске повеље, у општини Бечеј се студиозно приступило изради ЛАП-а. Стручну помоћ у том процесу обезбедила је Стална конференција градова и општина (СКГО) како би на примеру Бечеја

развила модел и методологију која би била од користи и другим општинама и градовима.

Први корак је био формирање радне групе за израду ЛАП-а у коју су позвани представници и представнице локалне самоуправе, институција и организација цивилног друштва. Одзив је био одличан и врло брзо је створен широк круг учесника и учесница из различитог друштвеног миљеа, интересовања и деловања. Успостављена сарадња је обogaћена активностима које на први поглед не припадају самом стратешком документу, али су га апсолутно обогатиле: гимназијски професори и професорке (филозофије, социологије, историје, књижевности, српског и енглеског језика) су се са својим ученицима и ученицама, матурантима и матуранткињама три недеље бавили темом феминизма и научно презентовали на манифестацији „Дани науке“ заједно са свим другим научним сазнањима из редовног образовног програма.

Градско позориште Бечеј је у сарадњи са општинском Канцеларијом за младе организовало гостовање неколико позоришних представа на тему феминизма (*Три гвинеје* Вирџиније Вулф у извођењу ученица Филолошке гимназије из Београда, представу *Мушкарчине* у продукцији Центра Е8) и радионице у којима су се млади људи бавили родним стереотипима, родним улогама и родно заснованом насиљу (такође у организацији Центра Е8 *Буди мушко* одржана је тродневна радионица намењена младићима и радионице које су организовале бечејске невладине организације).

На састанцима радне групе дискутовало се о подацима у области родне равноправности које је потребно прикупити и анализирати, почев од статистичких података о заступљености жена у укупном становништву општине Бечеј, њиховом власништву над некретнинама, посебно у погледу обрадивог земљишта, броју власница пољопривредних газдинстава, запослености и образовању. Договорено је да се ураде фокус групе са женама у свим сеоским срединама и спроведе анкета са грађанкама да би се чуло мишљење жена о начину живота и њиховим реалним потребама и очекивањима од локалне самоуправе Бечеј. Жене које живе у насељеним местима су на прво место истицале „да им је Бечеј далеко, да тешко долазе до информација о врсти услуга и потребним корацима за остваривање права из надлежности институција локалне самоуправе, да уколико немају свој превоз и свој новац нису у могућности да долазе на позоришне, концертне, биоскопске и друге културне догађаје који се одржавају у вечерњим сатима, да су им потребне нове радне квалификације како би се усудиле да крену у самостални посао или да се запосле код другог послодавца“. С обзиром на то да је у време када су вођени ови разговори италијански инвеститор у бечејској индустријској зони радио на отварању производног погона за

израду веша и друге конфекције, жене су у томе виделе прилику за запослење па су предложиле организацију курса за шивење. Исто тако, исказале су потребу за учењем енглеског, српског и мађарског језика (као језика средине) који је неходан услов за рад у услужним делатностима, а биле су заинтересоване и за информатичке обуке, козметичарске и маникирске курсеве и програме за стицање вештина из презентације производа. Истицале су да би им знање из књиговодства било од велике помоћи како у раду удружења жена, тако и за потребе самосталне делатности. Разговори у фокус групама организовани су при канцеларијама месних заједница, а мештанке су позиване путем медија, друштвених мрежа и објава на самој згради канцеларије. Удружења жена на селу која су активна у сваком насељеном месту такође су била канал комуникације, као и секретарке месних заједница које по природи посла познају већину својих суграђанки. Фокус групе чиниле су жене различитог узраста, статуса запослености, образовања и социјалног положаја. Важно је било прикупити информације од што већег броја жена из различитих друштвених група, јер се локалне јавне политике подједнако тичу старих и младих жена, као и девојчица, запослених и оних које то нису, жена са инвалидитетом, мајки са малом децом и децом школског узраста, предузеткиња и земљорадница, са посебним акцентом на припаднице рањивих група жена. Оно што је било заједничко свима, било да живе у Бечеју или у једном од пет насељених места, је осећај безбедности, односно небезбедности и нелагоде због недостатка уличне расвете, бицикличких стаза, лоших тротоара и посебно због потенцијалне опасности од паса луталица.

На основу прикупљених и анализираних података, одабрани су стратешки и приоритетни циљеви којима ће се овај документ бавити, а који су у поступку јавне расправе потврђени од представника и представница институција:

- Унапређење безбедности грађана и грађанки општине Бечеј са родног аспекта,
- Унапређење положаја сеоских жена,
- Унапређење јавних услуга на територији општине Бечеј како би у већој мери одговарале потребама грађана и грађанки,
- Повећане шансе девојчица и жена да се баве спортом,
- Унапређени капацитети локалне самоуправе да уведе родну перспективу у своје политике и програме.

Да би сваки од одређених стратешких циљева био остварив, водило се рачуна да осликава реалне потребе грађанки и грађана, да је у оквиру надлежности локалне самоуправе и да га је могуће финансирати из већ постојећег буџета.

Са финализацијом радне верзије документа започет је поступак јавне расправе. Акциони план је објављен на српском и мађарском језику (као службеним језицима) на интернет страници општине Бечеј, како би се целокупна јавност, и посебно актери и актерке спровођења ове јавне политике, обавестили о садржају документа и дали своје мишљење и сугестије.

Током трајања јавне расправе, од јула до септембра 2018. године одржани су јавни скупови у свим сеоским заједницама – Бачком Градишту, Бачком Петровом Селу, Радичевићу и Милешеву, као и у самом Бечеју, и сви су били медијски пропраћени од стране локалне кабловске телевизије и интернет портала Мој Бечеј³. Присутни грађани и грађанке су били активни у дискусији и посебно су изразили задовољство тиме што је у текст документа унето све што су током ранијих разговора и у анкетама истицали, а то је да се осећају запостављено и да њихову реч не чују представници и представнице локалне самоуправе. Скупштина општине Бечеј је након јавне расправе усвојила ЛАП за унапређење положаја жена и родне равноправности на седници одржаној 14. децембра 2018. године⁴ за период 2018-2022. године и он је доступан на званичном сајту Општине Бечеј⁵.

Велику подршку у сваком сегменту рада пружила је Стална конференција градова и општина (СКГО) без које овај посао не би био могућ. Није случајно што је СКГО изабрао Бечеј као пример развијања модела јавне политике у области родне равноправности за друге општине и градове у Србији. Феминистички покрет у Војводини је већ почетком XX века био изузетно снажан и сматра се да је прва феминисткиња у Србији била Бечејка Драга Дејановић (1840-1871), која је још пре 150 година јасно и политички артикулисала неопходност законске регулативе у вези са правима жена на школовање и запошљавање као кључних услова за еманципацију. Још једна Бечејка, Јулка Хлапец Ђорђевић (1882-1969) је оставила неизбрисив траг: школована у Бечу, прва је жена доктор филозофских наука у Аустроугарској монархији (са само 24 године) која се усудила да разматра питања о личним, породичним и политичким правима жена, те да руши табуе о породичним вредностима и односима мужа и жене.

Актуелизовањем теме феминизма у локалној заједници, усвајањем ЛАП-а, ангажовањем суграђанке докторке књижевности и научнице Жарке Свирчев, која се бави проучавањем и објављивањем књижевног опуса феминисткиња

³ mojbecelj.rs

⁴ „Службени лист општине Бечеј“, број, 15а/2018.

⁵ <http://www.becelj.rs/wp-content/uploads/2018/07/Akcioni-plan-opstine-Becelj-za-unapredjenje-polozaja-zena-i-rodne-ravnopravnosti-2018-2022.pdf>

почев од прве Драге Дејановић па до савременица, затим активностима које предузимају удружења сеоских жена и све друге организације цивилног сектора, као и разни појединци и појединке, општина Бечеј је наставила да унапређује родну равноправност ослањајући се на богато претходно искуство. Усвојен је, као проверен, приступ да се јавне политике планирају и спроводе у интерсекторском деловању великог броја учесника и учесница, уз претходно анализирање реалних потреба људи на које се односе, имајући у виду да је питање родне равноправности присутно у свим сегментима свакодневног живота.

II

После неколико месеци након усвајања ЛАП-а, у пролеће 2019. године Координационо тело за родну равноправност Владе Републике Србије изабрало је општину Бечеј да јој као једној од дванаест локалних самоуправа у Србији додели наменска бесповратна средства за спровођење неколико активности из усвојеног Акционог плана за унапређење положаја жена и родне равноправности, а све у оквиру пројекта „Кључни кораци ка родној равноправности“⁶.

Захваљујући менторској подршци СКГО, запослени у локалној самоуправи општине Бечеј били су оспособљени за самостални рад и одабир тема, активности и жељених циљева које су желели да постигну. Донаторима је предложен пројекат у којем је фокус био на сеоским женама и унапређењу њиховог живота путем едукација и развијања нових вештина неопходних за проналажење посла, с једне стране и побољшаном приступу социјалним и здравственим услугама, али и садржајима из области културе, с друге стране. Посредно, циљ је био пилотирати нов начин креирања и унапређења услуга које пружају кључне институције и организације, како би оне биле ефикасне и у складу са стварним потребама сеоских жена.

Предлог општинског тима је предвиђао да се пројекат „Ка унапређењу положаја сеоских жена у општини Бечеј“ реализује путем обука за шивење, рада на рачунару, учења писања радне биографије неопходне за конкурисање за посао, затим путем курсева учења језика и то пре свега језика средине – српског и мађарског. Паралелно са тим планирана је серија радионица о насиљу према женама, бризи о старима, здрављу и сличном, које би биле реализоване у сарадњи са Центром за социјални рад, Геронтолошким

⁶ Пројекат је реализован у сарадњи са агенцијом Уједињених нација за родну равноправност и оснаживање жена (UN WOMEN) уз финансијску помоћ Европске уније.

центром и Домом здравља. Циљ је био информисати сеоске жене о раду и надлежностима ових институција, док би са друге стране запослени и запослене у овим установама имали прилику да чују стварне потребе жена са села. Такође, у предлог пројекта је био укључен и програм Градског позоришта Бечеј које је са своје стране преузело обавезу да у сваком насељеном месту осмисли културни програм из свог репертоара. Намера је била да се успостави чврста сарадња између институција, месних заједница, локалних невладиних организација и сеоских удружења жена да би се на ефикаснији начин одговорило на потребе жена и тиме унапредио њихов стандард живљења. Циљна група пројекта (директне кориснице) биле су сеоске жене свих националности и различите животне доби, а индиректни корисници/це били су сви грађани и грађанке сеоских заједница.

Предложени пројекат је одобрен и у буџет општине Бечеј за реализацију предложених активности уплаћено је петсто хиљада динара донаторских неповратних средстава. Са партнерским организацијама, ангажованим за спровођење обука, закључени су уговори са прецизно утврђеним и дефинисаним програмом обавеза. Бечејско удружење младих (БУМ) је имало задатак да спроведе обуке учења српског и мађарског језика, а Удружење грађана „Образовни импулс“ обуку рада на рачунару. Активности су одржане у просторијама месних заједница, а информатичке кабинете за обуку рада на рачунару уступиле су сеоске основне школе. Обука шивења била је поверена предузећу „Стил“ доо као препознатом предузећу које деценијама организује обуке за различите врсте квалификација и преквалификација и место је окупљања женских организација. Пројектом је била предвиђена куповина четири шиваће машине за потребе обуке, са планом да оне буду предате на чување и коришћење месним заједницама, а касније, након завршетка пројекта, уступљене удружењима сеоских жена и свим другим корисницима и корисницама који/е желе да науче да шију. Наведене пројектне активности реализоване су у периоду август-новембар 2019. године и успешно су медијски пропраћене.

Групе су бројале до двадесет полазница, а свака обука је трајала десет наставних дана. Предавачице су биле стручне особе, српски језик у претежно мађарској средини је предавала дипломирана новинарка, уредница интернет портала Мој Бечеј, а мађарски језик дипломирана професорка са катедре за мађарски језик и књижевност (такође новинарка, дописница РТВ-а из Бечеја). Информатичку обуку је одржала професорка из Економско-трговинске школе са својим асистенткињама, а обуку шивења су водиле две кројачице са дугогодишњим искуством.

Радна атмосфера на часовима је била позитивна и жене су биле задовољне приликом да учествују у активностима за које су исказале интересовање а

које је локална самоуправа подржала. На свакој појединој радионици је говорено и о значају родне равноправности за побољшање положаја жена, о томе зашто је важно да жене буду присутне и активне у јавном простору и да је њихов глас приликом планирања и трошења средстава из општинског буџета једнако важан.

Резултат обука показао је да се за четрдесет радних сати могу научити основе шивења и кројења и рада на рачунару. Потреба за учењем страних језика показала је локалној власти да овакве програме треба подржавати из буџетских средстава, јер и код мештана и мештанки постоји заинтересованост за учењем језика комшија и да је то начин за побољшање националних односа који утичу на здравију атмосферу у заједници.

Паралелно са обукама, представници и представнице институција социјалне и здравствене заштите су по селима у месним заједницама одржавали/е радионице на којима су присутне информисали о својим надлежностима, поступању и начину рада. За разлику од обука које су биле намењене искључиво женама, радионицама су могли да присуствују и мушкарци. Идеја да институције „изађу на лице места“, да изместе свој рад из канцеларија и дођу „на ноге“ својим корисницима и корисницама, наметнула се током разговора са женама у поступку припреме Акционог плана. Најчешће примедбе жена са села на услове живота и потреба које имају, односиле су се управо на удаљеност институција и установа, лоше организован јавни превоз и немогућност да из тих разлога реше свој проблем или да посете неки културни догађај.

У сваком од четири села на територији општине Бечеј постоји дежурна амбуланта Дома здравља (али у само два ради и апотека) која има ограничено радно време и у којој ординира само по један лекар или лекарка опште праксе. Радионице које су водиле две докторке специјалисткиње опште медицине и главни техничар биле су прилика да се присутнима објасне разлози такве организације здравственог система, шта чини примарну а шта секундарну здравствену заштиту и шта општина предузима да побољша услуге. Разговарано је и о значају превентивних прегледа за опште здравље, како до њих доћи и коме се јавити, а истом приликом је присутнима исконтролисан крвни притисак и ниво шећера у крви након чега је свакоме понаособ дат потребан савет.

Геронтолошки центар је у оквиру своје радионице, коју су водиле главна сестра и социјална радница, презентовао палету својих услуга: говорило се о начину на који се пружа палијативна нега, затим о психолошким проблемима са којима су суочене породице које брину о старима, као и о обуци за геронто домаћице. Будући да млади напуштају сеоске средине и да на селу остају

само старачка домаћинства, често препуштена сама себи, наметнуо се закључак да би самоорганизовањем и уз помоћ женских организација мештани и мештанке могли да збрину своје старије чланове и чланице породице и домаћинства. Предложено је да се чланице удружења жена путем аплицирања за бесповратна средства од различитих донатора оспособе за геронто домаћине, или да путем конкурса за јавне радове, који расписује Национална служба за запошљавање, буду ангажоване од стране Геронтолошког центра за те послове.

Радионице Центра за социјални рад (у даљем тексту: Центар) су водиле директорка Центра, дипломирана психолошкиња и њена сарадница дипломирана социолошкиња и социјална радница, обе са завидним искуством у активистичком раду. Тема њихове презентације је био сет од преко десет врста услуга из надлежности Центра, такође о начинима подношења захтева и условима које је потребно испунити и другим процедурама како би корисници и кориснице могли/е остварити своје право. Договорена је сарадња и координација са секретаркама месних заједница од којих жене у селу могу да дођу до свих потребних информација за случај да не умеју да се служе интернетом или слањем мејлова. Договорено је да представнице Центра једном месечно, или по потреби, долазе у село по већ прикупљеним захтевима за поступање код секретарки, где ће се лично срести са својим штићеницима/цама. Према речима директорке Центра, месне заједнице месечно приме до стотинак телефонских позива и захтева који се могу решити и телефонским путем. Други део радионице је за тему имао родно засновано насиље, како га препознати и који све механизми заштите постоје. Присутне жене су на радионицама у свим насељеним местима без пуно зазора говориле о свом искуству насиља, али су причале и о оном за које су чуле да су доживеле друге жене у селу. Породично насиље је видљивије у малим срединама, посебно у местима са неколико стотина становника/ца јер се сви познају и свакодневно срећу, па је било какву интиму тешко сачувати од очију јавности.

Одржане радионице освестиле су код присутних потребу за формирањем женских организација у сеоским срединама које би се бавиле темом родно заснованог насиља у својој средини и које би биле веза између жртве насиља и Центра у Бечеју. Иако ова иницијатива није заживела у реалности, од идеје се није одустало.

Осим социјалне и здравствене заштите, култура је такође друштвена област од животног значаја, а у надлежности је локалне самоуправе. Активности које је организовало Градско позориште Бечеј, оживеле су запуштене Домове културе у којима су се некада одржавале пробе фолклорних друштава, а данас су у неким срединама постали небезбедни и опасни простори за улазак.

Градско позориште Бечеј нема професионалну позоришну сцену нити продукцију, и оно је у ствари установа културе општег типа. При овој установи раде дечија и омладинска позоришна секција на српском и мађарском језику, а како се за рад групе ангажују редитељи и редитељке професионалци и професионалке, често се неко од чланова и чланица секције упише на глумачку академију. У Бечеју ради већ петоро академских глумаца и глумица који/е радо прихватају ангажман у средини из које су потекли и потекле, било као глумци/ице или као инструктори/ке у секцијама. Међународни фестивал монодраме БЕ:ФЕМО⁷ је такође потекао из овог позоришта и већ десет година важи за један од престижних театарских догађаја. Позоришна сала је истовремено и биоскопска, а у склопу зграде налази се и ликовна галерија „Круг“ у којој се по потреби одржавају књижевне вечери и трибине.

За потребе овог пројекта изабране су две позоришне представе: једна монодрама извођена на српском језику, а друга актуелна представа из домаће продукције на мађарском језику. Уз овај позоришни програм, по селима је организована и изложба уметничке фотографије једне младе суграђанке из најудаљенијег насељеног места у бечејској општини.

Завршна конференција пројекта „Ка унапређењу положаја сеоских жена у општини Бечеј“ одржана је 28. новембра 2019. године. Представници и представнице Координационог тела за родну равноправност Владе Републике Србије, Делегације Европске уније у Србији, представници/е локалне самоуправе и велики број полазница обука и учесница и учесника радионица, сумирали су урађено и након спроведене евалуације планираних циљева, закључили су:

- вештине жена са села за запошљавање су повећане (сертификате за завршене обуке из рада на рачунару, курса језика и курса шивења добило је укупно 89 полазница);
- смањен је осећај изолације које жене на селу имају и повећан је приступ услугама у заједници (њихове изјаве и задовољство које су исказале);
- унапређена је сарадња сеоских женских удружења и месних заједница са једне стране и институција социјалне и здравствене заштите, установа културе, организација цивилног друштва (Бечејско удружење младих БУМ, Образовни импулс) и предузећа „Стил“ доо

⁷ Бечејски фестивал монодраме (БЕ:ФЕМО) окупља најзначајније позоришне уметнике/це из Србије и региона. Фестивал је такмичарског и регионалног карактера који за циљ има афирмисање монодрамске форме као посебног вида театарског израза који подразумева врхунско глумачко умеће.

са друге стране, на унапређењу животног стандарда сеоских жена (одржано је четрдесет обука и четири радионице у којима је учествовало 89 полазница обука и преко сто присутних на радионицама, укључујући и позоришну и галеријску публику);

- пилотиране су нове услуге, односно нов начин комуницирања са женама на селу;
- повећани су капацитети локалне самоуправе за имплементацију ЛАП-а и координацију локалних актера на његовом спровођењу;
- повећана је видљивост положаја сеоских жена и отворена је тема родне равноправности у медијима и заједници;
- спровођење политике родне равноправности у важећем Локалном акционом плану је засновано на међусекторској сарадњи и координацији различитих институција и нивоа локалне самоуправе;
- пројекат је испунио очекивања свих актера и актерки који/е су у њему учествовали/е, ниво услуга институција је побољшан усвајањем нове праксе у пружању услуга, која је проистекла из разговора са женама из сеоских средина;
- током спровођења пројекта, промовисана су начела зацртана у Европској повељи о родној равноправности на локалном нивоу, а сама тема родне равноправности је месецима била у фокусу локалних медија.

У децембру исте године општина Бечеј је добила награду за унапређење родне равноправности у категорији Општина/Град за родну равноправност коју додељује Координационо тело за родну равноправност Владе Републике Србије.

III

У јануару 2020. године пројекат „Иновативне услуге за побољшање квалитета живота за жене у општини Бечеј“ награђен је првом, новчаном наградом у износу од близу 20 хиљада еура у категорији *Равноправност и антидискриминација*, у оквиру Јавног позива за доделу годишње награде за најбољу општинску/градску управу у 2019. години који је расписало Министарство државне управе и локалне самоуправе Републике Србије (у даљем тексту: Министарство).

Јавни позив за пример добре праксе је нова политика Министарства започета 2019. године (за 2018. годину) као вид финансијске подршке унапређењу добре управе и управљања на локалном нивоу за коју су обезбеђена средства

из буџетског фонда за програм локалне самоуправе и из пројекта „Подршка Владе Швајцарске развоју општина кроз унапређење доброг управљања и социјалне укључености – Swiss PRO“.

Јавни позив је био расписан у четири области: *Ефикасност и делотворност*, новчану награду је добила општина Медвеђа; *Транспарентност и учешће јавности у раду локалне самоуправе* – град Ужице; *Одговорност и владавина права* – град Пожаревац; и већ поменута област *Равноправност и антидискриминација* за коју је изабрана општина Бечеј.

Награђеним пројектом планиран је наставак обука и нових радионичарских тема, попут обуке за вођење књиговодствених послова, као и укључивање градског језгра општине које садржи још три месне заједнице. Интересовање и задовољство полазница показало је да су теме добро одабране, да утичу на промену схватања, да су добар начин за успостављање солидарности међу женама, те да јачају свест о томе да је заједничко деловање једини пут ка унапређењу живота жена на селу.

Са тако великим буџетом активности су могле бити одржаване у периоду од марта до новембра 2020. године као крајњег рока за подношење финалног извештаја, а још је планирана куповина опреме. Свакој од осам месних заједница је уручен рачунар, а Центру за социјални рад Бечеј рачунар са штампачем у циљу техничке оспособљености за свакодневни рад и за администрирање активности и праксе предвиђене пројектом. Купљен је и софтвер за књиговодствене послове за потребе обуке током пројекта, који ће остати Економско-трговинској школи Бечеј на даље коришћење и у редовном наставном плану. Купљене су четири полуиндустријске машине за шивење које су на реверс уступљене предузећу „Стил“ доо, партнеру на пројекту, коме је једна од основних делатности управо обучавање за шивење и кројење, ткање и друге врсте домаће радиности.

Истог дана када је надлежно Министарство донело одлуку о расподели средстава из буџетског фонда за доделу годишње награде за најбољу општинску/градску управу у 2019. године, Влада Републике Србије је због ситуације са коронавирусом донела одлуку о проглашењу ванредног стања на територији читаве државе. Из данашње перспективе не треба пуно објашњавати колико је таква ситуација отежала рад с обзиром на то да су све планиране активности захтевале рад са пуно људи на једном месту.

Пројектни тим, окупљен према већ провереном рецепту од представника и представница локалне самоуправе, невладиног сектора, месних заједница и институција ангажованих на пројекту, у новим околностима одржавао је састанке онлајн и телефонским путем или у непосредном контакту са двоје, троје људи, поштујући све прописане епидемиолошке мере, па су сви други

учесници и учеснице били/е обавештавани/е или консултовани/е на већ описане начине.

Свим локалним медијима – новинарима и новинарками штампаних издања, интернет портала, радија и телевизије послата је информација о сврси пројекта, активностима и циљевима, партнерима на пројекту, месту и времену одржавања појединачних обука, начину пријаве, као и податак да су обуке и радионице за полазнице бесплатне, и на крају да је цео пројекат резултат јавног позива за доделу годишње награде за пример добре праксе. Пројектни тим је радио и на идејном решењу за визуелни идентитет пројекта у циљу боље комуникације и видљивости активности.

Овог пута у пројектне активности је укључена и месна заједница Пољанице, као веома сиромашно и најзабаченије насељено место у бечејској општини. Ово село, настало на поседима Пољопривредно-индустријског комбината Бечеј, броји мање од двестотан становника и углавном је насељено радницима надничарима и њиховим породицама који су задужени за одржавање и чување пољопривредног добра. Пољанице имају веома лошу урбанистичку структуру, саобраћајна мрежа је изузетно лоша, а у селу постоји само једна продавница, зграда месне канцеларије и основна школе у којој ученици и ученице похађају наставу до IV разреда. Скоро сви становници и становнице овог места су мађарског етничког порекла, жене не знају српски језик што им додатно отежава кретање ван села и потрагу за послом. Имајући у виду овакве околности, рад са мештанкама у овом селу био је приличан изазов, па је тако у Пољаницама организована обука за шивење и учење српског језика у оквиру којих је разговарано о родној равноправности, положају жена, девојака и девојчица, важности образовања жена, превенцији здравствених прегледа, као и о начинима заштите у случају насиља.

Најатрактивнији део програмских активности у оквиру пројекта „Иновативне услуге за побољшање квалитета живота за жене у општини Бечеј“ имало је Градско позориште Бечеј. Ова установа културе организовала је извођење три различите представе на српском и мађарском језику. Представа „Паметни стабилни фиксни кућни телефон“ у продукцији Градског позоришта, одиграна је у домовима културе у насељеним местима Радичевић и Бачко Петрово Село и у самој позоришној сали Градског позоришта.

Друга представа „Емигранти“ Славомира Мрожека, у извођењу глумаца Радета Маричића и Александра Димитријевића, одиграна је у просторијама Народне библиотеке у Бачком Градишту, будући да је Дом културе у овом месту потпуно девестиран. Позоришна представа у селу није одиграна дуже од четрдесет година, те је публика била малобројна али шаренолика и жељна културног догађаја.

Представа „Tanár úr kérem“ по тексту Каринте Фриђеш и режији Золтана Рокуша, у продукцији Градског позоришта Бечеј, одиграна је у Бачком Петровом Селу, а на представу је у позориште први пут организованим превозом дошло 25 жена и мушкараца из села Пољаница којима су путни трошкови финансирани из буџета пројекта.

IV

Након спроведених активности закључено је да су и поред отежаних услова за рад планиране пројектне активности завршене и изведене скоро у пуном обиму, да су сарадња, планирање и договарање одлични начини за постизање зацртаног циља и да је потврђен успех у одабиру тема и успостављању другачијег пружања услуга.

Медијска покривеност је била континуирана, а о спровођеним активностима су на српском и мађарском језику извештавали ТВ Бечеј и Радио-телевизија Војводине, новине Бечејски дани и новосадски Magyar Szó, док је Бечејско удружење младих, као партнер на пројекту, на свом интернет порталу редовно објављивало информације о току пројекта.

Закључено је да акценат треба ставити на планирање новчаних средстава за спровођење стратешких циљева за даље унапређење родне равноправности кроз родно одговорно буџетирање (РОБ), као обавезног алата предвиђеног Законом о буџетском систему још од 2016. године, као и да треба унапредити капацитет саме локалне самоуправе за увођење родне перспективе у све политике и програме.

И поред тога што су резултати пројектних активности, спровођених током две године и ангажовања великог броја лица, јасно указали на неопходност за променом третирања питања унапређења положаја жена и другачији приступ промишљању и креирању политике једнаких могућности, и поред законодавног императива за применом РОБ-а у локалној самоуправи није дошло до успостављања институционалног система, него је све препуштено ентузијазму појединаца и појединки и евентуалним новим донацијама.

По ступању на снагу новог Закона о родној равноправности⁸ и у одређеном року, Скупштина општине Бечеј је именovala чланове оба радна тела из члана 63. Закона, Комисију и Савет за родну равноправност и одредила њихов делокруг рада и послова. У радна тела именовани су функционери према коалиционом споразуму из времена формирања власти, а након локалних парламентарних избора, и то усвајајући само критеријум мање

⁸ 1. јуна 2021. године.

заступљеног пола подразумевајући да је то у оваквим стварима мушки. Није усвојен критеријум који захтева цитирани члан закона, а који налаже да таква тела не могу бити без „представника установа, органа и организација у областима значајним за родну равноправност и спречавање и сузбијање родно заснованог насиља“. Савет за родну равноправност, тело у чијој надлежности је да разматра предлоге и представке упућене скупштини са становишта остваривања равноправности полова, да иницира стратегије, политике, предлаже мере, усваја и заузима ставове о примени одлука и мера које се односе на равноправност полова итд, односно тело које има ингеренције извршне власти, састало се само једном, крајем 2021. године да би усвојило Правилник о раду. У међувремену је ово тело остало без председнице, на то место није именовано ниједно друго лице, евидентно без икакве намере за било каквим ангажовањем. Комисија за родну равноправност се састаје пред свако скупштинско заседање јер јој је у надлежности да „разматра све акте који се упућују скупштини са аспекта родне перспективе“, а њени чланови и чланице бирани из редова одборника/ца су за то плаћени. До сада није било ниједне упитне реакције, сав скупштински материјал је пролазио једногласним дизањем руку, очигледно без намере за било каквим упуштањем у тему.

Организација и спровођење референдума са питањем о промени Устава у делу који се односи на судску власт из јануара 2022. године, априлски парламентарни избори и попис становништва у октобру 2022. године биле су приоритетне теме којима се локална самоуправа интензивно и ажурно бавила, остављајући по страни питања која су се тичала израде родно одговорног буџета или новог ЈАП-а за родну равноправност.

Позитивни резултати пројеката из 2019. и 2020. године су код грађанки и грађана учврстили потребу и намеру да се са активностима настави. Аплицирање код донатора су преузеле и успешно организују обе партнерске организације цивилног друштва Образовни импулс и Бечејско удружење младих и то по истом моделу.

Образовни импулс је у оквиру пројекта „Пар корака до посла“ намењен младима из Бечеја и Новог Бечеја од априла до новембра 2022. године нудио седам врста обука: за активно тражење посла, основну информатичку обуку, енглески за почетнике и почетнице, основе канцеларијског пословања, основе хотелијерског и рецепцијског пословања, обуку за собарице и основну обуку за рад у осигурању.

Бечејско удружење младих је наставило са обуком шивења и учења језика средине по селима али је организовао и психолошко саветовалиште у сарадњи са бечејским Центром за социјални рад и психолошкињама из

организације цивилног друштва „Тако cool“, а све у оквиру пројекта „Ка унапређеној безбедности жена у општини Бечеј“.

Организаторке су уочиле неопходност рада психолошког саветовалишта, било кроз рад у колективним радионицама или на индивидуалним саветовањима, као начин за оснаживање жена. У раду са њима увериле су се да жене из руралних средина имају изражену потребу да раде на себи, да се усавршавају и унапређују у комуникацијским вештинама, емоционалној писмености, асертивној комуникацији и постављању личних граница.

Кориснице саветовалишта су задовољне што им је омогућено да имају подршку трећег, стручног лица и прилику да науче како да ослонац пронађу у сопственим капацитетима. По оцени организаторки жене су научиле да препознају различите облике насиља у породици, иако још увек немају механизме да се изборе са изазовима са којима се сусрећу, на чему је и акценат у раду саветовалишта. Посебан изазов је доћи до што већег броја жена, нарочито до оних из вишеструко маргинализованих и рањивих група.

За сада, рад на побољшању положаја жена, девојака и девојчица, указивању на системску дискриминацију и подизања свести о неопходности другачијег планирања буџетских средстава у локалним заједницама је још увек на удружењима жена и организацијама цивилног друштва.

Тема родне равноправности у Бечеју је поново актуелна, у фокусу јавности је значај примене родне перспективе у свим фазама планирања локалних јавних политика: анализе стања, идентификовање тренутних и будућих потреба и одређивање циљева, постоји персонална инфраструктура заинтересованих и обучених лица вољних да се ангажују по позиву. Уз напоре Министарства финансија да изврши притисак на локалне самоуправе за пуном применом родно одговорног буџета и других државних органа и институција надлежних за спровођење одредби Закона о родној равноправности, уз стручну помоћ СКГО, Фондације Ана и Владе Дивац и свих домаћих и страних донаторских организација које неуморно раде на пружању подршке нашој земљи на путу ка Европској унији - процес се наставља даље.

У Бечеју, август, 2022. године

Interculturality and gender equality in the Municipality of Becej

The main idea of equality between people is the primordial aspiration of the oppressed, the less valued, humiliated and discriminated members of human society in various ways. The idea of equality among people is a civilizational asset, and the level and forms of its realization are measures of civilizational achievement. The struggle for its realization is a constant and continuous mission. Gender equality and the prohibition of discrimination are guaranteed by many legal acts, both international and domestic. For those of us who are in local self-governments in charge of carrying out tasks in the field of gender equality and implementing the policy of equal opportunities, the European Charter on Gender Equality at the Local Level from 2006 is a practical guide, adopted by the Council of European Municipalities and Regions (CEMR) as an association of local and regional authorities from over thirty European countries. Adopting the principles and guidelines of the Charter, after a year and a half of work on creating a strategy for improving the position of women, the Municipality of Becej adopted a Local Action Plan at the end of 2018 with specific activities and measures to improve and promote gender equality. Empowering women, through a series of courses, workshops and educational programs related to increased opportunities for employment (with a special emphasis on women in the countryside) and better access to services - social, health and cultural from the competent institutions, so that they are more in line with the real needs of women, are the goals pursued. The guiding idea is to strengthen the cooperation between the institutions themselves, local communities, local NGOs, village women's associations and all other actors of the social community, as well as to bring about public policies as a guarantor of respect for proclaimed rights.

Keywords: gender equality, local action plan, project activities, improving the position of women, Becej municipality

BIOGRAFIJE AUTORKI

Dr Valentina Đekić

Dr Valentina Đekić, doktorirala 2022. godine u Univerzitetskom centru za interdisciplinarne i multidisciplinarne studije i istraživanja (UCIMSI) Univerziteta u Novom Sadu, smer Rodne studije, na temu *Kritička analiza likova u dečjim crtanim filmovima sa fokusom na rodne stereotipe*.

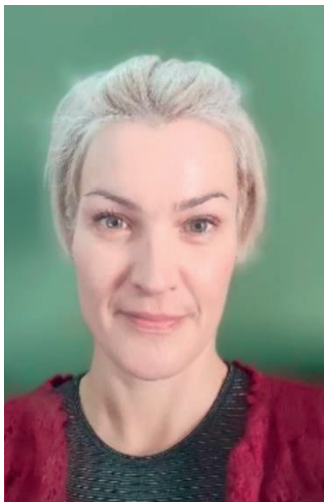
Prethodno završila master studije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu na studijskom programu pedagogija i 2010. godine stekla akademski naziv: diplomirani pedagog-master. Osnovne akademske studije završila u periodu 1994-1999. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu, na Odseku za pedagogiju, gde je stekla stručni naziv - diplomirani pedagog.

Od 1989. do 1999. radila u Radio-televiziji Srbije u Novom Sadu gde je obavljala različite poslove. Na radnom mestu stručne saradnice, radno iskustvo počela da stiče od 2000. godine u Predškolskoj ustanovi „Suncokreti“ u Vladimirovcima gde trenutno radi na poslovima pedagoškinje.

Trenutno pohađa specijalističku psihoanalitičku edukaciju u oblasti Interaktivne psihoanalize u Institutu za filozofiju i interdisciplinarne studije u Novom Sadu.

U okviru rodnih teorija i istraživanja oblast interesovanja joj je medijski diskurs sa ciljem ostvarivanja promena društvenog i kulturnog položaja žena i dece, dok su joj u okviru pedagoško-psiholoških teorija i praksi interesovanja usmerena na polje socioemocionalnog razvoja ličnosti i komunikacije.

Do sada je objavila sedamnaest naučnih radova iz pedagoške oblasti i oblasti rodnih istraživanja.

Dr Margareta Bašaragin

Osnovne i master studije završila na Odseku za nemački jezik i književnost Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu. Doktorirala 2017. godine u Centru za rodne studije ACIMSI UNS, na temu: *Interakcija roda, jezika i kulture u formiranju identiteta učenica osmog razreda osnovne škole u procesu dvojezične nastave u Vojvodini* (Fondacija Bogumil Hrabak, VANU, Novi Sad, 2019). Usavršavala se (u okviru Erasmus Mundus Sigma Agile projekta školske 2015/16) u Centru za transdisciplinarnu studiju roda na Humboltovom univerzitetu u Berlinu u Nemačkoj. Poverenica je ogranka novosadskog Udruženja „Ženske studije i istraživanja” u Subotici od 2020. godine. Dobitnica nagrade „Anđelka Milić 2022“.

Potpisuje više naučnih radova objavljenih u domaćim i međunarodnim časopisima u kojima tematizuje problematiku roda i jezika u štampanim i govorenim materijalima, integraciju rodne ravnopravnosti u obrazovni proces i primenu analize diskursa u interdisciplinarnom polju rodnih studija. Posebnu pažnju posvećuje istraživanju znamenitih žena iz Subotice (Vojvodine).

Do sada je objavila knjige: *Rod, kultura i diskurs razgovora u razredu* (Fondacija akademika Bogumila Hrabaka za publikovanje doktorskih disertacija, VANU, Novi Sad, 2019); *Znamenite Jevrejke Subotice* (Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije, Novi Sad, 2020); *Antifašistkinje Subotice: skojevke, partizanke i afežeovke* (Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije, Novi Sad, 2021); uredila: *Starost i rod u vremenu i prostoru*; *Sonja Licht: životna priča* (Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije, Novi Sad, 2021).

Dr Marija Aleksandrović

Marija Aleksandrović (1972) je završila osnovnu školu Žablju, a srednju poljoprivrednu u Zrenjaninu. Po završetku srednje škole upisuje Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za srpsku književnost i jezik. Osnovne studije završila je 2005. godine i stekla zvanje profesorke srpske književnosti i jezika. Upisuje specijalističke studije 2005. godine, takođe na Odseku za srpsku književnost i jezik Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, a 2006. godine brani specijalistički rad pod nazivom *Stih i lirsko – epska usmena romska poezija*. Postdiplomske studije završava na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu na Odseku za srpsku

književnost i jezik. U maju 2010. godine odbranila je magistarski rad pod nazivom *Romske epsko-lirske pesme, starija i nova beleženja (klasifikacija, teme, značenje)*, 2015. godine i doktorsku disertaciju *Simboli romske usmene poezije – zastupljenost i značenje*, oba pod mentorstvom prof. dr Ljiljane Pešikan Ljuštanović

Od školske 2008/9. godine počela da radi na *Visokoj školi strukovnih studija za vaspitače „Mihailo Palov”* u Vršcu, gde je izabrana u zvanje profesorke strukovnih studija za predmete: *Romski jezik, Književnost za decu na romskom jeziku i Metodika razvoja govora na romskom jeziku* gde i danas predaje.

Od školske 2015/16. do 2016/17. godine predavala *Savremeni romski jezik* u svojstvu asistentkinje na Filološkom fakultetu u Beogradu na katedri za orijentalistiku. Članica je Odbora za proučavanje života i običaja Roma u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti u Beogradu od 2013. godine.

Pohađala Ženske studije i istraživanja „Mileva Marić Ajnštajn” u Novom Sadu 1998. godine, a 2001. godine u koautorstvu sa Svenkom Savić, Stankom Dimitrov i Jelenom Jovanović, realizovala terensko istraživanje koje je pretočeno u monografiju *Biografije starih Romkinja u Vojvodini* u izdanju Futura publikacije. U saradnji sa Veronikom Mitro realizovala istraživanje o kultu nevinosti kod Roma i Romkinja, koje je štampano pod nazivom *Devica da ili ne* 2003. godine u izdanju Futura publikacije. Promociju Romkinja realizovala je u saradnji sa Vesnom Radoman 2016. godine koje je štampano pod nazivom *One inspirišu – Afirmacija romskih žena* u izdanju „Istraživača Roma” iz Žablja.

Vera Kopicl

Osnivačica i uređivačica Međunarodnog video-festivala žena autora VideoMedeja, autorka izložbe novosadskih slikarki *Ogledalo anime*, suosnivačica Saveza feminističkih organizacija „(Re)konekcija“ čiji programi su deo aplikacione knjige Novi Sad - Evropska prestonica kulture, u okviru kojeg se realizuju projekti Digitalne platforme **ŽeNSki muzej**, likovni program i izdavačka delatnost Multimedijalne platforme ženske kulture, aktivizma i teorije **K.A.T.**

Priredivačica knjige „Ženska čitanka“, zatim monografije o Milici Miletić Tomić i zbornika o umetnosti novih medija „VideoMedeja“. Autorka knjige „Metajezik iščašenog žanra / song u postdramskom tekstu Milene Marković“.

Koautorka zbornika „Teorijski diskursi savremene ženske kulture“.

Tekstove objavljivala u časopisima i publikacijama: *Kultura*, *Profemina*, *Interkulturalnost*, *Art centrala*, *Knjiženstvo* i drugim.

Vladislava Gordić Petković

Vladislava Gordić Petković je redovna profesorka na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Oblasti naučnog istraživanja kojima se bavi su savremena engleska i američka književnost, Šekspirovo stvaralaštvo i digitalne tehnologije u književnosti i obrazovanju. Bavi se istorijom i teorijom književnosti, komparativnim izučavanjem srpske i stranih književnosti, piše književnu kritiku i prevodi sa engleskog.

Objavila je monografije *Sintaksa tišine: poetika Rejmonda Karvera* (1995) i *Hemingvej: poetika kratke priče* (2000), kao i zbirke naučnih studija *Korespondencija: tokovi i likovi postmoderne proze* (2000), *Na ženskom kontinentu* (2007) i *Mistika i mehanika* (2010). Književne kritike i eseji sabrani su u knjigama

Virtuelna književnost (2004), *Virtuelna književnost 2* (2007), *Književnost i svakodnevnica* (2007) i *Formatiranje* (2009). *Književnost s praga veka: ogledi (i) iz anglofone književnosti* objavila je u koautorstvu s Ivanom Đurić Paunović (2019). Priredila je za štampu drame Vilijama Šekspira *Koriolan*, *Hamlet* i *Magbet*, *Buku i bes* Vilijama Foknera i kritičko izdanje književnog dela Antonija Isakovića za antologijsku ediciju *Deset vekova srpske književnosti*.

Bila je članica redakcije književnih časopisa „Shakespeare and Company“, „Polja“, „Transkatalog“ i „Mostovi“, glavna i odgovorna urednica Godišnjaka Filozofskog fakulteta u Novom Sadu (2012-2015) i glavna urednica časopisa „Kultura“ (2017-2021).

Za prevode knjiga Antonija Berdžesa i Ernesta Hemingejeja nagrađena je nagradom „Laza Kostić“ Novosadskog salona knjiga i nagradom Društva književnika Vojvodine za prevod godine. Za rukopis knjige *Književnost i svakodnevnica* dobila je nagradu „Istok – Zapad“. Dobitnica je plakete „Kapetan Miša Anastasijević“ za projekte prevodilaštva, književnosti i kulture.

Priredila je antologiju *Novosadska ženska proza: od ispovesti do putopisa*. Urednica je tri zbornika sa projekta *Žanrovska ukrštanja* i više tematskih blokova u domaćim i stranim naučnim časopisima u kojima se veliki broj tekstova bavi književnim stvaralaštvom žena u komparativnom kontekstu.

Bila je koordinatorka Centra za rodne studije Univerziteta u Novom Sadu od 2017. do 2021. godine.

Prof. dr Jovana Grahovac

Prof. dr Jovana Grahovac je redovna profesorka Tehnološkog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu i potpredsednica Udruženja naučnica Srbije „SRNA“. Angažovana je u izvođenju nastave i na realizaciji naučnih projekata i saradnji sa privredom u oblasti Biotehnologije. Prva je laureatkinja nagrade „Za žene u nauci“ sa Univerziteta u Novom Sadu koju dodeljuje svetski poznat program L'Oréal-UNESCO za doprinos žena nauci, i jedna je od dobitnica prestižne nagrade „Dr Zoran Đinđić“ kao najbolja naučnica sa teritorije AP Vojvodine u 2012. godini.

Učestvujući na brojnim manifestacijama promocije nauke poput *Festivala nauke* i *Noći istraživača* i aktivnostima kao što su „*Na kafi sa naučnicama*“ i tribina „*Super žene*“, kao i kroz medijske nastupe,

dala je poseban doprinos osnaživanju žena za bavljenje naukom i borbi za uspostavljanje rodne ravnopravnosti u ovoj oblasti. Posvećena je i mentorskom radu sa ciljem razvoja kapaciteta naučnica za bavljenje inovacionim preduzetništvom. O uspešnosti na tom polju u prilog govori podatak da je mentorka dve doktorske disertacije naučnica koje je nagradila Privredna komora Srbije za značajan doprinos privredi.

Svoj naučni rad bazirala je na principima Odgovornih istraživanja i inovacija (RRI), a doprinos razvoju svesti o značaju uključivanja rodne dimenzije u istraživanja, dala je i kroz realizaciju više radionica na ovu temu. Od osnivanja Udruženja naučnica Srbije „SRNA“ doprinos poboljšanju položaja žena u nauci dala je kroz brojne aktivnosti poput rada koji je sastavni deo ove publikacije.

Dr Ivana Pajčin

Dr Ivana Pajčin je naučna saradnica na Katedri za biotehnologiju i farmaceutsko inženjerstvo Tehnološkog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, kao i suosnivačica i sekretarka Udruženja naučnica Srbije „SRNA“. Njen naučno-istraživački rad u oblasti biotehnologije zasniva se na razvoju industrijskih biotehnoloških procesa za dobijanje visokovrednih mikrobioloških proizvoda.

Dobitnica je specijalnog priznanja „Docent dr Milena Dalmacija“ za doktorsku disertaciju sa značajnim doprinosom zaštiti životne sredine, kao i nagrade Privredne komore Srbije za doktorsku disertaciju za doprinos razvoju privrede, akademske i šire društvene zajednice.

Suosnivačica je i direktorka startup kompanije „NSoilab“ u okviru koje intenzivno radi na promociji ženskog inovacionog preduzetništva u saradnji sa Udruženjem „SRNA“. Sa suosnivačicama kompanije, koleginicama dr Vanjom Vlajkov i master inženjerkom Martom Loc, dobitnica je velikog broja nagrada u oblasti startup preduzetništva na nacionalnom i međunarodnom nivou, od kojih se izdvajaju druga nagrada na takmičenju Space4Women, kao i StarTech grant u okviru projekta koji implementira NALED, a finansijski podržava kompanija Phillip Morris International. Takođe je dobitnica priznanja Vlade Republike Srbije za učešću u Programu podrške razvoju i promociji ženskog inovacionog preduzetništva u 2019. godini.

Kroz promociju rezultata naučnoistraživačkog rada, ali i same naučne delatnosti, a u okviru Udruženja „SRNA“, daje doprinos promociji STEM nauka među devojkicama, kao i povećanju njihovog interesa za uključivanje u naučnoistraživački rad, uz napore za poboljšanje položaja žena u nauci u Republici Srbiji.

Svetlana Lazić

Svetlana Lazić, profesorka strukovnih studija u Visokoj školi strukovnih studija za obrazovanje vaspitača u Novom Sadu.

Tokom osnovnih studija pedagogije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu iskazivala je interesovanje prema rodno osetljivim pitanjima, a u svom novinarskom i uredničkom radu u Televiziji Novi Sad (sada RTV) obrađivala je ovu temu u vidu televizijskih priloga i autorskih emisija. Radeći u Pokrajinskom ombudsmanu na poslovima zaštite prava deteta, bavila se i pitanjima rodne ravnopravnosti i ostvarivanja prava žena, budući da su ona bliska i međuzavisna, posebno kada se radi o partnerskim i/ili porodičnim odnosima.

Učestvovala je u osnivanju prve mreže ombudsmana za decu u Jugoistočnoj Evropi (CRONSEE) koja je danas sastavni deo ENOC-a (European Network of Ombudpersons for Children). Na nacionalnom nivou je učestvovala u formiranju mreže institucija u AP Vojvodini čiji cilj je brza intervencija i zaštita žena u slučajevima partnerskog i porodičnog nasilja. U istoj instituciji je doprinosila obeležavanju međunarodne kampanje „16 dana aktivizma borbe protiv nasilja nad ženama“. Profesionalnu upitanost u vezi sa partnerskim nasiljem zaokružila je akreditovanim programima koji osvetljavaju i ovaj problem. Koautorka je priručnika „Odrastanje u demokratskoj porodici“ i „Živeti u demokratskoj porodici“ koji su nastali u okviru zajedničkog projekta Evropske unije i Saveta Evrope „Kvalitetno obrazovanje za sve“ za čije vrednosti se i sama zalaže.

Piše i objavljuje radove na ovu temu, sa posebnim osvrtom na multimodalnost muzike, analizu narativa i njen pozitivan i negativan uticaj na osobu i partnerske odnose koje gradi.

Jovana Milutinović

Jovana Milutinović je redovna profesorka na Odseku za pedagogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu. Oblasti njenog interesovanja su: savremene teorije vaspitanja, visokoškolsko obrazovanje, kritička pedagogija, konstruktivistička pedagogija i muzejska pedagogija.

Saradnica je na više domaćih i inostranih naučnoistraživačkih projekata, a kao autorka ili koautorka objavila je pet monografija i preko 130 radova u naučnim časopisima i zbornicima radova. Bila je angažovana na četiri nacionalna projekta koje je finansiralo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije i učesnica na

bilateralnom projektu *Interkulturalni odnosi i obrazovanje na manjinskim jezicima: Hrvatska - Srbija*. Učestvovala je u projektima *Model stručnog usavršavanja nastavnika za interkulturalno vaspitanje i obrazovanje* i *Inkluzivno obrazovanje: od pedagoške teorije do prakse*, a trenutno je angažovana na projektu *Pedagoške, psihološke i sociološke dimenzije unapređenja kvaliteta visokoškolske nastave: mogućnosti i izazovi*, finansiranim od strane Pokrajinskog sekretarijata za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost AP Vojvodine. Bila je autorka, realizatorka i recenzentkinja programa za stručno usavršavanje zaposlenih u obrazovanju od strane Zavoda za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja pri Ministarstvu prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

Članica je odbora mnogih naučnih konferencija i uređivačkih odbora naučnih časopisa. Bila je mentorka i članica komisija velikog broja završnih i master radova na temu roda i rodne ravnopravnosti. Od februara 2022. godine članica je Udruženja naučnica Srbije „Srna“.

Prof. dr Sanja Podunavac-Kuzmanović

Prof. dr Sanja Podunavac-Kuzmanović je osnivačica i predsednica Udruženja naučnica Srbije „SRNA“. Redovna je profesorka na Tehnološkom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu i rukovoditeljka grupe za hemometriju i molekulsko modelovanje koja niže naučne uspehe iz oblasti hemije i tehnologije. Njen najveći doprinos ogleda se u oblikovanju brojnih generacija studentkinja i studenata koje je inspirisala da zavole hemiju i tehnologiju i nastave svoj profesionalni razvoj i angažman u ovim oblastima.

Obavljajući funkciju prorektorke za nastavu i studentske aktivnosti, podržavala je i svojim primerom podsticala studentkinje i studente na učešće u kulturnim i humanitarnim aktivnostima, sa željom da oni, osim toga što će postati kvalitetni stručnjaci i stručnjakinje, budu i svestrane, odgovorne i visoko moralne ličnosti.

U okviru Udruženja naučnica Srbije „SRNA“ intenzivno se zalaže za unapređenje položaja žena i devojaka u nauci i prosveti. Aktivnosti profesorke Podunavac-Kuzmanović kontinuirano su usmerene ka formiranju mreže uspešnih žena u nauci koje su spremne da svoja znanja i iskustva iskoriste da informišu, inspirišu, motivišu, promovišu i afirmišu devojčice, devojke i žene na njihovom putu, od ideje do realizacije, na putu od kreacije do inovacije.

U cilju realizacije ove ideje realizovan je niz aktivnosti, od povećanja vidljivosti naučnica, preko promovisanja principa rodne ravnopravnosti u svim aspektima naučnog rada. Sa učenicama i studentkinjama se kontinuirano radi na osnaživanju za bavljenje naukom, zatim na jačanju kapaciteta naučnica u oblasti inovacionog preduzetništva, kao i na podizanju svesti o značaju postojanja sistemskih rešenja koja će ženama i devojka u nauci pružiti podršku u ispoljavanju svog punog potencijala na putu ka što uspešnijem povezivanju i dostizanju boljeg životnog standarda.

Milena Žikić

Milena Žikić, rođena 1985. godine u Nišu. Maturirala kao Učenica generacije. Diplomirala i doktorirala na Katedri za istoriju Filozofskog fakulteta u Nišu kao najbolja studentkinja fakulteta, studijske grupe i apsolvantkinja. U toku školovanja više puta nagrađivana za postignute rezultate na državnim takmičenjima iz istorije. Dobitnica Vidovdanske nagrade grada Niša, kao i nagrade Fonda kraljevskog doma prestolonaslednika Aleksandra Karađorđevića. Za postignute rezultate u toku studiranja (Najbolja studentkinja fakulteta) dobila priznanja Filozofskog fakulteta, kao i Lektorata za grčki jezik i Studentskog parlamenta

matičnog fakulteta. Bila je stipendistkinja Ministarstva prosvete i sporta i Fonda za razvoj talentovanih učenika i studenata grada Niša. Narodna biblioteka Srbije dodelila joj je 2019. godine Zahvalnicu za doprinos kvalitetu i bogatstvu bibliotečkih zbirki i očuvanju nacionalne kulturne baštine.

Stručne ispite za obavljanje bibliotečko-informacione delatnosti položila 2012. godine u Narodnoj biblioteci Srbije u Beogradu. Naučni stepen doktorke istorijskih nauka stekla 2019. godine odbranom doktorske disertacije u oblasti ženske istorije: Uloga žena u ratovima srpske vojske od 1912. do 1918. godine. Objavila više stručnih i naučnih radova u domenu rodne istorije. Pohađala program Udruženja „Ženske studije i istraživanja“ u Subotici – „Ženske studije posle 25 godina“ (2022).

Docentkinja je i šefica Katedre za opšteobrazovne predmete na Farmaceutskom fakultetu u Novom Sadu. Na poziciji personalne asistentkinje dekana nalazi se od 2021. godine. Saradnica dekana za kontinuiranu edukaciju postala je 2022. godine. Članica je Istorijske sekcije Srpskog lekarskog društva u Beogradu i Saveta za izdavačku delatnost Zavoda za ravnopravnost polova u Novom Sadu (za 2022. godinu).

Jelena Brankov-Čerevicki

Jelena Brankov-Čerevicki (1964, Bečej) diplomirala je 1989. godine na Pravnom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu, a pravosudni ispit je položila 1991. godine. Samostalno se bavila advokaturom do 1997. godine, a nakon toga je bila direktorka Centra za kulturu Bečej do 2000. godine. Radila je kao službenica u Poreskoj upravi - filijala Bečej do 2009. godine, a potom se zaposlila u Opštinskoj upravi Bečej kao šefica Odseka za ljudske resurse i koordinatorica za poslove iz oblasti rodne ravnopravnosti i politike jednakih mogućnosti na čijoj poziciji je i danas. Završila je obuku Centra za podršku ženama iz Kikinde, nevladine organizacije National Democratic Institute, Beograd, kao i više obuka u organizaciji Stalne konferencije gradova i opština. U periodu 2014-2016. godine učesnica je naprednog međunarodnog programa obuke pri Švedskom međunarodnom centru za lokalnu demokratiju kao članica tima SKGO, sa projektom o primeni rodni indikatora u procesu programskog budžetiranja *To Whom Does the Municipal Budget Belong?*. U maju 2016. godine učestvovala je na završnoj konferenciji *Budućnost lokalne samouprave u novoj razvojnoj agendi*. Tokom 2017. godine pohađala je kurs na temu „Uvođenje rodne dimenzije u javne politike na lokalnom nivou” u organizaciji Regionalne asocijacije lokalnih vlasti Jugoistočne Evrope. Završila je akreditovanu obuku „Rodna ravnopravnost na lokalnom nivou” koju sprovodi Nacionalna akademija za javnu upravu u okviru Sektorskog programa kontinuiranog stručnog usavršavanja zaposlenih u jedinicama lokalne samouprave za 2021. godinu. Učestvovala 2019. godine na međunarodnoj konferenciji *Gender equality and open government* u Kijevu na poziv Kongresa lokalnih i regionalnih vlasti Saveta Evrope u saradnji sa Asocijacijom ukrajinskih gradova, radi promocije rodne ravnopravnosti kroz otvorenu lokalnu upravu. U okviru radionice *European Charter for Equality of Women and Men in Local Life* održane za učesnike i učesnice iz Ukrajine, Moldavije i Gruzije, organizovane od strane Saveta evropskih regiona i gradova, predstavila je primer dobre prakse iz opštine Bečej. Zaslužna je za dodeljivanje godišnje nagrade opštini Bečej 2019. godine za unapređenje rodne ravnopravnosti na lokalnom nivou u kategoriji Opština/Grad za rodnu ravnopravnost u okviru projekta „Ključni koraci ka rodnoj ravnopravnosti“ koji je realizovan u saradnji Koordinacionog tela za rodnu ravnopravnost Vlade Republike Srbije i organizacije UN WOMEN. Nagradu za najbolju opštinsku/gradsku upravu u 2019. godini u oblasti *Ravnopravnost i antidiskriminacija* koju dodeljuje Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave, dobila je Opština Bečej koja je nagrađena prvom nagradom za projekat „Inovativne usluge za poboljšanje kvaliteta života žena u opštini Bečej.

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

37.014:316.722(082)
37.014:305-055.2(082)

**МЕЂУНАРОДНА конференција Интеркултуралност и родна равноправност
у образовању (8 ; 2022 ; Нови Сад)**

InterKult 2022 : tematski zbornik : izabrani radovi sa Osme međunarodne konferencije Interkulturalnost i rodna ravnopravnost u obrazovanju 2022, održane 01.10. 2022. godine u Novom Sadu / urednica Danijela Radović. - Novi Sad : Pedagoški zavod Vojvodine, 2022 (Novi Sad : Signum). - 166 str. : ilustr. ; 24 cm. - (Zbornik / Pedagoški zavod Vojvodine ; 17)

Tiraž 100. - Str. 13-15: Predgovor / Danijela Radović. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad. - Rezime na engl. jeziku uz svaki rad.

ISBN 978-86-80707-86-0

a) образовање - Интеркултуралност - Зборници б) образовање - Родна равноправност - Зборници

COBISS.SR-ID 84350985